

NEAGU
DJUVARA

O SCURTĂ ISTORIE A ROMÂNILOR POVESTITĂ CELOR TINERI

seriile de Autor
HUMANITAS

NEAGU DJUVARA

O SCURTĂ ISTORIE A ROMÂNILOR POVESTITĂ CELOR TINERI

(v.1.0)

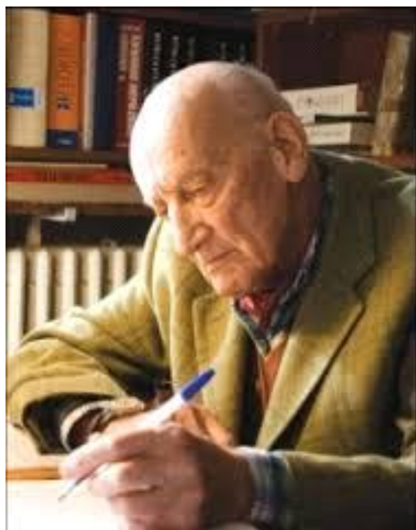
Ed. a IV-a.
Bucureşti
Humanitas
2002

Coperta colecţiei
DONE STAN

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale
DJUVARA, NEAGU
O scurtă istorie a românilor
povestită celor tineri

Neagu Djuvara. - Ed. a IV-a.
Bucureşti: Humanitas, 2002
HUMANITAS
2002 Ediţia a IV-a revăzută
ISBN 973-50-0242-6
Redactor VLAD ZOGRAFI
Apărut 2003 BUCUREŞTI - ROMÂNIA

Tipărit la C.N.I. „Coresi" S.A.

Neagu Djuvara s-a născut la București, într-o familie aristocrată de origine aromână, așezată în țările române la sfârșitul secolului al XVIII-lea și care a dat mulți oameni politici, diplomați și universitari. Tatăl său, Marcel Djuvara, șef de promoție la *Politehnica din Berlin-Charlottenburg* în 1906, a murit căpitan de Geniu în armata română în cursul marii epidemii de gripă spaniolă din 1918. Tinca Grădișteanu, mama sa, aparținea ultimei generații dintr-un neam de mari boieri munteni.

Neagu Djuvara și-a făcut studiile la Paris, licențiat în litere la Sorbona (istorie, 1937) și doctor în drept (Paris, 1940). A luat parte la campania din Basarabia și Transnistria ca elev-ofițer de rezervă (iunie - noiembrie 1941), fiind rănit aproape de Odesa.

Intrat prin concurs la Ministerul de Externe în mai 1943, este trimis curier diplomatic la Stockholm în dimineața zilei de 23 august 1944, în legătură cu negocierile de pace cu Uniunea Sovietică, reprezentată de doamna Kollontai. Numit secretar de legație la Stockholm de guvernul Sănătescu, va rămâne în Suedia până în septembrie 1947, când comuniștii preiau și acest minister.

Implicat în procesele politice din toamna lui 1947, hotărăște să rămână în exil, militând până în 1961 în diverse organizații al exilului românesc (secretar general al *Comitetului de Asistență a Refugiaților Români*, la Paris; ziaristică; Radio Europa Liberă; secretar general al *Fundației Universitare „Carol I”*).

În 1961, pleacă în Africa, în Republica Niger, unde va sta

douăzeci și trei de ani în calitate de consilier diplomatic și juridic al Ministerului nigerian al Afacerilor Străine și, concomitent, profesor de drept internațional și de istorie economică, la Universitatea din Niamey.

Între timp, reluase studiile de filosofie la Sorbona. În mai 1972, obține doctoratul de stat (docența) la Sorbona cu o teză de filosofie a istoriei, sub conducerea cunoscutului sociolog și filosof Raymond Aron; mai târziu, obține și o diplomă a prestigiosului Institut național de limbi şi civilizații orientale de la Paris (INALCO).

Din 1984 este secretar general al *Casei Românești de la Paris*, până după decembrie 1989, când se întoarce în țară. Din 1991 în 1998 este profesor - asociat la Universitatea din București. E membru de onoare al Institutului de Istorie „A.D. Xenopol" din Iași și a Institutului de Istorie „N. Iorga" din București.

A fost decorat cu Marea Cruce a Ordinul național „Serviciul Credincios" și cu „Ordre des Arts et des Lettres" în grad de Ofițer.

Neagu Djuvara a primit, marți, 30 Octombrie 2012, titlul de Doctor Honoris Causa al Universității din București, în cadrul unei ceremonii care s-a desfășurat începând cu ora 10.00, în Sala Stoicescu a Palatului Facultății de Drept. Titlul de Doctoris Honoris Causa i-a fost atribuit și de către Universitatea „Dunărea de Jos" din Galați, în urma ceremoniei din 5 decembrie 2012.

Cuvânt înainte

Această carte nu este o carte obişnuită de istorie; nu este un manual, şi nici nu are pretenția de a ține locul manualelor de şcoală. Ea s-a născut din inițiativa doamnei Irina Nicolau, specialistă în etnologie şi istorie orală, care, acum câțiva ani, exasperată de faptul că manualele şcolare, de cele mai multe ori, continuau, în ciuda revoluției din decembrie 1989, să difuzeze aceeaşi istorie intenționat deformata în deceniile trecute, şi cam în aceeaşi „limbă de lemn", m-a ademenit să rezum în casete audio pentru tineri, în modul cel mai simplu şi curgător, tot trecutul țării noastre. Volumul de față e transcrierea acelor înregistrări, curățită de unele „poticneli" inerente unui discurs improvizat şi completată, acolo unde mi s-a părut că lipsurile erau prea evidente, bineînțeles în limita spațiului acordat. Am lăsat deci să curgă povestirea, fără a o întrerupe cu note explicative şi referințe bibliografice — într-un cuvânt, fără ceea ce savanții numesc „aparat critic" —, ca să fie pe înțelesul tuturor, şi al iubitorilor de istorie şi al celor cărora le-a rămas oarecum indiferentă cunoaşterea trecutului nostru.

E o povestire foarte rezumativă; n-am înşirat, de pildă, numele tuturor voievozilor care se ceartă pentru domnie în secolele XV şi XVI, sau, mai apoi, ale domnitorilor fanarioți schimbați de stăpânul de la Constantinopol la doi-trei ani o dată (când nu erau, din porunca lui, tăiați sau sugrumați). Să nu se creadă însă că e vorba de o carte de vulgarizare. Nu-mi place cuvântul „vulgarizare", cuvânt cu iz peiorativ, care ar lăsa impresia că narațiunea ar fi nu numai simplă, ci şi simplistă sau copilăroasă.

Cititorul îşi va da repede seama că, sub aspectul unei povestiri uşoare, am îndrăznit să aduc în discuție

problemele cele mai delicate, cele mai controversate din istoria noastră, considerând că şi tânărul licean are o minte adultă, nu una fragilă care ar trebui menajată oferindu-i-se despre trecutul nostru o imagine edulcorată, trandafirie. Nimic nu serveşte mai bine țara decât cunoaşterea (sau recunoaşterea) adevărului, pe cât putem noi oamenii să-l desluşim — fiindcă tot adevărul, numai Dumnezeu îl cunoaşte. De aceea să nu vă mire dacă zic din când în când: „unii autori sunt de părere că..." sau „eu cred că..." etc.

În căutarea adevărului nostru se spune de obicei că trebuie să fii obiectiv. Nici cuvântul acesta nu-mi place: dacă cercetați în dicționare, veți afla că „obiectiv" este „ceea ce se află în afara conştiinței", deci, logic, nu se poate aplica decât studiului obiectelor, lucrurilor, materiei inerte. Or, istoricul are de-a face întâi de toate cu oameni — indivizi sau colectivități, deci subiecte nu obiecte, iar pentru a înțelege aceste subiecte trebuie să fie şi el subiectiv. El se va strădui din răsputeri să-şi însuşească rând pe rând mentalități şi păreri diferite sau chiar contradictorii (individuale, naționale, religioase, doctrinare etc.). Imparțialitatea lui nu poate decurge decât dintr-o succesiune — cât mai cinstită cu putință — de parțialități. Dacă procedăm astfel, nu vom mai putea urmări în descrierea şi explicarea trecutului un scop pretins „național", şi în numele acestui fals patriotism să tăinuim unele fapte sau să măsluim altele, sub cuvânt că trebuie să răspundem unor falsificări ale vecinilor noştri unguri sau bulgari sau greci sau ruşi sau ale altora. Nu se răspunde unei minciuni cu altă minciună. Singurul răspuns valabil este o totală cinste intelectuală. Numai astfel ne vom impune ştiinței internaționale şi ne vom putea lua locul ce ni se cuvine în Europa şi în lume.

Am păstrat titlul oarecum înşelător de „Istoria

românilor", când astăzi se tinde din ce în ce mai mult a vorbi de „Istoria României", mai întâi fiindcă e tradițional; apoi fiindcă „România" e un termen care s-a aplicat țării locuite de români de abia după Unirea de la 1859 — putem oare să numim „România" teritoriul nostru din Evul Mediu?; în fine, fiindcă îmi permite să evoc fugitiv şi alte ramuri ale romanității orientale aflate în afara spațiului României contemporane, cum sunt aromânii sau cum au fost vlahii de la începutul celui de al doilea tarat bulgar, al dinastiei Asăneştilor.

Subiectul cărții depăşeşte însă, şi etnic şi temporal, istoria stricto sensu „a românilor". Temporal, fiindcă vom urca în timp înainte ca să se fi închegat gruparea umană vorbind limba română, spre semințiile din amestecul cărora s-a născut această grupare, adică poporul român; proces de lungă durată, foarte greu de urmărit şi de lămurit din cauza sărăciei documentelor. Trebuie evocați, pe scurt, geto-dacii, apoi italicii şi mediteraneenii romanizați aduşi de colonizarea romană; poate şi ceva rămăşițe ale barbarilor germanici (goți, gepizi etc.), dar mai cu seamă marea migrație slavă, care a lăsat urme adânci în limbă, în moravuri, în instituții, şi care trebuie considerată ca o a treia componentă majoră în etnogeneza poporului român. Eu mai văd şi o a patra componentă însemnată, anume popoarele zise turanice, venite din Asia centrală în valuri succesive, cum au fost avarii, pecenegii, uzii, cumanii, majoritatea fiind de limbă türk, înrudită cu turca otomană. Pecenegii şi cumanii de pildă stăpânesc spațiul nostru la răsărit şi miazăzi de Carpați timp de 350 de ani, şi tocmai pe locurile desemnate până atunci de vecinii noştri drept „Cumania" apare, la cumpăna veacului al XIII-lea cu veacul al XIV-lea, primul stat român organizat, Țara Românească. Voi încerca să arăt de ce cred că componenta turanică nu a

fost luată destul în considerare până acum. În orice caz, numai după acest complex amestec şi după naşterea limbii ce-i zicem „română" se poate vorbi de un popor român. Dar până să vedem realizată această închegare, a trebuit să începem povestirea cu peste o mie de ani înainte.

În al doilea rând, pe plan etnic, mai trebuie vorbit despre grupurile care nu s-au amestecat cu românii (ca ungurii, saşii, rutenii), ba unele chiar devenind elemente dominante şi privilegiate într-o întinsă zonă până în epoca contemporană.

Li s-au adăugat mai târziu alte aporturi străine, dintre care unele au fost lesne asimilate de masa română — ca grecii şi alți balcanici —, dar şi altele care s-au asimilat mai greu fie că i-am ținut noi deoparte, fie că au ținut ei să-şi păstreze individualitatea — ca țiganii, armenii, evreii. De toți aceştia trebuie pomenit, căci au împărtăşit cu românii acelaşi teritoriu, iar influențele unora asupra altora sunt nenumărate şi greu de evaluat.

Voi sublinia, în sfârşit, impactul vecinilor noştri asupra constituirii statelor române sau a închegării națiunii române. Rând pe rând sau deodată, taratul bulgar, imperiul bizantin, regatul ungar, apoi despoiatele sârbeşti, regatul polon, turcii otomani, austriecii, la urmă şi ruşii au jucat un rol în destinul neamului nostru. Aceasta ne va duce, ca în cercuri concentrice, la o vedere din ce în ce mai largă — sud-estul european, Europa centrală şi orientală, Europa întreagă —, căci trebuie amintită până şi îndepărtata Franței, al cărei rol a fost primordial în adoptarea, în veacul trecut, a spiritului, moravurilor şi instituțiilor occidentale, şi care a marcat în mod copleşitor limba română contemporană. Fără această viziune largă, fără această includere a românilor în istoria Europei şi a lumii, istoria lor e de neînțeles.

O ultimă remarcă: să nu-şi închipuie niciun autor că istoria pe care o scrie e definitivă, e cea adevărată, cea pe care o vor admite şi generațiile viitoare. Fiecare generație are o nouă viziune asupra trecutului şi poate chiar descoperi în acel trecut lucruri nebănuite, susceptibile de a modifica iarăşi acea viziune.

Conştient aşadar de şubrezimea şi precaritatea scrisului istoric, las acum aceste observații preliminare, ca să încep să vă povestesc istoria țării noastre aşa cum o văd eu în acest sfârşit de veac şi de mileniu.

Bucureşti, octombrie 1999

Capitolul 1

Începuturile

Dacă aveți în față o hartă fizică a României, observați cum arată podişul Transilvaniei: s-ar zice că țara noastră este un fel de mare cerc în jurul Transilvaniei. Ei bine, acolo s-a născut neamul românesc.

Cine locuia pe podişul Transilvaniei acum vreo 2 500 de ani? — fiindcă a încerca să vedem cine a fost acolo mai înainte e o întreprindere prea grea. Nu putem, în cadrul unei lucrări atât de succinte, să împingem studiul în preistorie, într-adevăr, în spațiul în care locuim astăzi, arheologia ne revelă urme de străveche prezență umană, de mii şi poate zeci de mii de ani. Cum n-avem însă, deocamdată, niciun mijloc de a identifica rasa sau rasele acelor străvechi locuitori, de a pătrunde cât de cât moravurile şi credințele lor, şi, încă mai puțin, limbile vorbite, descrierea acelor civilizații ce se pierd în negura vremurilor ne-ar fi de prea puțin folos pentru a înțelege cum au apărut, în acest spațiu, cei ce pot fi considerați cu mai multă probabilitate ca strămoşii noştri. Cert este doar, din numeroasele urme arheologice de pe tot teritoriul țării, că s-au succedat valuri-valuri de migrații şi din sud şi din vest şi din est, şi e cu neputință să deduci numai din forma locuințelor şi a mormintelor, ori din stilul uneltelor sau al ceramicii, ce fel de rase au fost şi cum s-au amestecat sau cum s-au nimicit una pe alta. Să ne limităm aşadar la evocarea acelor popoare cărora savanții din veacul trecut le-au zis „indo-europene", fiindcă au împânzit spre apus Europa întreagă, şi au ajuns spre miazăzi şi răsărit până în India.

Acum vreo 4 000 - 5 000 de ani, pornind de pe teritoriul unde se află acum Bielorusia, Ucraina de vest şi Polonia, s-au urnit cu încetul, însă într-un elan neînfrânat, nişte seminții vorbind aceeaşi limbă, care au ajuns să stăpânească cu vremea întregul nostru continent.

Nu erau de o singură rasă (adică, în termeni de antropologie, nu aparțineau cu toții aceluiaşi tip fizic). S-a crezut, în secolul trecut, că indo-europenii, la origine, semănau toți cu scandinavii de azi, că erau înalți, blonzi şi cu craniul dolicocefal, adică, văzut de sus, oval ca un ou. Era o concepție greşită: indo-europeana a fost doar o limbă. Arheologia a adus dovada că în leagănul originar s-au aflat fel de fel de popoare care, trăind de mii de ani împreună sau în vecinătate, au ajuns să vorbească aceeaşi limbă. Şi din semințiile acestea de limbă indo-europeană, care s-au revărsat în valuri succesive, şi la intervale câteodată mari, asupra Europei, împingând sau nimicind alte etnii mai vechi sau contopindu-se cu ele, s-au născut aproape toate popoarele care trăiesc astăzi în Europa.

Zic aproape toate, fiindcă au rămas mici nuclee neschimbate dinaintea venirii indo-europenilor, iar după aceştia au mai venit câteva popoare de limbă diferită. Care sunt acestea din urmă? De pildă finlandezii, estonienii, ungurii şi turcii. Iar dinainte de indo-europeni cine a mai rămas? După limbă ar fi doar bascii, care formează şi astăzi un grup etnic compact în nord-vestul Spaniei şi sud-vestul Franței. Unii antropologi susțin că şi Sicilia ar fi majoritar populată cu seminții anterioare valului indo-european; sicilienii au adoptat însă limba dominatorilor romani, şi n-a rămas nicio urmă a vreunei limbi anterioare idiomurilor indo-europene.

Geto-dacii

Să revenim la spațiul carpato-dunărean. Aici sursele arheologice şi documentare ne revelă, venită probabil deja din al doilea sau chiar al treilea mileniu înaintea erei noastre, prezența unei ramuri indo-europene. Pe reprezentanții ei unii i-au numit daci (în special în Transilvania), alții i-au numit geți (în Muntenia, Dobrogea şi până în Basarabia).

Iar la sud de ei se găseau tracii. Mulți istorici cred, pe baza unei singure propoziții a istoricului grec Herodot (sec. V î.Cr.), că şi geto-dacii erau o ramură a tracilor. Astăzi se pare că nu e chiar aşa. Ar fi fost rude apropiate ale tracilor, dar limbile (puținul cât a mai rămas din aceste limbi) nu se potrivesc sută la sută, nu avem la geto-daci aceleaşi nume de localități, nu avem aceleaşi nume de regi ca la traci şi, mai cu seamă, la traci se cunosc numele a zeci de zeități, dacă nu chiar sute, pe când geto-dacii par a nu fi avut decât o singură zeitate principală: Zalmoxis. Un neam erau deci aceşti geto-daci, alt neam, mai la sud, erau tracii, unde sunt Bulgaria şi Turcia de azi, şi alții ilirii, mai la vest, unde e Albania, şi unde a fost Iugoslavia.

În secolul I î.Cr., aceste triburi geto-dace se unesc sub un singur rege, pe care-l cheamă Burebista. E prima dată când strămoşii noştri apar în istorie uniți şi având un rege care îndrăzneşte să se lupte cu Roma. Stăpânirea lui Burebista se întindea şi peste multe alte triburi, de dincolo de Nistru şi până în Panonia — dar el moare asasinat, în acelaşi an cu Cezar (44 î. Cr.)!

Roma

Romanii sunt tot un popor indo-european, stabilit pe teritoriul Italiei de azi. Au pornit de la un oraş, Roma, al cărui ţinut înconjurător se chema Latium (de unde cuvântul latini), şi în trei-patru sute de ani, din jurul oraşului Roma, încetul cu încetul construiesc o adevărată împărăţie. Cuceresc mai întâi toată Italia, pe urmă Spania, pe urmă Galia (Franţa de azi), de asemenea tot nordul Africii.

Vă sunt cunoscute luptele dintre romani şi cartaginezi. Cartaginezii erau de rasă semită, deci înrudiţi cu arabii şi cu evreii, mari negustori, care se stabiliseră unde e astăzi Tunisia. Luptele dintre romani şi cartaginezi au durat zeci de ani (Hannibal, genialul general cartaginez, a fost cât pe ce să cucerească Italia toată), dar, în cele din urmă, romanii au ieşit învingători şi, necruţători, au ras de pe faţa pământului falnica cetate Cartagina.

Iată-i pe romani punând piciorul în Africa, iar în momentul care ne priveşte pe noi, adică momentul când se vor arăta interesaţi şi de teritoriul locuit de geto-daci, romanii au ajuns cea mai mare putere din lume, cu excepţia, poate, în Extremul Orient, a imperiului chinez, care se formează cam în acelaşi timp cu Imperiul Roman. Romanii sunt atunci stăpâni — priviţi harta Europei — pe tot înconjurul Mediteranei. Imperiul lor e ca o largă verigă, un colac în jurul Mării Mediterane: Italia, Spania, Galia, tot Nordul Africii; au cucerit şi Grecia şi Asia Mică şi Siria, şi iată-i la Dunăre, vecini cu dacii.

De ce au început romanii să-i atace pe daci? Trebuie spus de la început că dacii erau agresivi. Văzând bogăţiile împărăţiei romane, făceau mereu incursiuni pustiitoare peste Dunăre, în regiuni stăpânite acum de romani, şi care de veacuri se aflau sub influenţa civilizatoare a Greciei. De

altfel, şi romanii au fost influențați de cultura elenică; de aceea se vorbeşte adesea despre „civilizația greco-romană". Romanii au fost întâi de toate ostaşi, iar marea cultură le-a venit de la greci. Grecii aveau şi la noi, în Dobrogea, „contoare" de comerț, adică porturi cu o mică colonie în jur. Ați auzit de Tomis, vechiul nume al oraşului Constanța, şi de Histria, mai la nord. Erau şi alte colonii de-a lungul coastei Mării Negre, la sud, în Bulgaria de azi, şi spre nord, până în Crimeea. Influența grecească ajunsese deci în oarecare măsură şi la geto-daci.

Şi iată acum că se iveşte duşmănia şi războiul între daci şi romani. Aceasta se petrece o primă dată înainte de Cristos, în vremea lui Burebista. Ostilitățile vor reîncepe la sfârşitul secolului I d. Cr., iar legiunile romane sunt chiar învinse la un moment, sub un împărat slab, Domitian. Dar soarta se schimbă când ajunge împărat Traian, unul dintre cei mai glorioşi împărați ai Romei. În Dacia se afla iarăşi un rege care reuşise să-i unească pe daci, pe un teritoriu însă mai mic, care nu depăşea Tisa la apus, nici Siretul la răsărit. Se numea Decebal — nume pe care şi-l luase, şi avea probabil o semnificație în limba dacă.

(Decebal pronunțăm noi acum, dar în vremea aceea „c" se pronunța „k"; Dekebalos era scris pe greceşte sau latineşte.) Decebal nu a vrut să accepte influența romană de fapt ar fi fost un „protectorat" — şi a continuat uneltirile împotriva Romei.

Dacia, colonie romană

Traian hotărăşte să pornească război pentru a aduce Dacia sub ascultare romană. Priviți iarăşi harta. Tot Imperiul Roman era ca un colac în jurul Mediteranei, dar parcă Dacia ar fi mai departe de centru, spre nord, în afara „colacului". Dacia şi Britania apar ca nişte „ieşinduri", „hernii" ale cordonului imperiului din jurul Mediteranei. De aceea vor fi şi primele părăsite când presiunea barbară va creşte.

Traian a dus un prim război, în 101-102 d. Cr., l-a învins pe Decebal şi i-a impus un tratat prin care acest rege al dacilor se angaja să-şi distrugă cetățile, să nu facă alianță cu duşmanii Romei, să accepte arhitecți şi ingineri romani şi o oarecare supraveghere etc. De fapt, să devină un client al Romei. Dar Decebal n-a respectat tratatul, a reclădit cetăți, a căutat alianțe, până departe, cu duşmanii Romei; atunci Traian a hotărât o a doua campanie de cucerire a Daciei şi înlăturarea lui Decebal.

Războiul are loc în 105-106 d. Cr. Traian a pus pe un arhitect grec din Siria, Apollodor din Damasc, să clădească un pod pe Dunăre, la Drobeta, acolo unde e acum Turnu-Severin, pod care a fost privit ca o adevărată minune pentru acea vreme. Pătrunde în Dacia cu legiunile lui, iar alt corp de armată trece Dunărea din Scythia Minor (Dobrogea). Au loc lupte crâncene şi, în cele din urmă, romanii cuceresc capitala Sarmizegetusa, iar Decebal se sinucide, pentru a nu cădea în mâinile învingătorului şi a nu fi adus ca rob în cortegiul triumfal al lui Traian la Roma.

Pentru a reconstitui acest război între romani şi daci, avem la Roma un monument, rămas întreg până în zilele noastre printr-o adevărată minune, Columna Traiană, pe care se încolăcesc, de jos în sus, basoreliefuri povestind

toată desfăşurarea cuceririi Daciei, ca într-o „bandă desenată" în care putem nu numai urmări fazele războiului, ci şi descoperi care erau portul şi armele din ambele tabere, chiar şi portul femeilor dace, şi ce fel de vite se creşteau în ţară etc. Columna Traiană e o adevărată comoară pentru istorici şi etnologi.

Iată acum această mare ţară, destul de populată, devenită colonie romană. Ce înseamnă colonie romană? înseamnă că regatul lui Decebal va trece de-acum sub administrarea directă a Romei. Provincia „Dacia" nu cuprindea toate teritoriile ce vor fi mai târziu locuite de români; ea se limita la Oltenia de azi şi cam două treimi din Transilvania. Scythia Minor era deja integrată în provincia romană Moesia (nord-estul Bulgariei de azi). La răsărit de Olt şi de Carpaţi erau câteva întărituri şi posturi înaintate, pentru a rezista atacurilor dacilor nesupuşi şi ale altor triburi, în provincia propriu-zisă, un întreg aparat administrativ se va instala, alături de legiunile menite să asigure pacea înăuntru şi paza graniţelor. Se vor construi oraşe după tipul „urbelor" romane şi o reţea de drumuri care să le lege. În fine, şi mai cu seamă, romanii vor proceda la o intensă colonizare cu elemente din afara provinciei, într-adevăr, după ce au făcut mii de prizonieri, după ce au omorât mii de luptători daci, după ce alte mii vor fi fugit peste munţi (dar n-au putut lua cu ei pe toată lumea, au rămas femei, copii, bătrâni), învingătorii au purces la repopularea provinciei cu colonişti romani. Cine să fi fost aceşti colonişti?

Iată o explicaţie pe care mi-a sugerat-o un profesor francez de istorie antică, Jerome Carcopino, care a descoperit un lucru la care nu se gândise nimeni până atunci. De ce a putut veni atâta lume în Dacia în puţini ani? Fiindcă acolo se găsea aur.

Decebal avea un tezaur colosal, pe care-l ascunsese sub un râu, dar unul dintre captivii luați de romani a dezvăluit taina. Iar romanii au găsit acolo aur în cantități uriaşe. Apoi se ştie că se putea extrage aur din Munții Apuseni.

Carcopino a avut o idee foarte simplă: „Ia să văd cum arăta moneda romană înainte de Traian şi ce devine ea în timpul domniei lui Traian" — şi constată că, de unde banul de aur înainte de Traian era subțire ca o foiță de țigară, la sfârşitul domniei lui e gros. Înseamnă că a reevaluat moneda de aur a Romei pe baza exploatării aurului din Dacia. Se întâmplă, ca să comparăm cu istoria modernă, ceva asemănător descoperirii aurului din California, în veacul trecut, care a declanşat în Statele Unite un gold rush, cum spun americanii, o goană după aur. Aşa se explică probabil cum au putut veni în Dacia, în puține generații, mii şi mii şi zeci de mii de colonişti din toată împărăția. Altfel nu s-ar explica cum, în puținul timp cât a durat această colonie romană, populația să fi fost complet romanizată.

Desigur, n-a avut loc, ca în America, o năvală dezordonată, o masă de inițiative individuale. A fost o colonizare organizată de împărăție. Cronicarul zice că împăratul a adus în Dacia mulțime „din toată lumea romană" (ex toto orbe romano). Dar, fără îndoială, faptul că se găsea acolo aur trebuie să fi favorizat recrutarea de colonişti.

Iată însă că arheologii români au pus la îndoială teza lui Carcopino fiindcă nu s-au găsit dovezi că minele de aur din Munții Apuseni să fi fost exploatate de pe vremea dacilor; de abia după transformarea în colonie romană avem dovezi de scule de minerit precum şi dovezi documentare privind aducerea de mineri din vechi provincii romane. Vedeți prin acest exemplu ce greu e să stabileşti exactitatea unui fapt

istoric!

De unde să fi venit coloniştii? Din toate părţile împărăţiei şi mai cu seamă din regiunile vecine cu Dacia, din Iliria de pildă, care era colonie romană de sute de ani — prin urmare ilirii erau deja romanizaţi. Au venit desigur colonişti şi din Italia. Şi aici are loc iarăşi un fenomen interesant: pe măsură ce s-au întins posesiunile romane în urma unor neîncetate războaie, a crescut şi numărul de robi, prizonieri de război aduşi în Italia. Care a fost consecinţa socială a acestui mare număr de sclavi?

Ţăranii din Italia sărăceau fiindcă proprietarii de pământ, în loc să-l lucreze cu localnicii din jur, lucrau pământul cu robi. Asta explică de ce atâţia ţărani din Italia se angajau în legiuni sau plecau să populeze Iliria, Galia, sau Dacia. Din punctul de vedere al limbii, s-a constatat de pildă că limba română se apropie cel mai mult de unul dintre dialectele din sudul Italiei. Au venit probabil şi de acolo mulţi să caute aur în Dacia.

Dacia colonizată de romani a putut în foarte puţine generaţii să devină atât de prosperă încât să i se spună Dacia felix, Dacia fericită. Din păcate, fericirea n-a durat prea mult. S-au clădit câteva oraşe; acolo unde fusese Sarmizegetusa s-a dezvoltat oraşul numit Ulpia Traiana, după numele împăratului; în locul Clujului de azi a apărut un oraş numit Napoca. Dacia a devenit o colonie bine organizată, ca întreg imperiul, cu un grad înaintat de civilizaţie în oraşe, cu băi publice, arene pentru jocuri etc. S-au construit drumuri — mai avem şi astăzi porţiuni de drumuri făcute de romani, care trec prin Carpaţi, dovedind talentul lor de constructori.

În treacăt fie spus şi ce s-a întâmplat cu podul acela de pe Dunăre, care era o minune a lumii. Chiar un succesor al lui Traian a dat ordin să se dărâme podul. Romanii l-au

clădit, romanii l-au dărâmat. De ce? Le-a fost teamă, când au început primele năvăliri barbare de mai mari proporții, ca podul acela să nu folosească năvălitorilor pentru a pătrunde şi mai adânc în imperiu. S-a scos deci toată „şoseaua", puntea de pe pod, iar timp de veacuri nu s-au mai văzut decât pilonii în Dunăre.

Năvălirea barbarilor

Soarta provinciei Dacia felix se încheie o dată cu ceea ce numim năvălirea barbarilor. Cine au fost aceşti barbari? Dar, mai întâi, ce înseamnă barbari înseamnă necivilizat în ochii grecilor, apoi ai romanilor. Roma a fost o splendoare. E greu de închipuit acum ce a reprezentat Roma pentru contemporani. Puținul care a mai rămas din oraşul antic stârneşte admirația, iar pentru oamenii de acum două mii de ani Roma era curată uimire, minune, raiul pe pământ.

Să nu luați însă ad litteram expresia „năvălirea barbarilor". Germanii au un cuvânt mai potrivit pentru a desemna acel moment istoric: ei spun Volkerwanderung, ceea ce înseamnă „migrația popoarelor", fiindcă o adevărată năvălire, adică un puhoi de călăreți care să pustiască tot locul, să prade oraşele şi satele şi să ucidă populația, aceasta s-a întâmplat doar la două-trei sute de ani, de pildă o dată cu venirea hunilor, a avarilor, a ungurilor la început — uneori şi cu năvala anumitor triburi germanice, ca vandalii (al căror nume a intrat în limbile moderne cu înțelesul de sălbatici care distrug numai din setea de a distruge). Dar goții (vizigoții şi ostrogoții), gepizii şi alte neamuri germanice, venite din sudul Rusiei de azi, agresive şi ele, desigur, au căutat mai întâi o aşezare în teritoriul imperiului — unii se prezentau chiar ca posibili aliați pentru a apăra imperiul împotriva altor duşmani. Fiindcă, ştiți ce se întâmplă cu vremea într-o țară prea bogată, prea fericită, cum a devenit Imperiul Roman la începutul erei noastre: bărbații nu mai vor să facă serviciu militar; atunci aceşti germanici, mai mult sau mai puțin sălbatici, se prezentau ca eventuali aliați, ca ostaşi suplimentari pentru apărarea imperiului. Li s-a zis „federați", adică aliați ai Romei, care-şi păstrau organizația şi căpeteniile lor.

Aşa au venit şi în Dacia. Dar în urma lor veneau alții, şi mai sălbatici, porniți pe jaf şi distrugere, astfel încât romanii s-au gândit că Dacia, dincolo de Dunăre, era prea departe de centru, prea greu de apărat, şi că era mai bine să retragă legiunile la sud de Dunăre, în 271-272 d. Cr. Împăratul Aurelian (al 27-lea succesor al lui Traian) a hotărât evacuarea provinciei Dacia.

Legiunile romane se retrag din Dacia

O dată cu armata şi administrația locală, probabil că o parte din populația romană, în orice caz cea mai înstărită, din oraşe şi din villae, adică din „fermele" marilor posesori de pământ, speriați că nu mai erau de-acum protejați de armata romană, vor fi părăsit şi ei colonia de la nord de Dunăre, pentru a se refugia pe malul drept al Dunării, unde împăratul Aurelian a instituit — în regiunea unde vor fi mai târziu Serbia de est şi Bulgaria de nord-vest — o nouă provincie numită tot Dacia, dar care a căpătat, cu vremea, în scrieri, numele de Dacia Aureliană.

Unii istorici germani, apoi istoriografia oficială ungară, au susținut teza că toată populația Daciei nord-dunărene a fost atunci evacuată, că această mare provincie s-a aflat dintr-o dată golită de întreaga populație de limbă latină. Dar această teorie n-a apărut decât acum vreo două sute de ani, adică o dată cu naşterea conştiințelor naționale şi ivirea pretențiilor naționaliste în toată Europa! De atunci a apărut în istoriografia europeană şi, bineînțeles, mai cu seamă în disputele savante româno-maghiare, ceea ce s-a numit „chestiunea continuității": au continuat oare să locuiască în fosta Dacie vorbitori de limbă latină? Sau, cum pretind cei mai mulți istorici unguri, la apariția năvălitorilor maghiari la sfârşitul secolului IX, ori în secolul X, Ardealul era pustiu sau cel mult populat ici-colo de mici grupuri slave.

Încă o remarcă, înainte de a expune punctul meu de vedere asupra „chestiunii continuității". Chestiunea nu mai prezintă azi nicio importanță politică. Chiar dacă ar putea istoricii maghiari — printr-o minune — să aducă dovada că ungurii au fost primii ocupanți ai Transilvaniei, prin faptul că populația maghiarofonă nu reprezintă azi, în inima țării, decât 7% din populația totală, întâietatea istorică n-ar mai

putea avea nicio consecință pe plan juridic şi politic. Dreptul internațional contemporan nu mai ține seama de pretinse drepturi istorice. Nu se mai ia în cont decât situația demografică actuală. (Vedeți drama recentă din Kosovo!) Deci — încă o dată — trebuie înțeles că „chestiunea continuității" nu mai are nicio importanță practică. Dacă încerc să înşir aici, pe scurt, argumentele noastre, e numai din pasiunea de a încerca rezolvarea unei probleme spinoase.

Iată mai întâi argumentele pe care le înaintează partizanii necontinuității, adică ai tezei căreia i s-a dat numele de „teoria lui Roesler" — după numele autorului german de la sfârşitul secolului trecut, Robert Roesler (care n-a inventat teoria, dar i-a dat forma cea mai categorică):

— evacuarea populației daco-romane sub Aurelian ar fi fost totală; documente interne dovedind prezența unor vorbitori de limbă latină în aria carpato-dunăreană ar lipsi cu desăvârşire între secolul IV şi începutul secolului al XIII-lea, o tăcere de vreo 900 de ani — aproape un mileniu, „mileniul întunecat"; latinofonii (li se va spune de-acum vlahi sau valahi — voi explica mai departe de ce) apar în documente abia începând din veacul al X-lea, însă la sud de Dunăre, m Tesalia, Epir, Macedonia, apoi Bulgaria. La nord de Dunăre nu apar, în documente oficiale ale regatului ungar, decât în jurul anului 1200 — se deduce deci că ar fi imigranți din sud, ciobani nomazi veniți cu oile, şi a căror imigrare ar fi fost încurajată de regii maghiari în Ardealul insuficient populat;

— atunci când au pătruns maghiarii în Transilvania — adică în „ținutul de dincolo de pădure" (al munților Apuseni), trans = peste şi sylva = pădure — țara era pustie, şi nici n-ar fi putut fi locuită, fiind acoperită în proporție de 90 % de păduri;

— dacă viitorii locuitori români de la nord de Dunăre n-ar fi locuit câteva veacuri în preajma aromânilor şi în vecinătatea albanezilor, nu s-ar putea explica nici strânsa înrudire între limba daco-română de la nord de Dunăre şi dialectele aromân şi megleno-român (regiunea Salonic) de la sud, nici prezența în daco-română a câtorva zeci de cuvinte (pretins) împrumutate de la albanezi, în sprijinul acestei teze au venit şi teoriile a doi filologi români de la începutul veacului nostru, Ovid Densusianu şi Alexandru Philippide, care au fost convinşi — pe baza unor argumente, cred, eronate — că leagănul limbii române trebuie căutat la sud de Dunăre.

„Decalogul continuităţii"

Iată acum în ce fel se pot grupa argumentele noastre în favoarea continuităţii:

1. Cazuri de evacuare totală a unui ținut, fără să fi fost la origine vreo mare înfrângere, nu prea cunoaştem în istorie, iar goții (barbarii din pricina cărora Aurelian ar fi ordona t părăsirea provinciei) nu s-au arătat a fi distrugători pe unde au trecut sau pe unde s-au aşezat, în cazul Daciei, avem chiar dovezi că unii localnici călăuzeau pe goți prin trecători, pentru a ataca armata romană! într-un document, un episcop afirmă că adesea localnicii preferau stăpânirea unor şefi barbari care se mulțumeau cu o dijmă din bucate, pe când fiscul administrației romane îi strivea fără milă.

2. Marele nostru arheolog Vasile Pârvan a descoperit două documente din veacul al IV-lea, în care un „rege" al goților de prin părțile noastre, la nord de Dunăre, îşi zice „Jude" — or, acesta nu era un titlu onorific pe care să i-l fi putut conferi împăratul de la Constantinopol (cum ar fi patriciu, despot sau cezar), era doar numele pe care localnicii daco-romani îl dădeau căpeteniilor lor administrative peste o grupare de sate sau peste o vale, judecători şi administratori (termen ce se va păstra până târziu, cum vom vedea), înseamnă că acest rege barbar domnea la nord de Dunăre peste populații de limbă latină şi a vrut să-şi zică cum numeau supuşii lui localnici pe şefii lor.

3. Afirmația că ar fi dispărut orice urmă de inscripții latine în Dacia, o dată cu retragerea legiunilor şi administrației, e eronată. Câteva s-au mai găsit, din secolele IV şi V, ce e drept, rare — lucru explicabil prin părăsirea aproape generală a oraşelor (urbelor): fenomen de

ruralizare totală. Puținele documente scrise ce s-au mai găsit, din veacurile ulterioare, nu vorbesc decât de dominatorii barbari, care joacă un rol în războaie şi în politică, nu şi de țăranii localnici (de care barbarii războinici au totuşi nevoie ca să le asigure hrana) — aceasta fiind o constantă în istoria universală: despre populațiile imperiilor prăbuşite nu se mai vorbeşte, ci numai despre noii stăpâni.

4. Tăcerea documentelor (argumentul a silentio) nu este un argument valabil. Să lăsăm deoparte încrederea exclusivă, aproape superstițioasă, în documentul scris. Istoria nu se reconstituie numai cu documente scrise, în aceeaşi perioadă care ne priveşte, în „mileniul întunecat", nu se pomeneşte nicăieri de latinofonii din Elveția (Rhetia), care mai vorbesc şi azi limba romanşă; iar, şi mai aproape de noi, despre albanezi n-avem niciun document timp de o mie de ani (tăcere documentară şi mai lungă decât la noi); dar vecinii lor, greci sau slavi, n-au putut susține că albanezii au picat din cer acolo unde-i mai găsim şi azi şi unde sunt semnalați din Antichitate.

5. Apariția târzie a românilor în documentele oficiale maghiare are o explicație simplă: de abia prin secolele XII-XIII sunt destul de prezente structurile feudale maghiare şi autoritatea regală pentru a se impune; atunci comunitățile săteşti, juzii, cnejii români, strânşi de fiscul ungar sau chemați la vreo judecată, au nevoie de cancelaria regală, sau de o autoritate locală, pentru recunoaşterea drepturilor lor strămoşeşti. Notați cum o seamă de cuvinte din română, cu conotație juridică, sunt de origine maghiară: a făgădui, a tăgădui, a se răfui, a bănui, a chibzui, a îngădui, a mântui... Îl numim pe Cristos Mântuitorul, cu un cuvânt provenind dintr-un radical de origine maghiară! Dacă românii ar fi venit în Ardeal abia în veacurile XII-XIII, cum să ne închipuim că ar fi asimilat

asemenea noțiuni esențiale, fără mai multe veacuri de conviețuire cu ungurii, şi să le fi răspândit apoi în tot spațiul locuit de români?

6. Simptomatic e faptul că, în primele documente, românii (valahii) sunt localizați în „păduri", adică în întinse ținuturi împădurite, fiindcă acolo, în dumbrăvi înconjurate de codri deşi, se adăposteau mai lesne împotriva călărimii năvălitorilor! Astfel, puțin după 1200, regiunea Făgăraşului e denumită într-o „chartă" regală de donație către colonişti germani (saşii) silva blacorum et bissenorum (pădurea valahilor şi a pecenegilor). Dacă românii ar fi fost, cum se pretinde, păstori nomazi veniți din sud şi colonizați de curând, s-ar fi retras ei cu oile în păduri?

Arheologul Radu Popa — decedat prea timpuriu — ne-a atras atenția şi asupra altor regiuni din Ardeal calificate întâi silvae (sau sylvae), înainte de a fi prefăcute în „comitate" administrative, adică guvernate de comiți (sau conți) maghiari.

Mai mult: această identificare între întindere păduroasă şi „regiune ocupată de valahi" o găsim şi la sud de Carpați, adică în Muntenia de azi! Ştiți ce înseamnă Vlaşca? înseamnă în limba slavă „țara valahă"... Dar Codrul Vlăsiei? (Din care numai o infimă bucată mai dăinuieşte azi, la nord-vest de Bucureşti, dar care acoperea, în Evul Mediu, o imensă întindere.) Vlasie în slavă pluralul lui vlah (valah, român), deci înseamnă Codrul românilor. Până şi numele județului Teleorman e tot dovadă a unei regiuni de pădure deasă, în care se adăposteau băştinaşii, căci în limba türk (pecenegă sau cumană) deli orman înseamnă „pădure nebună"! Deci nu numai pădurile din Ardeal, ci şi cele din şesul muntean erau, la începutul Evului Mediu, locuite în continuare de strămoşii românilor dinainte de amestecul cu slavii, căci, altfel, aceştia nu le-ar fi numit „vlăsii".

Să ne înțelegem, când zicem păduri (sylvae), trebuie să ne închipuim imense întinderi împădurite, cât un județ sau două, în mijlocul cărora se aflau, ici-colo, ori locuri neacoperite în chip natural, ori dumbrăvi întinse croite de om, despădurite şi desțelenite, şi unde puteau trăi comunități întregi cultivând meiul, ceapa sau varza şi crescând vite, porci şi păsări. Acolo erau relativ mai feriți de năvala nomazilor călări. Dar avem surse care ne dezvăluie cum dibuiau totuşi nomazii acele „oaze" locuite: prin observarea de departe a zborului în cerc al creților sau vulturilor. Când îi vedeau rotind mereu deasupra unui loc, ştiau că pândesc acolo, la verticală, gunoaie sau mortăciuni — şi se îndreptau către acel punct.

7. În privința cuvintelor pretins bulgăreşti sau macedonene din limba română — strămoşii noştri n-au avut nevoie să locuiască în Balcani pentru a le prelua: sunt cuvinte comune triburilor slave din tot sud-estul european, din care destul de multe trebuie să se fi aşezat şi la nord de Dunăre, pe mai tot cuprinsul țării noastre (sunt semnalate în documente nuclee slave în tot spațiul carpato-dunărean, până în veacul al XIII-lea).

De altfel, fosta Dacie Aureliană, unde s-ar fi retras strămoşii românilor, a fost cotropită de triburi slave apusene, care au dat limbile sârbă şi croată, pe când slavismele din română aparțin grupului slav de răsărit, care a dat bulgara şi macedoneana (strâns înrudită cu bulgara). Slavii, în spațiul nostru carpato-dunărean, au ocupat mai cu seamă văile rodnice, unde ne-au lăsat până azi urme prin nume de râuri (relativ grupate): Dâmbovița, Ialomița, Prahova, Neajlov, Milcov, Bistrița... De abia încetul cu încetul s-au amestecat ei cu vecinii lor vlahi băştinaşi şi s-au lăsat românizați.

Lingviştii, pe baza legilor de evoluție a limbii, afirmă că

fuziunea între latina târzie a vlahilor şi limba slavă a nou-veniților nu a început decât abia prin veacul al IX-lea, când prefacerea latinei târzii în ceea ce am putea numi „pre-romana" era de-acum închegată; de aceea influența slavei asupra structurii gramaticale a limbii noastre (sintaxă) şi asupra formei cuvintelor (morfologie) e aproape nulă, ea fiind masivă în schimb în domeniul vocabularului; comparați de pildă cu franceza: amestecul între galo-romani şi popoarele germanice — franci, burgunzi etc. — a fost mult mai timpuriu şi a afectat deci mult mai adânc limba neo-latină, mai cu seamă în morfologie, în fonetică.

8. Cât despre pretinsele împrumuturi din albaneză (de ce trebuia o populație romanizată, deci mai înaintată în cultură, să împrumute ea de la vecinii albanezi, mai barbari, rămaşi neromanizați?), lingviştii de azi tind mai curând să explice asemănările româno-albaneze — doar câteva zeci de cuvinte — printr-o origine indo-europeană comună.

Tot astfel nu e nevoie să ne închipuim o şedere a strămoşilor noştri la sud de Dunăre pentru a explica strânsa rudenie a daco-românei cu dialectele aromân şi meglenoromân, căci acelaşi amalgam de popoare, mânuind aceeaşi latină balcanică târzie, poate da rezultate similare şi la o mie de kilometri distanță.

De altfel avem în dacoromână câteva exemple de plante sau de materii care nu se găsesc la sud de Dunăre, cum ar fi fost ele păstrate în limbă o mie de ani dacă strămoşii noştri s-ar fi aflat cu toții strămutați la sud? Dau un singur exemplu, însă grăitor: cum să se fi păstrat cuvântul „păcură" (lat. picula) la sud de Dunăre, când păcura, adică petrolul brut, țițeiul, nu țâşnea natural decât la poalele Carpaților?

9. Istoricii unguri se străduiesc acum să nege orice

valoare unui document capital, anume cronica scrisă în latineşte pe la anul 1200 de un „notar" anonim al regelui Bela al Ungariei — cronicar desemnat de aceea în istoriografie cu numele de „Anonymus" —, document, zic, capital pentru istoria noastră, fiindcă, bazat probabil pe o cronică anterioară, povesteşte cum ungurii, pătrunzând în Transilvania de la vest către est, au dat de trei voievodate locuite de români şi de slavi. (Informația că maghiarii, după ce au trecut Carpații de nord, au dat de valahi (volohi) e consemnată şi într-o cronică rusească şi mai veche, cunoscută sub numele de Cronica Iui Nestor, ceea ce reprezintă o sursă cu totul independentă.) Un singur punct tare în argumentarea criticilor lui „Anonymus": acesta pomeneşte şi de cumani printre neamurile aflate atunci în Transilvania, or, cumanii n-au pătruns în părțile noastre decât vreo 150 de ani după pecenegi şi unguri. Dar asemenea „telescopări" cronologice se găsesc adesea în cronici (iar aici, pentru a explica confuzia, se mai adaugă faptul că pecenegii şi cumanii vorbeau cam aceeaşi limbă).

Numele celor trei „voievozi", Glad, Menumorut şi Gelou, sunt şi ele sursă de polemici. Numai ultimul e prezentat ca valah, şi istoricii unguri fac eforturi să găsească numelui vreo origine maghiară, cu toate că insistă asupra descrierii sărăciei acelei populații şi a slabei înarmări a ostaşilor voievodului! Noi ne-am obişnuit să scriem Gelu, pronunțând ca în româna modernă: djelu. Or, g în latina savantă a cronicarului trebuie să se fi pronunțat g dur (ghe), iar diftongul ou trebuie de asemeni păstrat, ceea ce ne dă Ghelou, deci probabil deformarea unui românesc Ghelău.

Şi tocmai în regiunea Clujului, desemnată de cronicar ca locul voievodatului acelui Gelou, mai avem până azi un munte, un râu şi o localitate care în cursul veacurilor s-au numit ba Ghilău, ba Gilău; eu cred că au păstrat numele

acelui prim voievod român. Dovada că numele ar fi autentic românesc, ba chiar antic, ne e adusă de un text grecesc antic pomenind de o localitate din Tracia numită Geloupara, adică satul sau târgul lui Gelou! Exact aceeaşi ortografie!

Glad trebuie să fie un nume slav deformat de cronicar, care adaugă de altfel că acel voievod venea de la Vidin, fiind probabil bulgar, în fine, Menumorut e vădit o deformare maghiară a numelui vreunui şef de origine turanică — poate şi el bulgar, adică protobulgar —, domnind peste populații valahe şi slave.

10. Dar argumentul decisiv în ochii mei în favoarea continuității îl constituie păstrarea numelor antice ale Cârpacilor şi ale tuturor marilor nuri din spațiul nostru: Nistru, Prut, Şiret, Buzău, Argeş, Olt, Timiş, Mureş, Criş, Someş, Tisa etc. toate, nume atestate chiar înainte de cucerirea romană — şi mai cu seamă Dunărea, care a păstrat în română o formă diferită de forma romană (Danubius) şi apropiată în schimb de numele de ape din limbile baltice! Cine altcineva ar fi putut transmite unor năvălitori barbari aceste antice denumiri decât localnici rămaşi neurniți cu tot neîncetatul vârtej şi curgerea de noi popoare?

Iată de ce am convingerea absolută că numeroase nuclee de populație latinofonă au dăinuit neîntrerupt, în tot Evul Mediu, în spațiul carpato-dunărean — cu legături continue, de altfel, cu populațiile de la sud de Dunăre, căci fluviul n-a constituit niciodată o stavilă pentru comunicație şi circulație.

Primii barbari în părţile noastre

Să vedem acum cine sunt acei barbari care pătrund pe teritoriul daco-romanilor.

Au venit mai întâi goții, care s-au împărțit în două ramuri, ostrogoții şi vizigoții, goții de la răsărit şi goții de la apus. Nu s-au aşezat în părțile noastre — erau prea atraşi de bogățiile din Italia ori de la Constantinopol, a doua capitală romană de la împăratul Constantin încoace, care va deveni capitala Imperiului Bizantin mai târziu. La urmă, ambele ramuri gotice au migrat către apus, făcându-şi loc ostrogoții în Italia, iar vizigoții în Galia şi Spania.

La noi a stat câteva sute de ani un alt neam germanic, înrudit cu goții, gepizii (cel puțin 200 de ani prin Banat şi vestul Transilvaniei). S-ar putea să fi rămas ceva de pe urma lor când au fost alungați către apus de o ciudată coaliție între avari şi longobarzi (zic ciudată, fiindcă longobarzii erau germani, la fel ca gepizii, pe când avarii erau asiatici); însă urme în limba noastră se pare că n-au lăsat — dar nici longobarzii n-au lăsat urme în italiană, şi totuşi au dominat nordul Italiei timp de veacuri!

Locul gepizilor l-au luat avarii, aparținând acelor seminții asiatice cărora savanții le dau numele generic de turanici, şi care vorbeau o limbă turcică — se spune o limbă türk pentru a deosebi ansamblul limbilor turcice de turca otomană. Aceasta se petrece la începutul veacului al VI-lea. Şi, o dată cu avarii, pătrunde şi în părțile noastre un neam foarte numeros, care însă nu era structurat, ca germanii, cu o aristocrație, cu regi, cu oarecare organizare de stat. E vorba de slavi.

Vin şi ei de undeva din actuala Ucraina, din Polonia, din Rusia de azi, şi coboară încet-încet către împărăția romană, atraşi şi ei de bogățiile de-acolo. Chiar dinainte de anul 500

începuseră să se strecoare în imperiu, mai spre vest, spre Italia, dar erau atunci atât de slab organizați încât o mulțime cădeau robi. Unii filologi afirmă că din slav s-a tras în latina târzie cuvântul sclav.

Probabil că şi în părțile noastre, în Transilvania, în Muntenia, în Moldova pătrund încetul cu încetul aceste grupuri de slavi, dar de-acum îi găsim întovărăşiți cu avarii.

În primele veacuri, de pe la 500 încolo, slavii ocupă de preferință văile şi şesurile libere, pe când descendenții daco-romanilor sunt retraşi prin locuri păduroase sau spre munte.

Un text al unui preot croat din secolul XII, cunoscut în istoriografie sub numele de „Preotul din Diocleea", ne sugerează încă un motiv pentru care populația „romană", în Dalmația, fugea în munți, în fața unor dominatori slavi: teama de persecuțiile acestor păgâni împotriva lor ca creştini. Ceea ce ar explica de ce amestecul între valahi şi slavii din părțile noastre trebuie să fi fost mai uşor după creştinarea, în veacul al IX-lea, a bulgarilor şi slavilor de sub dominația lor. Dar să nu-i numim încă români pe descendenții daco-romanilor — pentru că români nu avem dreptul să le zicem decât atunci când există o limbă română, iar limba română se naşte când are loc o simbioză, adică o influență reciprocă şi în cele din urmă un amestec între foştii daco-romani şi slavi. Dacă nu-i putem numi români, atunci cum să le spunem? Să le zicem „valahi".

De ce? Valah nu e un termen peiorativ, cum ar vrea ungurii sau alți străini, de pildă grecii, să-l considere. Valah e un nume foarte nobil, dat de germanici tuturor romanilor, pornind de la numele unui trib celt care se numea Volcae, aşezat pe unde sunt azi Elveția şi Austria. Aceştia s-au romanizat, astfel încât germanii, vecinii lor, cu vremea au numit volcae pe toți romanii, pe toți cei ce vorbeau limba

latină.

Aşa se explică faptul că, din insulele britanice şi până la noi, de-a lungul graniței între germanici şi fostul Imperiu Roman, au rămas nuclee care poartă încă un nume provenit din volcae. Ați auzit de Țara Galilor în Marea Britanic, provincie care, ca şi Scoția, se află la nord de Anglia propriu-zisă, ambele locuite de rămăşițe din vechea populație celtă a insulei. Ei bine, numele Țării Galilor, ce se cheamă Walespe englezeşte, are aceeaşi origine cu Valahia! Şi dacă coborâm în Europa continentală, valonii din Belgia, adică aceia care vorbesc franceza în Belgia (pe când ceilalți locuitori ai Belgiei sunt flamanzii, care vorbesc, ca olandezii, neerlandeza, o limbă germanică), poartă tot un nume provenit din volcae.

Pe francezi, cu un cuvânt de ocară, nemții îi numesc Welsche (după cum francezii, la rândul lor, au o poreclă insultătoare pentru nemți, boche), iar în Evul Mediu, italienilor le ziceau Wahlen. Pe italieni, polonezi şi alți slavi îi numesc valahi. Iar în Balcani şi la noi, tot valahi i-au numit pe romanofoni. Slavii preluaseră termenul de la germani, făcând inversiunea valh/vlah. De la slavi, mai târziu, în Evul Mediu, au preluat şi grecii termenul, dovadă a adâncimii la care au pătruns slavii în Grecia continentală! Iar întrucât în greceşte V se scrie B, termenul a ajuns în timpul cruciadelor, la occidentali, la „frânci", sub forma „blac". În concluzie, numele de valah a desemnat, şi la germani, şi la slavi, şi la greci, pe „romanici", pe cei care vorbesc o limbă latină. Deci dacă spun de-acum încolo „valahi", să ştiți că asta înseamnă strămoşii românilor. Şi aşa ne-au numit în continuare străinii. Noi înşine ne-am numit români sau rumân/ sau, în sud, în Balcani, armâni — cu un „a protetic", caracteristic dialectului aromân.

În rezumat, autohtonii şi-au păstrat numele de roman,

pe când străinii i-au numit vlahi sau valahi. Voi folosi deci când termenul român, când valah — dar găsesc că e mai comod să facem deosebirea şi să păstrăm termenul „român" pentru mai târziu, după anul 1000, când a început de-acum simbioza slavo-valahă şi avem o limbă pe care o putem numi româna.

Avarii aveau undeva în Panonia (Puszta ungară) un centru, un fel de tabără uriaşă căreia i se zicea Ring. Timp de peste 200 de ani (cea 550-780), avarii constituie o mare putere în centrul Europei, şi ei sunt oarecum stăpâni peste slavi. Fiind un trib de călăreți războinici foarte temuți, dar nu mulți la număr, duc cu ei mase de slavi în atacurile sălbatice împotriva Imperiului Bizantin, asediază Salonicul, Constantinopolul — iar rezultatul va fi că triburile slave, învățate de acum cu războiul şi prada, vor pătrunde adânc în provincii ale Imperiului Bizantin şi se vor stabili acolo, chiar până în sudul Greciei, în Peloponez. Şi dacă, printr-o sforțare patetică de refacere a imperiului, bizantinii vor izbuti prin veacurile al X-lea şi al XI-lea să „elenizeze" din nou Peloponezul şi o parte din Grecia continentală năpădită de slavi, de albanezi şi de vlahi, în schimb mai toată Macedonia va rămâne, definitiv, majoritar slavă, ca şi Moesia, Dacia Aureliană şi Iliria toată, unde fosta populație romanizată e redusă la nuclee din ce în ce mai mici, ca nişte insule care scad mereu, pe măsură ce cresc apele jur-împrejur.

Avarii se vor prăbuşi între 797-805, sub o dublă lovitură: de la vest, de la regele francilor Carol cel Mare (în germană, Karl der Grosse, pe franțuzeşte, Charlemagne) şi de la sud, de la țarul bulgarilor Krum. Prăbuşirea acestei vremelnice mari puteri va fi atât de neaşteptată şi de totală, încât a rămas în Rusia o zicală: „Au pierit ca obrii" — aşa se numeau avarii pe ruseşte, fiindcă numele se pronunța

inițial avari —, iar nu, cum zicem noi acum, avari— deci a dat în ruseşte, prin alunecarea lui a către o, trecerea lui v la b şi căderea silabei neaccentuate.

Slavii

În momentul când se prăbuşesc avarii, slavii, care se răspândiseră şi în aria noastră şi în toată Peninsula Balcanică, devin independenți. De la avari au învățat arta războiului şi au învățat oarecum de la ei şi de la vecinii germanici cum să fie stăpâni asupra lor înşişi.

E interesant să observăm termenii care vor desemna pe şefii lor, ierarhia din structurile de stat ale slavilor, dintre care pe mulți îi vom prelua şi noi: regelui i se va zice kral — provenind de la marele rege franc, mai apoi împărat, Carol cel Mare, în dialectele germane Karl, pronunțat de slavi Kral (termen preluat şi de unguri, Király, şi de noi, crai); dar alte două titluri mari, ban şi jupan, sunt moştenite de la avari; boier e şi el turanic, ori peceneg, ori proto-bulgar (aşa numesc istoricii neamul de limbă türk care cucereşte de la bizantini, la sfârşitul secolului VII, Bulgaria de azi şi se lasă cu încetul slavizat de populația slavă majoritară); alți doi termeni nobiliari, Jenez (cneaz) şi vitez (viteaz), ar fi de origine germană, respectiv Konig (rege) şi Viking (numele cuceritorilor scandinavi care din veacul al IX-lea până în veacul al XI-lea au făcut incursiuni în toată Europa de nord, pătrunzând în apus până în Franța, Anglia şi Islanda, iar în răsărit până în Rusia unde, sub numele de varegi, întemeiază primul stat rus organizat).

Singurul termen de conducere autentic slav e voievod (sau voivod), la origine căpetenie de oaste, apoi, în spațiul nostru — dar numai în spațiul nostru, în Muntenia, Moldova şi Ardeal (căci regii unguri vor continua să dea acest titlu reprezentanților lor în Transilvania) —, cel mai mare peste țară, şeful statului sau al ținutului, însă, e o minune că, pe lângă termenul slav, apare şi numele latin de domn (dominus), pe care romanii, în ultimele veacuri ale

imperiului, l-au dat chiar împăratului, şi pe care românii îl vor folosi şi pentru Domnul nostru Isus Cristos şi pentru Dumnezeu! El va fi cvasisinonim cu voievod, după cum jude va fi cvasisinonim cu cneaz.

Dar avem o şi mai admirabilă reminiscenţă a vechilor structuri romane: păstrarea în vocabular a cuvântului „împărat" (imperator), când de sute de ani românii nu mai au împărat, nici la nord de Dunăre, dar nici la sud, unde stăpânului de la Constantinopol i se zice de-acum în greceşte basileu, şi în limbile slave ţar (Caesar, pronunţat la origine Kaisar, care a dat la germani Kaiser şi la slavi csar!).

În genere însă, aproape toţi termenii care desemnează în limba noastră ierarhia nobiliară şi de conducere sunt termeni împrumutaţi de la slavi. De unde tragem concluzia că atunci când aceşti slavi încep să se amestece cu populaţia valahă rămasă pe teritoriul vechii Dacii, slavii au, un timp, o situaţie dominantă. (Vom vedea mai departe şi semnificaţia pe care o capătă cuvântul rumân.) întrucât conducătorii comunităţilor valahe se numeau juzi, cuvântul slav cneaz va deveni oarecum echivalent cu cuvântul jude (voi semnala mai departe o posibilă nuanţă), şi veacuri de-a rândul vom avea ori cneaz, ori jude, probabil după cum la origine era în fruntea unei comunităţi slave sau conducea o comunitate valahă.

Vor trebui câteva sute de ani până când aceşti slavi să se lase românizaţi. S-a întâmplat în aria noastră românească exact inversul a ce s-a întâmplat la sud şi sud-vest de Dunăre, în viitoarea Bulgarie şi în Serbia şi Croaţia unde, dimpotrivă, vorbitorii de limbă latină s-au lăsat slavizaţi. E un fenomen, aparent, ciudat, înseamnă că la noi au fost mai puţini slavi şi prin urmare românii (vlahii) i-au înglobat, ca să zic aşa, şi le-au dat limba română, pe când la sud, vorbitorii de limbă proto-română au fost cu

vremea înghițiți de slavi, încât n-au rămas acolo decât din ce în ce mai puțini latinofoni, care au fost aproape toți asimilați de slavi sau de greci.

A stăpânit țaratul protobulgar şi în părțile noastre?

Am pomenit despre bulgari, adică protobulgari — şi ei, ca şi avarii, un trib de limbă türk, a cărui ultimă aşezare cunoscută e pe Volga mijlocie, în ultimele decenii ale secolului VII, o parte din ei, împinşi de alte seminții de la răsărit, se urnesc, şi de prin sudul Basarabiei izbutesc să treacă Dunărea. După lupte crâncene cu bizantinii, pe la 670-680, îi silesc pe aceştia să-i lase să se aşeze în Dobrogea şi în nordul Bulgariei de azi, unde vor fi curând slavizați de majoritatea din jur. Acolo, aceşti călăreți războinici şi organizați vor întemeia un stat puternic care va duce lupte neîncetate cu împărăția bizantină, încercând chiar în mai multe rânduri să ocupe capitala Constantinopol. Dar totodată erau fascinați de măreția capitalei imperiale, de organizarea statului, de fastul şi influența Bisericii creştine, astfel încât, din convingere cât şi din calcul politic, Boris, hanul lor, va fi creştinat o dată cu mii de ostaşi şi de boieri de-ai lui, în anul 865, şi-şi va zice şi țar (csar). Cu puțini ani înainte, doi misionari bizantini de la Salonic, frații Constantin (în călugărie, Chiril) şi Metodiu — slavi grecizați, cum pretind bulgarii, sau greci vorbind slavona, cum susțin grecii? —, porniseră să evanghelizeze pe slavii din Moravia, traducând Sfintele Scripturi în slavonă şi inventând un alfabet adaptat foneticii slave, alfabet ce va deveni cu vremea alfabetul zis chirilic, după numele lui Constantin-Chiril, alfabet păstrat până azi de bulgari, sârbi şi ruşi — şi folosit la noi până în anii 1860.

Cum a ajuns alfabetul chirilic la noi? Şi nu numai alfabetul, ci şi liturghia în slavonă, şi Sfânta Scriptură, şi denumirile din ierarhia noastră bisericească legată de Biserica răsăriteană de la Constantinopol? Explicația cea

mai firească e să admitem că în momentul marii sale expansiuni, după căderea Ring-ului avar, taratul bulgar şi-a extins autoritatea şi peste o parte din ținuturile noastre. Fiind prezenți la răsărit, în Dobrogea şi Basarabia, iar la apus având graniță comună cu francii pe Tisa, de ce ar fi ocolit ei Muntenia şi Ardealul, când acolo tocmai începeau să mijească mici formațiuni politice, cu cneji de aceeaşi limbă cu ei?

Totuşi, cei mai mulți dintre istoricii noştri, în frunte cu marele Nicolae Iorga, s-au opus cu îndârjire acestei ipoteze. De-atunci însă au apărut şi argumente arheologice pentru a sprijini argumentele logice: cetatea Slon din Prahova (ambele nume sunt slave!) e tipic bulgărească, iar în regiunea Sibiu s-au găsit morminte de tipul celor ale căpeteniilor bulgare. De aceea cred că trebuie să închipuim o prezență bulgărească la noi cam un secol şi jumătate, între sfârşitul veacului al VIII-lea (distrugerea puterii avare) şi începutul veacului al X-lea (pătrunderea ungurilor pe Tisa şi a pecenegilor în părțile noastre). Aşa se explică cel mai logic cum, din cauza unei relative siguranțe în acel răstimp, s-a putut începe amestecul (simbioza între aşezările slave şi populația valahă băştinaşă), cum a putut să apară, dintre cneji şi juzi, o clasă nobiliară (viitorii boieri) şi cum s-au instalat la noi — pentru veacuri — alfabetul chirilic şi limba slavonă în Biserică, pentru ca mai târziu, când vom avea structuri de stat, slavona să devină şi limbă de cancelarie. E drept că creştinismul nu s-a implantat la bulgari decât după 864 (botezul lui Boris), dar e probabil că noile structuri religioase, aduse de bizantini, s-au răspândit în acelaşi timp în toată împărăția lor, deci şi în părțile locuite de români, adică de valahi şi slavii care se vor româniza.

Cele două faze ale creştinării românilor

Vorbind despre organizarea Bisericii prin intermediar bulgăresc, constat că n-am evocat încă chestiunea creştinării strămoşilor noştri. Să fi fost ei creştinați o dată cu bulgarii (sau chiar după ei)? Limba — şi numeroase urme arheologice, în special în Dobrogea, dar câteva şi în restul țării — stă dovadă că creştinismul a pătruns în Dacia şi Moesia foarte timpuriu, probabil chiar înainte de retragerea legiunilor şi administrației romane, adus de legionari originari din Orient, de negustori, de călători, de ce nu şi de propovăduitori, de misionari — doar nu duseseră Grecia şi Macedonia printre primele etape ale Sfântului Pavel? Mărturia limbii e cea mai grăitoare privind vechimea creştinismului la români; cuvintele de bază ale religiei creştine sunt toate de origine latină: Dumnezeu, cruce, creştin, credință, biserică, rugă şi rugăciune, cuminecare, a boteza, înger, păgân şi sunt (păstrat mai cu seamă în forme vechi pentru sărbători: Sân Petru, Sân Nicoară/ Sân Toader, Sunta Măria, Sânziene), de asemeni Paşte, Rusalii.

Vă veți întreba, poate: dar cum de s-a păstrat credința creştină în acea Dacie de-acum izolată de împărăție, ca şi de structurile bisericeşti care au ieşit la lumină şi s-au organizat după ce Constantin cel Mare va fi încetat prigoana împotriva creştinilor (313)? Grea întrebare. Trebuie să ne închipuim că micile comunități creştine din spațiul carpato-dunărean au putut menține contactul cu ierarhia bisericească născândă de peste Dunăre. De altfel, până la venirea bulgarilor, Bizanțul a păstrat o prezență activă de-a lungul Dunării, uneori ținând chiar capete de pod pe malul stâng al fluviului. Pe de altă parte, unele căpetenii ale goților şi gepizilor din părțile noastre ştim că au fost creştine şi chiar au propovăduit creştinismul, ei primindu-l în varianta

apuseană, adică de la Roma.

Se cuvine aici să reamintesc un eveniment important din istoria romană, din ultimele veacuri ala imperiului, anume că, din anul 395 încolo, împărăția a fost împărțită în două, cu doi împărați şi două capitale: Roma şi Constantinopol, ceea ce a avut consecințe incalculabile pe care le mai simțim şi azi. Astfel, în cele două jumătăți — dintre care cea apuseană a păstrat ca limbă oficială latina, pe când cea răsăriteană a adoptat, în veacul al VII-lea, greaca, s-au dezvoltat cu vremea două forme deosebite ale ritului creştin, iar rivalitatea între Papa de la Roma şi Patriarhul de la Constantinopol a dat naştere la conflicte din ce în ce mai dese şi mai grave care au dus, în 1054, la o ruptură între cei doi capi ai Bisericii — fiecare afurisin-du-l, sau excomunicându-l, pe celălalt — iar de atunci această rană nu s-a mai închis, schisma, adică despărțirea, nu s-a mai rezolvat.

Biserica apuseană şi-a zis apoi „catholică" — adică, pe greceşte: universală, pe când cea răsăriteană şi-a zis „orthodoxă", adică cea drept credincioasă, cea care interpretează corect dogmele. Şi ca să vă dați seama de urmările nesfârşite ale scindării împărăției romane în 395, să ştiți că linia de despărțire între cele două jumătăți ale imperiului coincide aproape perfect, după mai bine de un mileniu şi jumătate, cu granița actuală între croații catolici şi sârbii ortodocşi! Acest exemplu arată cum o hotărâre istorică oarecum arbitrară sau întâmplătoare, ca fixarea unei granițe, poate avea urmări neprevăzute, la nesfârşit.

Pentru a reveni la chestiunea creştinismului în Dacia părăsită de romani, e totuşi de presupus că, în regiuni mai izolate, creştinismul trebuie să se fi păstrat în forme destul de puțin „ortodoxe", cu preoți învățând gesturile şi tainele religiei din generație în generație, fără a avea, adesea,

hirotonisirea cerută de canoanele Bisericii pentru a păstra legătura apostolică. De aceea mai toate cuvintele desemnând la noi funcțiile şi ierarhia ecleziastică vor aparține unui al doilea val, adică sunt de origine bulgărească sau grecească (dar şi în acest din urmă caz, de cele mai multe ori, prin intermediar bulgăresc): mitropolit, vlădică, popă, diacon, stareț, duhovnic; de asemeni termeni privitori la lăcaşul de rugăciune: schit, strană, clopot, hram; sau elemente de liturghie: utrenie, vecernie, sfeştanie, prohod, nedeie, prescură, spovedanie, post, blagoslovenie; apoi termeni teologici: Maica Precista, duh, rai, iad şi multe nume de sărbători.

Vechiul cuvânt (iată că şi acest cuvânt e latinesc, conventum, cu conotație religioasă de adunare a credincioşilor!), vechiul cuvânt „sunt" a fost contaminat de slavonul sventu încât a dat de-acum „sfânt". Aşadar, de-abia după acest contact cu ierarhia bisericească a bulgarilor, de curând organizată de bizantini (şi cu ierarhi bizantini), începe să se înfiripeze şi la noi o biserică mai organizată, mai disciplinată, mai „ortodoxă" — cu toate că multe datini vechi, cu iz păgân, păstrate sau născute în veacurile de izolare, s-au mai păstrat, şi se mai păstrează încă în credința noastră populară.

Alungați de la nord de Dunăre de invazia ungurilor şi a pecenegilor, măcinați de certuri intestine şi atacați din sud de bizantinii minați de un împărat de o excepțională energie, Vasile al II-lea zis Bulgaroctonul (adică „ucigătorul de bulgari"), bulgarii primului tarat se prăbuşesc cu totul, în 1018, iar țara lor redevine, pentru mai mult de un veac şi jumătate, provincie bizantină.

Din lupta necruțătoare dusă timp de 20 de ani de Vasile al II-lea împotriva regelui bulgar Samoil, istoria reține un episod înfiorător: învingător într-o ultimă bătălie în care

face 14 000 de prizonieri, basileul pune să le scoată ochii, tuturor, cu fierul roşu, lăsând la fiecare sută de oameni un om cu doar un singur ochi crăpat (câți vlahi vor fi fost printre cei 14 000?). Jalnica coloană va mărşălui sute de kilometri, până ajung învinşii la vetrele lor, îngrozind în drum țara întreagă şi posteritatea.

Ungurii

Ultimii barbari care s-au aşezat la nord de Dunăre, înainte de întemeierea primelor state româneşti, sunt iarăşi turanici, cum fuseseră avarii: maghiarii (ungurii), pecenegii, uzii (mai scurtă vreme) şi cumanii. Pecenegii au venit cam împreună cu ungurii în ultimii ani ai veacului al IX-lea. Ei sunt cei care i-au împins pe unguri, din actuala Rusie spre apus.

Ungurii au trecut la nord de Carpați, pe valea Tisei, şi au poposit în pusta Panoniei, propice turmelor lor de cai. Acolo, zic unele cronici, se mai găseau încă vorbitori de limbă latină, adică preromână (pastores romanorum). Şi după ce s-au stabilit acolo, ungurii, călăreți năprasnici, au întreprins timp de câteva zeci de ani razii pustiitoare prin Germania şi în toată Franța de azi, până când, în anul 955, în bătălia de la Lechfeld, în Bavaria, regele german Otto I cel Mare, viitor împărat, i-a oprit, şi astfel au rămas de-atunci sedentari în Panonia. Au avut norocul să apară curând în dinastia arpadiană (astfel numită după primul şef maghiar Arpad, care i-a adus în apus) o personalitate excepțională, Ştefan I (1000-1038), consacrat mai apoi de papalitate ca Sfântul Ştefan. El consolidează în regatul lui (e primul care poartă titlul de rege) religia creştină de rit apusean, după ce şovăise un timp între Roma şi Constantinopol, şi integrează noul stat, locuit de populații vorbind mai multe limbi, în sistemul feudal occidental care tocmai atunci se înjgheba, între altele, favorizează influența bisericii germane şi începe în tot regatul colonizări cu germani: cavaleri, plugari, mineri, meseriaşi şi negustori etc.

Opriți în expansiunea lor către apus, regii Ungariei vor urmări de-acum extinderea regatului către sud şi răsărit, împotriva slavilor şi românilor, ba atacând chiar Imperiul

Bizantin, în ultimii ani ai veacului al XII-lea, parte prin uniuni matrimoniale, parte cu forța, pun mâna pe regatul slav al Croației, care va fi de-atunci o feudă a coroanei maghiare, dar care nu-şi pierde limba şi particularitatea sa, şi e condus de cele mai multe ori de un ban ales din nobilimea croată.

În Ardeal, cum am văzut, au pătruns cu încetul tocmai în momentul când apăreau mici formațiuni române, şi în arcul Carpaților, şi dincolo de munți. Aici se vor lovi de aceiaşi pecenegi cu care se ciocniseră prin stepele Ucrainei cu vreo două veacuri înainte.

Pentru punerea în valoare a Transilvaniei, regii maghiari aplică aici, ca şi în Ungaria, o intensă politică de colonizare, împotriva pecenegilor, apoi a cumanilor, ei aşează, la poalele Carpaților răsăriteni, nişte ostaşi-grăniceri dintr-o etnie sosită în Europa o dată cu ei; ungurii îi numesc Szâkely (în latineşte siculi), noi — secui.

Identitatea lor precisă, la origine, nu s-a lămurit, cert e însă că au fost de la început maghiarizați. Pe teritoriul concedat, întins cât două mari județe, ei formează un fel de „marcă", beneficiind de un regim special şi condusă de un comite din neamul lor, comes siculorum.

Altă importantă colonizare, începând chiar de la sfârşitul veacului al XII-lea, e reprezentată de colonişti germani, aduşi mai întâi din regiunile nord-vestice ale Germaniei, aproape de Olanda, iar într-o a doua fază, mai de la răsărit, din Saxonia — de unde a rămas întregii populații nemțeşti din Transilvania numele de saşi. Această populație nemțească era menită pe de o parte, la țară, să introducă o agricultură mai înaintată, pe de altă parte, să înființeze oraşe de tipul celor din Germania, cu întăriturile lor, cu fel de fel de meşteşuguri şi cu o bună practică a negoțului. Din oraşele (burg-uri) înființate, şapte vor fi mai

însemnate, de unde numele de Sieben-bürgen („cele şapte burg-uri") dat de nemți Transilvaniei. Două dintre ele, Braşovul şi Sibiul (botezate de nemți Kronstadt şi Hermannstadt, dar ambele nume inițiale erau româneşti sau slavo-române), vor juca un rol de frunte în dezvoltarea provinciei, şi de altfel şi în economia țărilor române de dincolo de Carpați. Ca şi secuii, saşii se vor bucura de largi privilegii şi vor fi reprezentați de un comite al saşilor.

Să ne întoarcem la pecenegii de dincolo de arcul Carpaților. Pecenegii stau prin părțile noastre aproape 200 de ani. Sunt foarte agresivi; îi găsim în neîncetat conflict ba cu ruşii, ba cu ungurii, ba cu bizantinii până ce, în 1091, când au pornit iar o incursiune în Imperiul Bizantin, împăratul Alexis Comnenul îi zdrobeşte într-o mare bătălie, la Lebunion. Pe o parte din captivi îi înrolează în armata lui, iar pe ceilalți, cu femeile şi copiii, îi răspândeşte ca colonişti prin imperiu.

Să fi dispărut atunci chiar toți pecenegii din spațiul nostru? Nu-mi vine a crede. Au rămas, în orice caz, nume de locuri (toponime) probabil pecenege, cel puțin localitățile numite Peceneaga; poate şi cuvinte în limba noastră, greu însă de identificat, fiindcă limba lor era foarte apropiată de cea a cumanilor, care le iau locul, frați-duşmani care au dat o mână de ajutor bizantinilor ca să-i nimicească.

Cumanii

Cumanii vin şi ei de la răsărit, de prin Ucraina actuală, unde vreme de mai multe veacuri vor reprezenta o adevărată putere care se războieşte necontenit cu ruşii Marelui Cnezat de la Kiev (multe cântece bătrâneşti ale ruşilor — bâlinele, regăsite miraculos pe la mijlocul veacului trecut, tocmai în nord, pe la lacuri — se raportează la acele lupte cu polovții, numele rusesc al cumanilor, adică oamenii stepei, cum îşi ziceau şi ei în limba lor, de la radicalul kum). Marea masă a cumanilor e deci acolo, în sudul Ucrainei, şi li se zice cumani albi, pe când celor ajunşi în sudul Moldovei şi în Muntenia, până şi în Bulgaria, li se zice cumani negri (adică, după cum s-ar spune în termeni moderni, dintr-o ramură mai mică a neamului cuman). Cumanii iau locul pecenegilor şi sunt mai statornici decât ei; ne putem imagina că între sfârşitul secolului XI (circa 1090) şi mijlocul secolului XIII (circa 1240), când fug din fața marelui val mongol, deci timp de 150 de ani, ei au avut la noi o aşezare organizată, relativ stabilă, în hărțile şi scrierile occidentale sau bizantine din vremea aceea, Muntenia noastră apare cu numele de „Cumania". Şi pentru prima oară, sub stăpânirea acestor barbari, se simte o participare a românilor la viața politică. Nicolae Iorga a vorbit de „simbioza româno-cumană". De pildă, apare clar că de la ei au reînvățat românii în Evul Mediu arta războiului (în special tactica atacurilor călărimii); de la ei ne-au rămas câteva cuvinte în limbă, adesea cu sens originar ostăşesc ca beci (la origine loc întărit, de unde numele de Beci dat Vienei), bir, ceată, olat, toi, probabil şi odaie; dar mai cu seamă foarte multe toponime dintre care cele mai vizibile sunt Comana şi Comarnic — dar şi mai toate toponimele în -ui (Vaslui, Covurlui etc.); am vorbit de

Teleorman. Tot aşa de semnificativ e şi Bărăganul.

Revolta Asăneştilor şi „regatul vlahilor şi al bulgarilor'"

Cumanii au pătruns până în Bulgaria — Bulgaria care nu mai există ca stat independent de la fioroasa represiune a împăratului bizantin Vasile al II-lea zis Bulgaroctonul — (o urmă reprezintă, de pildă, localitatea Kumanovo, unde s-au întâlnit de curând negociatorii militari ai Iugoslaviei şi NATO!). Or, în toată acea regiune mai trăia încă o importantă populație de limbă română care, fără îndoială, păstrase un contact neîntrerupt cu românii de la nord de Dunăre. Aceşti valahi se îndeletniceau în special cu creşterea oilor, de unde, cu vremea, termenul de vlah a devenit, la bulgari şi la greci, sinonim cu cioban.

În 1185, doi frați vlahi din regiunea Târnovo, Petru şi Asan, certați pe motive fiscale cu împăratul bizantin Isaac Anghelos, şi fiindcă acesta refuzase continuarea unui serviciu militar al acestor vlahi în armata bizantină, asmuțesc ținutul întreg, şi pe vlahi şi pe bulgari, împotriva împărăției. Cum, după doi ani de lupte, soarta armelor le e potrivnică, trec Dunărea şi se întorc de acolo cu alți români şi cu călărime cumană, iar, după un timp, îi înving pe bizantini. Această imediată alianță româno-cumană mă face să cred că acei frați vlahi de la Târnovo aveau cu căpeteniile cumane o legătură mai veche, poate chiar o încuscrire, întrucât numele Asan e cuman. Petru şi Asan vor prelua însă coroana foştilor țari bulgari, căci aceasta reprezenta tradiția statală a locului, întreruptă de bizantini cu 200 de ani în urmă. Un al treilea frate, Ioniță, zis pe greceşte Kaloioannes, adică cel Frumos (sau cel Viteaz?) duce şi mai departe ambiția familiei, obținând o coroană regală de la marele Papă Inochentie al III-lea. Corespondența între papă şi Ioniță dovedeşte clar că acesta

din urmă îşi reclama originea sa romană şi că papa o recunoştea (se ştie ce bine informată a fost întotdeauna papalitatea!).

Lucrurile se vor încurca însă în urma cuceririi Constantinopolului, în 1204, de către cruciații celei de-a patra cruciade, deviate de la drumul ei de lăcomia şi viclenia venețienilor. (Eveniment dramatic cu consecințe incalculabile, căci de atunci s-au învrăjbit atât de rău Bisericile din Apus şi Răsărit, catolicii şi ortodocşii, încât nu s-au mai putut împăca nici până azi.) Ioniță va părăsi obediența romană pentru a reveni la ascultarea față de patriarhul grec (refugiat la Niceea, în Asia Mică) şi, purtând război cu cruciații, cu frindi, în 1205, îl va învinge, la Adrianopol, cu ajutorul cumanilor, pe împăratul latin Baldovin de Flandra, care va pieri în beciurile de la Târnovo. Dar statul Asăneştilor, instalat în tradiția politică şi culturală a primului tarat bulgar, nu va mai fi cunoscut după Ioniță ca „regat al vlahilor şi al bulgarilor", cum îi spun cronicarii „frânci", ci numai ca al „doilea tarat bulgar", participarea inițială a românilor la această mare înfăptuire fiind cu vremea estompată, până la a permite afirmația (chiar ridicolă) a unei anumite istoriografii bulgare, că a fost vorba de un „regat al bulgarilor şi al ciobanilor"...

Invazia mongolă

În primii ani ai veacului al XIII-lea apare deodată la celălalt capăt al Eurasiei, pornind din stepele Mongoliei, o formidabilă putere, neprevăzută şi nemaiîntâlnită în violenţa ei, cea a călăreţilor mongoli ai lui Genghis-Han. Trebuie să ne oprim o clipă asupra fenomenului mongol, nu numai fiindcă e un moment crucial din istoria universală, ci şi fiindcă a avut la noi — la mii şi mii de kilometri depărtare — urmări de o importanţă capitală. Uriaşa armată a lui Genghis-Han, admirabil organizată, încadrată de călăreţii tribului său mongol, dar cuprinzând cu timpul multe alte seminţii de rasă mongolă sau turcă, se urneşte în 1206 şi cucereşte mai întâi tot nordul Chinei. Mongolii vor porni apoi către Apus, vor nimici mai târziu mai multe ţări asiatice, între care regatul persan, punctând de fiecare dată înaintarea lor cu măceluri de masă de o nemaipomenită cruzime — piramide de sute de mii de capete după cucerirea fiecărui mare centru.

Faima lor şi spaima se răspândesc ca un pârjol în lumea întreagă. Marele Han moare în 1227 şi împărăţia se împarte între fiii lui, dintre care unul e ales „Mare Han"; dar, chiar înainte, o armada cum nu mai cunoscuse pământul pornise prin Siberia spre Europa, sub comanda unui nepot al lui Genghis-Han, Batu-Han. La nord de Marea de Azov, pe Kalka, o coaliţie a cumanilor albi cu ruşii marelui cneaz de la Kiev, împăcaţi cu acest prilej, suferă, în 1223, o cumplită înfrângere. Vestea ajunge îndată la cumanii negri din părţile noastre. De teama pericolului mongol, de unde până atunci cumanii respinseseră toate tentativele de creştinare, ucigând mai mulţi misionari, călugări catolici, căpetenia cumanilor negri cere acum regelui Ungariei să-i acorde protecţia şi să trimită grabnic un episcop, pentru ca tot

poporul să fie creştinat. O impunătoare delegație soseşte în 1228 peste Carpați, undeva la granița Moldovei cu Muntenia, având în fruntea ei pe însuşi fiul regelui, viitorul rege Bela al IV-lea, şi pe primul prelat al Ungariei, arhiepiscopul de Strigonium (Esztergom). Zeci de mii de cumani sunt botezați o dată cu căpetenia lor şi e creat pe loc un episcopat al cumanilor, care va prelua numele râului Milcov (episcopatul Milcovensis), unde s-au clădit îndată biserică, palat, cetate — din care nu va rămâne nimic, căci 13 ani mai târziu va trece pe acolo iureşul mongol.

În 1241 trei coloane mongole înaintează din părțile Rusiei către Apus, distrugând pe rând cnezatele ruseşti, regatul polon sprijinit de cavaleri germani, şi trecând peste țara noastră — unde vor întâlni în nord rezistență din partea saşilor de curând instalați la minele de la Rodna, iar în sud din partea unei formațiuni „valahe" — şi, întrunite, nimicesc în Ungaria armata regelui Bela. Acesta nu-şi găseşte scăparea decât refugiindu-se pe o insulă din Adriatica. Se aşteaptă ca puhoiul mongol să se îndrepte acum către marile țări din Apus. Dar, în 1242, mongolii se retrag subit, nu din pricina vreunui contraatac creştin, ci fiindcă a sosit vestea morții Marelui Han, iar toți frații, fiii şi nepoții lui se grăbesc către Karakorum pentru alegerea noului Han. În treacăt trebuie spus că conducătorii Apusului, papa, regele Franței, regele Angliei, au crezut un moment că s-ar putea folosi de aceşti nou-veniți atât de temuți împotriva puterii musulmane, care rămânea, în gândul lor, marele adversar al creştinătății.

Europa centrală şi apuseană va avea totuşi răgazul de a se reface şi întări. Mongolii însă nu s-au retras cu totul din Europa, ci au înființat, în sud-estul Rusiei, pe Volga inferioară, un stat puternic, cunoscut sub numele de Hoarda de Aur, care va ține în vasalitate principatele ruseşti

timp de peste 200 de ani, şi va roi şi mai la apus, pe malul Mării Negre şi în Crimeea, unde mongolii se vor contopi cu foştii cumani albi, a căror limbă o vor adopta. Sunt cunoscuți, de atunci, sub numele de tătari, şi vor reprezenta pentru țările noastre, veacuri de-a rândul, prin raziile lor sălbatice, o permanentă primejdie. Chiar din primele decenii ale secolului al XIV-lea, constatăm că formațiunile politice bulgăreşti, sârbeşti şi româneşti se află în raport de vasalitate față de aceşti hani tătari instalați pe malul nordic al Mării Negre. Formidabila expansiune mongolă va avea însă, după cum vom vedea mai târziu, şi urmări pozitive, cel puțin pentru români.

Diploma Ioaniţilor (1247) — o „radiografie" a Olteniei şi Munteniei înainte de descălecat

Ungurii, stăpâni pe regatul croat, după cum am văzut, şi pe cetatea Belgrad cu ținutul dimprejur, şi pe viitorul banat de Timişoara, izbutiseră în ultimul pătrar al secolului XIII să treacă peste Carpații apuseni şi să înființeze, în Oltenia de azi, un fel de provincie-tampon, o „marcă", zisă Banatul de Severin, cu un ban ungur peste mai mărunte formațiuni, cnezate sau voievodate româneşti, dintre care unele erau „călare" pe Carpați, adică parte în Oltenia, parte în Hațeg.

Un document de un interes excepțional ne permite să ne facem o idee despre situația politică şi socială a acelor ținuturi la momentul invaziei mongole: e vorba de diploma pe care regele Bela al IV-lea o va acorda în 1247 cavalerilor Sfântului Ioan din Ierusalim pentru a veni să se aşeze în Banatul de Severin, să-l colonizeze şi să-l apere în calitate de vasali ai regelui Ungariei. Documentul e cunoscut în istoriografie sub numele de Diploma Ioaniților.

Să ne oprim o clipă asupra acestui document care ne dă un fel de „radiografie" a țării câteva decenii înainte de întemeierea voievodatului Țării Româneşti.

Dar, mai întâi, cine sunt aceşti Cavaleri Ioaniți?

Foarte curând după prima cruciadă, la începutul veacului al XII-lea, se înființase în noul regat creştin de la Ierusalim un „ordin de cavaleri", călugări-ostaşi având misiunea de a îngriji pe răniți şi în acelaşi timp de a fi gata oricând să ridice armele împotriva „paginilor", a „necredincioşilor", adică a musulmanilor. Se va numi Ordinul Sf. Ioan din Ierusalim (în majoritate alcătuit din

francezi). După el vor apărea şi altele, dintre care rețineți: Templierii, care vor deveni mari bancheri în Occident, şi Cavalerii Teutoni (adică nemți) care, în urma părăsirii Palestinei, după o scurtă şedere la noi, în țara Bârsei, vor coloniza nordul Poloniei, creând o largă enclavă în jurul portului Danzig (Gdansk) şi pe care, sub numele de Prusia Orientală, o vor stăpâni germanii până în zilele noastre, până la dezastrul german din al doilea război mondial. Ioaniții, după alungarea din Palestina, la sfârşitul secolului XIII, se vor instala pe rând în Cipru, apoi în Insula Rhodos şi, în sfârşit, în secolul XVI, alungați de turcii otomani, în Insula Malta. De atunci sunt cunoscuți sub numele de Cavalerii de la Malta. Eminescu face un anacronism când îi aduce, sub acest nume, în bătălia de la Nicopole pe vremea lui Mircea cel Bătrân, în celebrul vers din Scrisoarea a III-a:

S-a-mbrăcat în zale lucii cavalerii de la Malta;
Papa cu-a lui trei coroane, puse una peste alta...

În 1247, şase ani după catastrofala invazie mongolă, regele Bela al IV-lea se înțelege cu Marele Maestru al Ordinului Ioaniților ca să-i cedeze în vasalitate Banatul Severinului, adică Oltenia şi o mică parte din actualul Banat. „Contractul" pe care-l încheie cu acest prilej ne revelă lucruri de un interes pasionant pentru a încerca să ne imaginăm starea acestui colț de țară românească cu o jumătate de veac înainte de apariția aici a unui stat de dimensiuni comparabile cu ale marilor ducate din sistemul feudal al epocii, stat care va căpăta numele de „Țara Românească" (sau în slavonă Vlaşca Zemlia).

Ne miră micul număr de cavaleri prevăzuți să vină — câteva zeci. Să nu uităm că în vremea aceea cavalerii apuseni în armuri cântărind cât ei înşişi, călări pe caii cei mai grei din Europa, şi ei acoperiți cu zale, şi însoțiți fiecare de vreo zece aprozi, erau în tactica epocii echivalentul

tancurilor de azi. Apoi, cavalerii cruciați din Palestina își croiseră reputația de cei mai pricepuți constructori de cetăți din lume. Asta mai cu seamă aştepta de la ei regele Ungariei, precum şi organizarea de colonizări — cu condiția să nu primească colonişti din Ardeal, dovadă că de pe atunci se scurgea populație din Transilvania către câmpiile de la sud şi răsărit.

Iată câteva din informațiile pe care ni le aduce diploma:

— Aflăm de existența unui voievodat român al unui Litovoi, căruia regele îi rezervă un statut special în interiorul feudei, şi mai aflăm că acesta se întinde şi dincolo de Carpați, în Hațeg, dar că acea parte regele nu vrea s-o cuprindă în teritoriul dat în vasalitate Ordinului. Mai sunt numiți şi doi cneji, Ioan şi Farcaş. Ioan e ortografiat aşa cum îl pronunță românii şi nu Johann (germ.) sau Ianoş (ung.) sau Iovan (slav); Farcaş înseamnă lup pe ungureşte, aşa că maghiarii pretind că putea fi un şef maghiar. E mai probabil că era un cneaz român coborât din Ardeal, unde numele lui, sau al moşilor lui, fusese schimbat din Lupu sau Vâlcu (slav) în Farcaş. Litovoi e nume slav. Interesant e că 25 de ani mai târziu, în aceleaşi locuri, un Litovoi (acelaşi sau un descendent al lui?) se revoltă împotriva suzeranului ungur şi moare în luptă; îi succedă un frate, pe nume Bărbat, nume vădit românesc.

— Ordinul e îndemnat să cucerească dincolo de Olt fosta „Cumanie", rezervând şi acolo, probabil în regiunea Argeş, un statut special voievodatului unui Seneslav — nume slav-român, poate deformat de cancelaria ungară (oare acelaşi cu şeful valah care înfruntă coloana cea mai sudică a atacului mongol din 1241?).

— Se deduce din clauzele fiscale ale diplomei că în acel Banat se iau dijmă şi dări din recolte şi din pescuit, deci, chiar dacă populația e cam răsfirată, există o țărănime şi o

economie organizată.

— Țara e totuşi destul de populată şi de structurată social ca să posede formațiuni militare (apparatu suo bellico) pe care Ordinul vasal va trebui să le adune şi să le aducă regelui în caz de război cu țările vecine.

— în fine, diploma revelă că, pe lângă voievozii şi cnejii citați nominal, mai sunt şi alți „mai mari ai țării" (maiores terrae) cărora regele le acordă privilegii exorbitante, între care dreptul de a veni în apel la judecata regelui în caz că contestă judecata vasalului său (Marele Maestru al Ordinului), condamnându-i la tăierea capului, înseamnă că aceşti „mai mari ai țării" reprezentau o putere locală destul de însemnată încât regele să-i ia în anumite împrejurări sub protecția lui, la curia lui la o mie de kilometri depărtare; deci țara avea de pe atunci „cadre" politice şi ostăşeşti: sunt viitorii boieri pe care-i vom găsi câteva zeci de ani mai târziu în jurul voievodului țării.

Ce s-a întâmplat însă cu masa cumanilor creştinați în 1228? Când s-a apropiat valul mongol, căpetenia lor a cerut voie regelui Ungariei să treacă, cu toți ai lui, Carpații, pentru a se pune la adăpost de năvală. Regele i-a colonizat pe valea Tisei, unde în generațiile următoare vor da mult de furcă autorităților regale. Totodată regele Ungariei a luat o prințesă cumană — erau vestite cumanele pentru frumusețea lor şi asemenea nobile încuscriri avuseseră loc şi cu marii cneji ruşi, ba chiar şi cu „rude mari împărăteşti" la Bizanț —, şi din acea căsătorie se va naşte Ladislau, penultimul rege din dinastia arpadiană, zis Ladislau Cumanul, pentru că iubea mult obiceiurile neamului său matern, adoptase şi portul şi pieptănătura cumană, spre marea supărare a ungurilor.

Iarăşi îmi pun întrebarea: să fi fugit atunci chiar toți cumanii din părțile noastre? Sunt multe semne că n-a fost

aşa. Documentele ungureşti ulterioare din Transilvania ne revelă prezența unor cumani în provincie în secolul XIV, de asemeni numeroase nume cumane în regiunea Făgăraş şi Hațeg, precum şi toponime în Muntenia până în locuri retrase în munți, foarte tipice pentru datinile noastre strămoşeşti, cum e Loviştea. Nu lipsit de semnificație e faptul că în primele documente munteneşti din secolele XIV şi XV găsim o proporție destul de mare de nume cumane printre boierii țării — ceea ce nu înseamnă negreşit că toți erau de origine cumană, dar în orice caz că influența cumană fusese profundă.

Capitolul 2

Naşterea statelor române medievale
Fost-a descălecat?

Ajungem astfel la cumpăna veacurilor XIII şi XIV, momentul crucial al apariției, între Carpați şi Dunăre, a primului stat român organizat, Țara Românească. Oricât ar părea de ciudat, circumstanțele acestui mare eveniment au rămas destul de obscure pentru a stârni, până azi, aprigi controverse între istorici: fost-a oare, cum vrea tradiția, o „descălecătoare" a legendarului Negru Vodă din Țara Făgăraşului? Sau unirea voievodatelor şi cnezatelor de la sud de Carpați să fi fost un fenomen exclusiv local? Şi cine a fost Basarab, Basarab întemeietorul, Mare Voievod?

Am spus, când am vorbit despre invazia mongolă, că această adevărată avalanşă care a zdruncinat din temelii sau dărâmat aproape toate formațiunile politice din Europa centrală şi orientală a reprezentat, în schimb, un moment favorabil pentru cnezatele şi voievodatele apărute în regiunea Munteniei ca să se elibereze oarecum de presiunea regatului ungar şi să realizeze o primă unitate politică a tuturor celor care vorbeau limba română între Carpați şi Dunăre. Aceasta se petrece în jurul anului 1300. Tradiția, consemnată de cronici târzii (din veacurile XVI şi XVII), vorbeşte de anul 1290. Majoritatea istoricilor contemporani au avut tendința de a alege o dată mai târzie, după 1300; ba o întreagă şcoală istorică, încă majoritară chiar, pretinde că tradiția descălecatului, cu Negru Vodă coborând din Țara Făgăraşului, ar fi o pură invenție din secolul XVII, fără temei real.

De la o vreme însă, câțiva istorici de valoare, ca

Gheorghe Brătianu sau Şerban Papacostea, au reacționat împotriva acestei teorii, considerând că tradiția orală avea un sâmbure de adevăr. Mă înscriu categoric alături de ei în favoarea reabilitării vechii legende, având în plus şi convingerea — care nu e împărtăşită de ceilalți istorici — că Basarab întemeietorul, primul nostru dinast dovedit documentar, se trăgea dintr-o spiță de şefi cumani.

Cine a fost Basarab întemeietorul?

E dovedit că în ultimul pătrar al secolului XIII, cu toată persistența pericolului mongol, asistăm la o coborâre din Ardeal către Muntenia a unor elemente româneşti, ungureşti şi săseşti, atrase şi de belşugul câmpiilor, şi de negoțul de la Dunăre şi Marea Neagră. Câmpulung e mai întâi un centru comercial săsesc şi va avea cu vremea o importantă minoritate catolică, cu o frumoasă biserică. De asemeni, mica biserică din peştera de la Corbii de Piatră, în aceeaşi regiune, e datată — după stil — în jurul lui 1290 şi are, lucru neobişnuit, două altare unul lângă altul. Pe de altă parte, ultimul rege arpadian, Andrei al III-lea, aplică o politică discriminatorie împotriva românilor, a căror nobilime nu mai e chemată la adunările Dietei. Regii unguri, vasali ai Papei, au considerat ca o datorie demnă de o adevărată cruciadă să elimine pe „schismatici", adică pe ortodocşi, din regatul lor. De aceea, cei din nobilimea română care nu treceau sub obediența Romei au fost de atunci excluşi din categoria nobiliară şi încetul cu încetul reduşi la starea de simpli țărani. (La celălalt capăt al regatului, nobilimea croată n-a avut a suferi de această declasare fiindcă Croația fusese creştinată în rit apusean.)

În orice caz, evenimentele din jurul anului 1290 justifică în mod straniu data transmisă de tradiție ca fiind cea a coborârii legendarului Negru Vodă din Țara Făgăraşului şi aşezarea sa la Câmpulung, iar sub urmaşii lui la Argeş, de unde îşi vor întinde curând autoritatea până la Dunăre. De la această origine „munteană" a dinastiei se trage probabil numele de Muntenia, dat tradițional întregii țări — țară majoritar de şes.

Douăzeci de ani mai târziu, documente străine (ungureşti, papale, sârbeşti, bulgăreşti etc.) ne revelă,

domnind peste toată Țara Românească, țara între Dunăre şi munți, inclusiv Oltenia, pe „Basarab Mare Voievod" (atenție: la origine Basarab e un prenume).

Ce înseamnă „Mare Voievod"? înseamnă că acea căpetenie, voievodul Basarab, a reuşit să se impună peste toți ceilalți cneji şi voievozi români din acel teritoriu, fosta „Cumanie" şi fostul Banat de Severin. Înseamnă că şi urmaşii lui Litovoi şi eventual alți cneji din Oltenia se închinaseră lui Basarab. Acesta e deci un primus interpares, primul între egali. Comparați cu Persia antică: Marele Rege, adică rege peste ceilalți regi; cu India: Maharaja/raja; cu Etiopia: Regele Regilor etc. — acesta era sensul, chiar dacă curând (intenționat sau nu) s-a confundat cu un epitet personal: Marele Basarab Voievod. De altfel, de îndată ce această întâietate, după domnia lui Basarab, n-a mai fost contestată, sintagma „Mare Voievod" a ieşit din uz.

Am mai multe motive de a crede că Basarab cobora dintr-o spiță de şefi cumani. Nicolae Iorga a scris despre Basarab: „Numele e cuman... (apoi, subliniat) numai numele?" Dar nici marele Iorga n-a îndrăznit să ducă „ancheta" mai departe, atât de înrădăcinată e încă la noi concepția că în istoria națională unele lucruri se pot spune, iar altele nu. Un istoric contemporan, pentru a exclude ideea că Basarab ar fi putut fi de origine cumană, scrie că Basarab era sigur român, căci altfel n-ar fi putut avea gândul să unească pământul românesc... Ce ați zice de un istoric francez, pătimaş adept al originii galo-romane a francezilor, care ar scrie: „Clovis (regele franc) sigur că era galo-roman, altfel n-ar fi putut avea ideea de a unifica Galia"?! Vă îndemn la următorul exercițiu: căutați cine a întemeiat, în Evul Mediu, toate noile state ieşite, pe rând, unele după sute de ani, din prăbuşirea Imperiului Roman:

în Galia sunt franci, burgunzi şi vizigoţi; în Spania, vizigoţi, suevi şi vandali; în Italia, longobarzi — uneori au lăsat moştenire ţinutului şi numele lor: Franţa, Burgundia, Lombardia, Andalusia.

Adaug că este o constantă a istoriei universale: când se surpă dinlăuntru un imperiu, niciodată noile state care apar ulterior în acelaşi loc nu rezultă din fapta foştilor băştinaşi, care rămân vreme îndelungată fără elite şi fără vlagă.

Această observaţie e confirmată de istoria Egiptului antic, a Persiei, a Chinei, a Indiei... Repet, e ca un fel de lege naturală. Aşadar, ce contează dacă s-ar dovedi cumva că străbunii lui Basarab ar fi fost cumani? Departe de a fi o ciudăţenie, ar fi doar normal.

Iată câteva argumente în favoarea opiniei mele (căci nu ne putem întinde prea mult în cadrul prezentei lucrări): — Nu numai numele lui Basarab e cuman, ci şi al tatălui său, Tocomerius (sau Thocomer), pe care regretatul orientalist Aurel Decei l-a dovedit cuman — varianta Tihomir, pe care o găsiţi în toate cărţile, e greşită. Să aibă oare nişte cneji slavo-români prenume cumane din tată în fiu la numai 100-150 de ani de la năvălirea cumanilor?

Puţin probabil.

— Cancelaria papală a considerat pe primii doi voievozi, Basarab şi Nicolae-Alexandru, ca fideli ai Bisericii Romei, în ciuda unor „trădări", după care cancelaria ungară se grăbea să-i califice drept „schismatici"; dar Curia romană nu se putea înşela. Or, dacă au fost originar catolici, nu puteau fi slavo-români, aceştia fiind de veacuri legaţi de Constantinopol; numai cumanii fuseseră botezaţi în rit roman. De altfel şi Basarab şi Nicolae-Alexandru au avut soţii catolice.

— Cozia şi Hurezul au fost două dintre cele mai

prestigioase ctitorii ale Basarabilor; ambele poartă nume cumane (cozia = nucet; hurez sau huhurez = pasăre de noapte).

— Se sugerează adesea că Basarab s-ar fi impus celorlalţi voievozi şi cneji români în calitate de căpetenie a lor împotriva tătarilor, dar n-avem niciun document care să evoce o asemenea acţiune, în schimb, există surse sârbeşti şi ungureşti după care Basarab ar fi fost ajutat de tătari într-o luptă pe care o duce împotriva sârbilor alături de bulgari (Velbujd, iunie 1330, bătălie unde aliaţii sunt învinşi de sârbi) şi în vestita bătălie zisă de la „Posada" (noiembrie 1330) împotriva ungurilor — despre care vom mai vorbi, căci e considerată „actul de naştere" al Ţării Româneşti ca unitate autonomă în cadrul Europei feudale.

E deci mai probabil că Basarab a fost acceptat ca „mare voievod" nu fiindcă ar fi dus lupte victorioase împotriva tătarilor, ci fiindcă ar fi fost cel mai capabil de a se înţelege cu ei. O origine cumană putea fi un atu la o vreme când tătarii occidentali (din Crimeea şi Bugeac) erau, majoritar, foşti cumani.

De altfel, marii cneji ruşi au procedat la fel, adică au preferat îndepărtata suzeranitate mongolă, care nu se atingea de credinţa şi datinile lor, unei dominaţii a puterilor catolice, mult mai constrângătoare. Cu câteva zeci de ani înainte de Basarab, marele erou al Evului Mediu rus, Alexandr Nevski, de la Novgorod, apoi din Vladimir, a ales aceeaşi cale: s-a luptat eroic împotriva apusenilor, învingând şi pe suedezi şi pe cavalerii teutoni — în schimb s-a dus să-şi plece genunchiul, smerit, în faţa Marelui Han al Hoardei de Aur. La fel vor face în veacul următor şi marii cneji ai Moscovei.

— Avem şi un document ciudat printre documentele transilvane de la începutul secolului XIV: în 1325, un cleric

ungur depune mărturie că un fiu de comite cuman a îndrăznit, în fața unui tânăr nobil maghiar, să-l ponegrească pe rege zicând că nu-i ajunge nici la glezně lui Basarab! De ce tânărul cuman, dacă a vrut să-l înjosească pe regele Ungariei, nu l-a comparat cu regele Poloniei, cu cneazul de Halici sau cu vreun despot sârb — de ce l-a comparat cu voievodul Basarab, când acesta nu se distinsese încă învingând pe trufaşul rege? Nu cumva fiindcă era mândru de el, îl ştia de un neam cu el, poate chiar rudă?

— Mă întreb, în fine, dacă poreclei „Negru Vodă" dată de tradiție „descălecătorului", adică întemeietorului, poreclă pentru care s-au căutat tot felul de explicații, dintre care unele chiar năstruşnice, nu trebuie să i se păstreze explicația pe care o mai avea trei sute de ani mai târziu, când a fost culeasă de un celebru oaspete oriental în țara noastră, Paul de Alep: i s-ar fi zis Negru Vodă pentru că era negricios la față!

Or, un cuman era desigur negricios în ochii cnejilor noştri slavo-români. De altfel, câteva decenii mai târziu, moldoveanul Miron Costin ne dă aceeaşi explicație! Avem o paralelă izbitoare în cazul scriitorului bizantin care, în veacul al XI-lea, vorbeşte primul mai amănunțit despre aromâni, generalul Kekaumenos: numele lui înseamnă pe greceşte „pârlitul la față", „negriciosul" — porecla fusese dată bunicului său care era armean şi, probabil, mai oacheş decât grecii constantinopolitani!

Bineînțeles, niciunul dintre aceste argumente, singur, nu e concludent, dar, împreună, formează ceea ce se numeşte în jargonul juridic un mănunchi de prezumții cel puțin tulburător.

Putem, în rezumat, închipui pentru descălecat „scenariul" următor: când în 1238-l240 cumanii din

Episcopatul Milcovului şi din Muntenia noastră trec Carpaţii pentru a se pune la adăpost de năvala mongolă în regatul ungar, nu toţi vor fi acceptat să fie colonizaţi pe valea Tisei mijlocii. Mulţi — fiind deja amestecaţi cu românii sau chiar de-a binelea românizaţi (căci trebuie subliniat că toate sursele pe care le avem asupra lui Basarab îl califică drept valah) — vor fi ales să rămână printre români, şi la nord şi la sud de Carpaţi. Coborâtor dintr-un asemenea neam, „Negru Vodă" (Basarab, sau mai curând tatăl său Tocomerius — căci un document bisericesc din secolul XVII zice că Nicolae-Alexandru era „nepot" al lui Negru Vodă), cu posesiuni, poate, şi la nord şi la sud de Carpaţi, izbuteşte să se impună altor căpetenii române, să se aşeze la Câmpulung, centru comercial săsesc, şi, unificând întregul ţinut între Carpaţi şi Dunăre, să fie recunoscut „Mare Voievod" — deocamdată tot vasal al regelui Ungariei.

În tot acest răstimp, adică între 1247 (Diploma Ioaniţilor) şi începutul secolului XIV (primele informaţii despre Basarab), nu mai ştim nimic despre voievodul Seneslav din regiunea Argeş şi despre eventualii lui succesori.

Momentul 1330

De câțiva ani se stinsese, în linie bărbătească, dinastia arpadiană a regilor maghiari. După ani de lupte între diverşi pretendenți, se impune în sfârşit o rudă, pe linie maternă, a ultimilor arpadieni, Carol-Robert de Anjou (de unde termenul de „dinastie angevină") dintr-o ramură a regilor Franței ajunsă domnitoare în sudul Italiei, în regatul de la Napoli. Noul rege, strâns legat de papalitate, va intra curând în conflict cu „marele voievod" Basarab, căruia totuşi îi recunoaşte în 1324 stăpânirea peste toată Țara Românească în calitate de vasal. Dar în toamna lui 1330, îngrijorat de atitudinea prea independentă a lui Basarab şi de legăturile sale cu bulgarii şi tătarii, şi încurajat de înfrângerea suferită la Velbujd, din partea sârbilor, de coaliția bulgaro-valaho-tătară, Carol-Robert intră în Muntenia, cu o oaste mare, cu intenția să-şi impună în toate privințele autoritatea de suzeran. Dar la întoarcerea către Ungaria, marea sa oştire e surprinsă de armata lui Basarab într-o trecătoare (încă neidentificată cu siguranță, dar cunoscută în istoriografie cu numele greşit „Posada"), lovită şi din spate şi din coaste de ostaşi care prăvălesc bolovani de pe munți, pe când calea înainte, prin strâmtoare, e tăiată de copaci rostogoliți de-a curmezişul. Trei zile de-a rândul ține măcelul în care piere floarea nobilimii maghiare. Dezastrul e pomenit de mai multe surse, între care o cronică ilustrată cu miniaturi în culori (Chronicum pictum), unde se vede cum regele scapă cu fuga, pe când ostaşii lui Basarab, cu cojoace în spinare şi căciuli pe cap, de pe o stâncă înaltă, trag cu arcul şi prăvălesc bolovani asupra cavalerilor în armură. Celebra miniatură din Chronicum pictum a fost la originea unei greşite interpretări de care n-a scăpat nici Iorga, anume că

oastea primilor noştri voievozi era formată doar din țărani înarmați cu săgeți şi că, la curtea domnească, portul şi moravurile trebuie să fi fost rustice. Descoperirea, în anii 1920, la Curtea de Argeş, a unui mormânt, într-o stare de miraculoasă conservare, în care se afla un membru probabil al familiei domnitoare, şi constatarea că acest „prinț valah" era îmbrăcat în stofe scumpe, cu mărgăritare şi paftale în stil occidental, ca un prinț sau un mare nobil ungur, au adus o revelație (de altfel logică): voievozii români, boierii şi cavalerii (li se zicea „viteji") nu se puteau îmbrăca şi înarma decât la fel ca în țările vecine cu care erau în strânsă legătură şi interdependență: taratul bulgar, regatul sârbesc, regatul ungar.

Dacă arcaşii rustici joacă un rol capital în „bătălia de la Posada", asta nu înseamnă ca ei formau toată armata lui Basarab, care nu putea să nu fie formată, ca în întreaga Europă medievală, de o călărime cu platoşe, spade, suliți şi securi, iar cei mai avuți, cu zale.

Şi în bătălia de la Azincourt, în 1415, unde regele Angliei Henric al V-lea îi învinge pe cavalerii francezi, mult mai numeroşi, acțiunea hotărâtoare a fost, la început, a pedestrimii de arcaşi adăpostiți în spatele unor rânduri de țăruşi — dar izbânda finală nu putea fi obținută decât de atacul masiv al cavalerilor. Aceasta era tactica vremii. Aşa trebuie să ne închipuim şi desfăşurarea ultimei faze a bătăliei de la „Posada".

1330 este, aşadar, momentul când acest principat sau voievodat al Munteniei devine cvasiindependent. Dar independența în Evul Mediu nu are importanța pe care ne-o închipuim noi astăzi. Toate țările din Europa au domnitori care sunt mai mult sau mai puțin vasalii altcuiva. De pildă, regele Angliei este vasalul regelui Franței fiindcă posedă unele ducate şi comitate pe teritoriul francez, pentru care el

trebuie să presteze jurământ de credinţă unui rege care îi este suzeran pentru acele ducate. Dar el poate fi, ca putere, egal cu el. Să nu credem că a fi vasalul regelui Ungariei era o înjosire. Cavalerii atât de temuţi, cavalerii teutoni, au fost vasalii regelui Poloniei. Regele Ungariei este, la rândul lui, vasalul Papei. Acest principe al Munteniei trebuia să fie vasalul regelui Ungariei, iar dacă Basarab, la un moment dat, se răzvrăteşte împotriva regelui Ungariei, e pentru a nu fi prea supus, pe urmă însă se împacă cu regele Ungariei şi prestează din nou jurământul de vasalitate, iar fiul său, Nicolae-Alexandru, prestează de asemenea jurământ regelui Ungariei; principele sau voievodul Moldovei, cum vom vedea, prestează jurământ regelui Poloniei, pentru a avea un protector tocmai împotriva Ungariei.

Nu era nicio înjosire. Astfel funcţiona sistemul feudal.

Apoi, regele Ungariei şi voievodul român aveau interese economice comune: să aibă acces liber la Marea Neagră pentru negoţul cu Orientul, care aducea mari profituri vamale. De la Sibiu şi Braşov porneau drumuri comerciale către porturile controlate de negustorii genovezi pe Dunăre şi pe coasta Mării Negre, la Vicina, la Chilia, la Cetatea Albă şi până pe coastele Crimeei. Cu ajutorul regelui şi în numele lui, voievodul muntean, întorcându-se împotriva tătarilor, îşi întinde stăpânirea timp de câteva zeci de ani la nord de Delta Dunării până la Cetatea Albă, pe un întreg ţinut între Prut şi Nistru, care de-atunci a rămas pentru străini ţara lui Basarab, Basarabia (ţinut numit apoi de tătari şi turci Bugeac). Acest soi de condominium româno-ungar a trecut prin mai multe peripeţii până când, în secolul următor, ţinutul va fi cucerit de celălalt voievodat românesc, Moldova, despre care vom vorbi îndată.

Dar, în grabă, încă o vorbă despre urmaşii imediaţi ai lui Basarab, Nicolae-Alexandru şi Vladislav, sub domnia

cărora au loc de asemeni evenimente de mare însemnătate pentru viitorul Țării Româneşti — şi pentru românime în general.

Urmaşii lui Basarab. Anul 1359: alegem definitiv între Roma şi Constantinopol

Lui Basarab, după o lungă domnie, îi urmează, în 1352, fiul său Alexandru, în primele documente externe referitoare la domnia lui, îl găsim în termeni buni şi cu Papa şi cu regele Ungariei. Dar în 1359, supărat că regele ungar opreşte corespondența directă cu Papa, de la care spera o recunoaştere ca domn „autocrat" — adică suveran care deține domnia de la Dumnezeu, iar nu printr-o alegere sau o numire —, voievodul muntean se adresează patriarhului de la Constantinopol şi împăratului bizantin — de-acum rămas doar cu prestigiul, nu şi cu puterea ele odinioară — şi obține ca Mitropolitul de la Vicina, rămas fără mulți enoriaşi din cauza invaziilor tătare, să fie mutat la Argeş, la Curtea lui de „Domn autocrat al țării Româneşti" (autocrator era termenul grecesc şi samodr-javnâi, termenul slavon).

Cam în aceiaşi ani clădeşte frumoasa biserică domnească de la Curtea de Argeş, unde îl găsim în pronaos: personaj mărunt şi smerit, zugrăvit îngenuncheat în fața chipului lui Cristos, al Maicii Domnului şi al Sfântului Nicolae, sfânt foarte venerat în Biserica răsăriteană; probabil, de atunci, îl întâlnim în documentele greceşti cu dublul nume Nicolae-Alexandru. (Istoricul Daniel Barbu a arătat de curând, cu argumente convingătoare, că la acea vreme o schimbare de nume în cursul domniei nu putea avea loc decât în caz de schimbare de confesiune, eventual şi cu un nou botez.) Anul 1359 apare astfel ca o a doua dată crucială, după 1330, dată când dinastia lui Basarab, cu toate sforțările Bisericii catolice şi curții maghiare de a lega Țara Românească de Roma, a ales să se lege definitiv de Biserica de la Constantinopol, de care ținea de veacuri majoritatea locuitorilor țării.

Această întorsătură n-a fost — se înțelege — pe placul regelui Ungariei Ludovic I, unul dintre marii suverani ai dinastiei angevine, care a continuat presiunea şi asupra succesorului lui Nicolae-Alexandru, Vladislav — rămas în memoria populară sub numele de Vlaicu Vodă. Dar nici acesta n-a schimbat linia politică a predecesorului său, ba a îndrăznit chiar să opună rezistență cu armele, ajungând în cele din urmă, în 1368, la un compromis favorabil țării sale: regele Ungariei, în schimbul jurământului de credință, îi recunoştea domnia asupra Țării Româneşti şi Severinului, şi-i dădea ca feudă şi ducatul Făgăraşului, dincolo de munți.

Descălecatul în Moldova

Ceea ce se întâmplă în Moldova, cam în acelaşi timp, seamănă şi totuşi se deosebeşte de cele pomenite mai sus privind Muntenia, în Moldova în mod cert a fost un descălecat, adică venirea de dincolo de Carpați a unui grup care a cucerit actuala Moldovă.

Cum s-a întâmplat? S-au purtat mai întâi lupte ale regilor Ungariei, ajutați de supuşii lor rumâni, împotriva tătarilor, pentru a-i îndepărta de granița Carpaților. Ungurii şi românii au trecut munții, i-au învins pe tătari, iar regele Ungariei, mulțumit de serviciile unuia dintre voievozii din Maramureş, pe nume Dragoş, îl lasă stăpân peste un teritoriu în Moldova, unde se închegaseră mai de mult mici unități politice, în legătură, probabil, cu cnezatul Halici (Galiția). Dragoş este deci la început în fruntea a ceea ce se numea, în termeni feudali, o „marcă" a regatului ungar la răsărit de Carpați. Întâmplarea face însă că la foarte puțini ani după această stabilire a lui Dragoş în Moldova, o familie, tot din Maramureş, rivală cu familia lui, familia unui Bogdan, se răzvrăteşte împotriva regelui Ungariei, trece în Moldova şi îi alungă pe descendenții lui Dragoş. De-acum începe o nouă dinastie, a Bogdăneştilor — li s-a spus, în istoriografia modernă, Muşatini, din cauza unei femei, Margareta-Muşata. (Istoricul ieşean Ştefan Gorovei a arătat de curând, cu argumente convingătoare, că data tradițională a descălecatului lui Dragoş (1359) era greşită. Dragoş trebuie să se fi stabilit în Moldova o dată cu marile campanii antitătare ale regelui Ludovic, adică între 1345 şi 1347, iar îndepărtarea succesorilor lui de către Bogdan şi clanul său s-ar fi petrecut la 1363.)

Şi iată, descendenții lui Bogdan devin adevărații întemeietori ai principatului autonom al Moldovei. Primul

nucleu al noului voievodat a fost pe râul Moldova, de unde numele păstrat de țară, iar capitala pe râul Siret. A doua capitală a fost la Suceava. Extinderea autorității voievodului asupra formațiunilor care existau mai înainte s-a făcut treptat, dar destul de repede, deoarece chiar din anii 1390 Domnul de la Suceava se intitula „stăpân până la mare" — însemnând că, în afară de o cetate sau două, luase „Basarabia" de la munteni şi unguri. La acea epocă, străinii sunt conştienți de paralelismul destinelor celor două ținuturi româneşti când vorbesc de „Valahia mare" (Muntenia) şi „Valahia mică" (Moldova).

Pentru a păstra o relativă libertate de mişcare, voievozii moldoveni ba acceptă să rămână vasali ai regelui Ungariei, ba devin vasali ai altui rege, rival cu regele Ungariei, şi anume regele Poloniei.

Este momentul să spunem câteva cuvinte despre structura acestui mic stat românesc — mai rar discutată în cărțile de istorie. Avem de a face aici cu o împărțire a puterii între voievod şi marii boieri. De pildă, atunci când un voievod moldovean se duce în Polonia pentru a depune, ca peste tot în Europa, jurământul de credință în fața suzeranului său, regele Poloniei, se scrie pe urmă un hrisov, o chartă prin care voievodul spune: „Eu făgăduiesc să vin cu oşti dacă eşti atacat de vecini...", dar regele Poloniei cere ca acest tratat să fie iscălit şi de marii boieri. Uneori există chiar un tratat alăturat, numai cu aceşti mari boieri. Puterea marilor boieri care-l aleg pe voievod este deci atât de mare încât un suzeran străin se crede nevoit, pentru a fi sigur că va fi ascultat în acea țară, să aibă nu numai cuvântul voievodului, ci şi cuvântul marilor săi boieri. De altfel, constatăm că în lista celor 15-16 boieri care iscălesc un asemenea tratat numai vreo 3-4 sunt mari dregători, adică logofăt, vornic, vistier sau pârcălab de cetate etc.

Ceilalți sunt numai cu numele lor, jupân cutare, jupân cutare. Ceea ce înseamnă că erau mari boieri prin naştere, prin faptul că posedau o mare întindere de moşie şi cete de oameni cu care puteau merge la război. Prin urmare, la începuturi, în Moldova marea boierime avea aproape aceeaşi putere ca voievodul. Observația rămâne valabilă şi pentru Muntenia, chiar dacă aici documentele sunt mai puțin revelatoare.

Să ne oprim un moment pentru a vedea cum era structurată societatea românească în veacul al XIV-lea: cum se făcea succesiunea la scaunul domnesc; cine deținea puterea în stat, după voievod; ce însemna „mari boieri" sau „mari dregători"; cine le urma, în rang; ce rol avea Biserica în stat; apoi, ce rol jucau târgoveții; care era statutul țăranilor.

Sistemul de succesiune la tron

Sistemul de succesiune la tron în principatele române a fost cea mai nefericită dintre instituțiile noastre medievale. Cu toate că primele două succesiuni din Țara Românească par a se fi făcut fără tulburări, la a treia generație — iar în Moldova chiar de la a doua —, constatăm că succesiunea nu se face automat de la defunctul domn la fiul său mai mare (cum au reuşit să impună regii Franței, de pildă, sau regii Angliei), ci că avem de a face cu o alegere dintre fiii fostului domnitor. E ca şi când descendenții foştilor cneji şi voievozi şi „mai mari ai țării" ar fi vrut să reînvie actul inițial când au ales ei pe marele voievod. De acum înainte aceasta va fi regula — cu rare abateri, ca, de pildă, după domnia a două personalități excepționale precum Mircea cel Bătrân în Muntenia şi Ştefan cel Mare în Moldova, care reuşesc să impună, înainte de moarte, ca succesor pe fiul lor mai mare: „țara", în cazul în care tronul devenea vacant, va putea alege ca succesor un membru oarecare din neamul lui Basarab (în Muntenia) sau al lui Bogdan (în Moldova). Era un sistem ereditar-electiv, putea fi ales, dacă era considerat vrednic de domnie, oricare dintre descendenții familiei domnitoare, chiar dacă era copil din flori, adică bastard. (Mulți dintre marii noştri voievozi au fost bastarzi! De pildă Ştefan cel Mare, Petru Rareş, Neagoe Basarab, Mihai Viteazul!) Era de ajuns să fie — se zicea — „os de domn".

Se poate vedea de aici ce sursă de competiții, rivalități, intrigi, lupte se găsea în acest sistem, care aparent urmărea alegerea celui mai vrednic, în realitate, a fost la originea unui şir neîntrerupt de lupte intestine şi un prilej continuu de intervenții străine. De unde provenea această tradiție? De la slavi? De la cumani? Dar atunci de ce s-a stabilit şi în Moldova? Sau e o simplă consecință a faptului că primii

voievozi au fost aleşi?

Adunările de stări

Când se zicea că pe noul domn l-a ales țara, ce însemna asta? în principiu, se aduna în grabă o „Adunare de stări", adică un consiliu excepțional în care erau reprezentați marii boieri, înaltul cler, câteva din oraşele țării, slujitorii (adică oastea permanentă de la Curte) reprezentând, aşa-zicând, tot „norodul".

Asemenea adunări au fost o adevărată instituție în Evul Mediu, la noi ca şi în Occident. Nu erau convocate numai pentru alegerea noului domn, ci şi în momente de cumpănă, ca de pildă în 1456, când domnul Moldovei Petru Aron (predecesorul lui Ştefan cel Mare) voia să aibă învoirea „țării" pentru a plăti tribut turcilor, sau, în caz contrar, țara să-şi asume riscul războiului.

În practică însă, foarte curând, când tronul rămânea vacant prin moartea domnului — sau, din nefericire, prin răsturnarea lui! — Adunarea de stări a devenit mai mult o simplă formalitate pentru a consfinți o alegere hotărâtă, în sfat restrâns, doar de marii boieri.

Marii boieri

Ei sunt, de la începuturi, tovarăşii domnului în toate „trebile țării", şi la război şi la cârma statului în vreme de pace. Printre ei îşi alege domnul dregătorii, echivalentul miniştrilor de azi, care fac parte dintr-un sfat (cuvânt slav, înrudit cu modernul soviet!). Numele pe care le poartă dregătoriile sunt mai toate de origine bizantină, dar trecute de cele mai multe ori prin intermediar bulgar. Uneori se regăseşte aproape neschimbată forma veche latină, de pildă pentru comis (lat. comes, care a dat în ierarhia feudală apuseană pe comite sau conte), sau vistierul (de la vestiarius, cel ce ține cheia garderobei domneşti unde se află şi tezaurul țării, vistieria); spătarul (de la spată sau spadă), comandantul oastei; logofătul, echivalentul unui cancelar la apuseni, vine de la numele unui mare dregător bizantin, logothelis, literal: păstrătorul legilor. Un singur titlu pare a fi o creație locală, românească: vornic, personaj de prim rang, în termeni moderni ministru de interne şi ministru al justiției. Numele slavon dvornic (de la dvor, palat) pare a fi fost calchiat după titlul înaltului slujitor de la Curtea ungară denumit palatinus.

Mai era paharnicul, care gusta vinul din paharul lui Vodă, ca să se asigure că nu e otrăvit! Stolnicul, însărcinat cu masa domnului; postelnicul, cu legăturile cu străinii. Mai existau mulți alții, de ranguri inferioare, între care de reținut e pârcălabul, comandant de cetate la graniță, al cărui nume venea, prin intermediar unguresc, din nemțeşte, Burggraf, comite al burg-ului sau cetății.

Am păstrat pentru sfârşit gradul cel mai înalt la boierii Țării Româneşti, Marele Ban al Craiovei, fiindcă n-a fost înființat chiar de la întemeierea țării, ci abia în veacul al XV-lea, dar e de observat că s-a păstrat titlul pe care-l

dăduseră regii unguri banului de Severin, şi pe care-l purta şi locțiitorul regelui în Croația (vă reamintesc că „ban"-ul era o moştenire de la avari). Din veacul al XV-lea, în Muntenia, primele ranguri se înşirau astfel: mare ban, mare vornic, mare logofăt, mare spătar, în Moldova, ordinea era diferită: nu exista mare ban (banul a fost, mai târziu, un dregător de rang mic), primul în sfat era logofătul, iar căpeteniei oştirii nu-i zicea spătar, ci hatman — termen pe care-l preluaseră polonezii şi cazacii de la nemți (Hauptmann). Vornicii erau doi: de Țara de Sus şi de Țara de Jos, reminiscență a progresiunii noului stat format de Drăgoşeşti, apoi de Bogdăneşti în nord-vestul ținutului, pe văile Siretului inferior şi Moldovei, şi extins treptat şi asupra micilor formațiuni politice din sud, din regiunea Bârladului de pildă. Şi în Țara Românească a dăinuit multă vreme amintirea celor trei principale regiuni din care se constituise voievodatul lui Basarab: regiunea centrală din jurul Argeşului, Oltenia conştientă de fosta ei autonomie, şi cele trei județe de la răsărit, Buzău, Râmnicul-Sărat şi Brăila, mai legate de regatul ungar prin interesele lor comerciale de la Dunăre.

Am înşirat câteva nume de dregători, dar trebuie reamintit ceea ce menționasem când am pomenit de jurământul de credință către regele Poloniei: la începuturile țărilor noastre, nu dregătoria îl făcea pe boier, ci invers, adică dintre boieri îşi alegea domnul dregătorii. Boierii erau marii stăpânitori de pământuri (moşii), de pe care puteau recruta cete de luptători.

De-abia mai târziu, prin secolul XVII, a început confuzia între dregătorie şi boierie, pentru ca echivalența să fie chiar instituționalizată sub regimul fanariot — mult după epoca medievală. Marii boieri erau aşadar foarte puțini la număr, şi, cu toate că existau între ei rivalități şi crunte duşmănii,

ei au format veacuri de-a rândul o clasă destul de solidară, care a încercat tot timpul să limiteze autoritatea voievodului şi să împartă puterea cu el.

Despre felul cum s-a născut această clasă privilegiată s-au dus lungi discuţii în istoriografia noastră, de mai bine de o sută de ani. Părerea mea, bazată pe contextul istoric, pe vocabularul „conducerii" ţării (voievod, cneaz, ban, jupan, viteaz, voinic, boier etc.), ca şi pe numele proprii (onomastice) ale primilor voievozi şi boieri pomeniţi în documente, e că această clasă, care a început probabil să se formeze chiar în timpul dominaţiei primului tarat bulgar (secolele IX-X), a fost la începuturi predominant slavă; că i s-a adăugat ulterior un însemnat aport turanic (pecenego-cuman), şi de-abia după totala fuziune a comunităţilor valahe şi slave s-ar fi integrat în acest grup din ce în ce mai multe elemente provenite dintre juzii valahi. Apoi, în epoca voievodatelor, desigur că, pe măsură ce se primenea această categorie socială, elementul valah, numeric precumpănitor, trebuie să fi devenit, fatalmente, predominant. Originea slavă a vechii boierimi trebuie să fi marcat însă multă vreme această clasă pe plan cultural. Altfel nu s-ar înţelege cum de a putut circula timp de veacuri o literatură numai în limba slavonă, fără să mai vorbim de liturghie şi de limba de cancelarie — oare numai pentru câţiva popi şi diaci? Toată boierimea, mare şi mică, trebuie că mai înţelegea slavona până târziu. Avem dovezi documentare că Ştefan cel Mare şi Neagoe Basarab o mai vorbeau.

Aşa s-a întâmplat şi în Occident cu altă limbă moartă, latina, pe care o mânuiau mai mult sau mai puţin toţi clericii şi toţi oamenii mai învăţaţi.

Iată un alt exemplu eventual (repet, eventual, nu sigur): unul dintre fiii lui Mircea cel Bătrân, Radu, frate mai mare

al lui Vlad Dracul, şi care a domnit înaintea acestuia, a rămas cunoscut cu porecla Radu Prasnaglava. Îl văd tradus în toate cărțile noastre de istorie: Radu cel Pleşuv, sau Radu cel Chel. Cred că e o eroare de traducere datorată faptului că în română „gol" înseamnă şi descoperit pe din afară (capul gol) şi deşert înăuntru (o oală goală). Or, în limbile slave, pentru cap gol pe din afară există termeni înrudiți cu termenii români pleşuv sau pleşu, dar prasno înseamnă numai gol pe dinăuntru! în sârbă există chiar termenul prasnoglavac pentru a vorbi de... prostul satului! Deci porecla Prasnoglava dată domnitorului nostru n-ar fi însemnat nicidecum Radu cel Pleşuv, ci Radu Prostul! E de neînchipuit ca doar nişte scribi de cancelarie să fi îndrăznit să insulte astfel un „os de domn", chiar detronat. O asemenea poreclă nu i-a putut fi dată decât de boierii mari, continuând a se considera oarecum pe aceeaşi treaptă socială cu familia domnitoare şi mânuind încă curent limba slavonă. De altfel, şi porecla nepotului său Radu, zis „Cel Frumos" (fratele lui Vlad Țepeş), tot o poreclă cu iz ironic a fost, pentru că-i plăcuse, pe când era tânăr ostatic în Turcia, sultanului Mehmed al II-lea! Povestea e relatată, cu amănunte, în cronica grecească a lui Laonic Chalcocondilas.

O ultimă dovadă că slavona trebuie să fi fost înțeleasă de boierime şi de o pătură cultă a clerului, poate şi a negustorimii, până şi la începutul veacului al XVII-lea, e faptul că învățatul boier Udrişte Năsturel, cumnatul lui Matei Basarab, când traduce din latineşte Imitatio Christi, cea mai populară lucrare mistică din Occident, nu o traduce în română, ci în slavonă. S-o fi făcut oare numai pentru câțiva popi şi câțiva diaci? Clasa boierească, cu toate împrospătările de trei-patru sute de ani, trebuie să fi continuat a mânui slavona ca limbă de cultură şi poate Şi

ca limbă de distincție socială, aşa cum se va întâmpla, în secolul XVIII, cu greaca, iar în secolele XIX-XX cu franceza.

Boierii mici

Cine urma în ierarhia statului după marii boieri? în hrisoave, Vodă se adresează întotdeauna „boierilor mei mari şi mici". Exista deci o categorie întreagă de boieri mai mici, care aveau şi ei moşii şi se bucurau de anumite privilegii în schimbul serviciului în oştire sau la Curte. Dacă — aşa cum am văzut — primul „Mare Voievod" a găsit, gata constituită, o categorie socială de posesori de pământ şi de şerbi, de îndată ce şi-a consolidat autoritatea a încercat să lărgească această clasă cu oameni credincioşi lui, sau care se remarcaseră prin vitejie în război. Aceasta se făcea dăruindu-le pământ în regiuni încă pustii sau slab populate, ori pământ confiscat de la alt boier, considerat nevrednic sau trădător (se zicea „hain"). Foarte repede s-a stabilit un obicei (o cutumă), a cărui origine istorică nu s-a lămurit deplin, după care voievodul avea asupra pământului întregii ţări un fel de drept superior de proprietate, juriştii vorbesc de dominium eminens. Aceasta îi dădea dreptul să atribuie cui voia pământurile vacante sau nelucrate, să moştenească pământurile sau casele rămase de pe urma unui posesor mort fără moştenitori, în fine, cum am spus, să confişte bunurile unui boier hain. Acest drept recunoscut voievodului reprezenta pentru el un puternic mijloc de presiune asupra boierilor, mari şi mici, şi a fost sursa unei continue înnoiri a clasei boiereşti. Singura limitare a arbitrariului voievodului o reprezenta riscul de răzvrătire a partidelor de mari boieri, fie că aceştia luau armele împotriva domnului în scaun, fie că intrigau împotriva lui la Constantinopol, fie că se refugiau în Ungaria sau în Polonia, de unde se puteau întoarce cu ajutor împotriva lui.

Rolul Bisericii

S-ar fi cuvenit poate să vorbesc despre rolul Bisericii în stat înainte de a vorbi despre boieri; mi se pare însă că în țările noastre marea boierime a fost mai apropiată de putere decât Biserica. Mai întâi fiindcă primii înalți ierarhi ai bisericilor noastre (cum s-a întâmplat în Bulgaria şi în Rusia) au fost numiți de Patriarhia de la Constantinopol şi au fost de cele mai multe ori greci.

Mai târziu, când am izbutit să avem mitropoliți, episcopi, stareți de-ai noştri, multă vreme s-au recrutat şi ei dintre boieri, fiindcă Biserica, în societatea medievală, reprezenta o pârghie însemnată în exercitarea puterii.

Înființarea de schituri şi mânăstiri e străveche în toată aria locuită de români; avem dovezi privind existența unei vieți monahale şi în Ardeal, şi în Muntenia, şi în Moldova cu mult înainte de întemeierea voievodatelor. Mai târziu, documentele, în special hrisoave de organizare şi de înzestrare a marilor aşezăminte mânăstireşti, sunt foarte numeroase. Voievozii şi boierii — din evlavie şi pentru iertarea păcatelor — se vor întrece în generozitate față de mânăstiri. Avem chiar danii făcute mânăstirilor noastre de suverani străini, ca Lazăr al Serbiei sau Sigismund al Ungariei, pe când domnii noştri vor începe să sprijine din ce în ce mai mult mânăstirile din restul ortodoxiei, în special cele de la Muntele Athos, pe măsură ce dispar rând pe rând ceilalți principi creştini ortodocşi: țarii bulgari, despoții sârbi, despoții greci, împăratul de la Constantinopol...

În Țara Românească — cum am văzut când am semnalat acel moment crucial sub domnia lui Nicolae-Alexandru — avem un mitropolit la Argeş, din 1359. În Moldova va ființa de asemeni o mitropolie îndată după întemeierea voievodatului, nu fără conflicte iscate între

domni şi patriarhie. Sediul mitropoliilor se va muta o dată cu schimbările de rezidență ale domnilor țării. Faptul e oarecum simbolic pentru strânsa legătură între domnie şi capul Bisericii. După o tradiție bizantină care a căpătat în istoriografie numele de „cezaropapism", puterea civilă, împăratul, domnul, a avut aproape întotdeauna întâietate asupra patriarhului sau mitropolitului când s-au ivit conflicte de competență. Şi domnii Țării Româneşti sau ai Moldovei au avut conflicte cu mânăstiri (chiar de la Muntele Athos!), cu mitropoliți sau cu patriarhul de la Constantinopol, şi mai întotdeauna a învins voința domnească.

Clerul inferior, preoțimea, în special la țară, se recruta aproape mereu din țărănime, iar cultura religioasă a slujitorilor bisericii lăsa adesea de dorit. În schimb, în câteva din marile mânăstiri, atât în Țara Românească cât şi în Moldova, se concentra activitatea culturală a țării. Copiere şi împodobire de manuscrise, unele de reală frumusețe artistică; mai târziu traduceri în româneşte ale Sfintei Scripturi şi ale altor cărți duhovniceşti; ateliere de broderie religioasă şi domnească, şcoli de pictură murală. Acolo, departe de zbuciumul lumii şi adesea şi de grozăviile ei, îşi vor găsi adăpost veacuri de-a rândul toți cei care căutau în rugă şi înfrânare liniştea sufletului.

Moşneni şi răzeşi

Mai exista o categorie de oameni liberi, mici stăpâni de pământ. În Muntenia se numeau moşneni, cuvânt foarte vechi, provenit din substratul dinaintea ocupației romane, înrudit cu cuvântul moş care există şi în albaneză. În Moldova li s-a zis răzeşi. Nu s-a lămurit până azi, cu certitudine, etimologia termenului. La început s-a crezut că vine de la cuvântul unguresc reszes, care nu înseamnă însă acelaşi lucru, iar, după unii lingvişti, n-ar trebui să dea răzeş în română. Apoi unii i-au găsit o origine polonă; alții turcă, alții latină (înrudit cu „rază"). Mă întreb, dat fiind că reprezintă o organizație sătească de tip arhaic, dacă cuvântul n-ar putea avea, ca şi moşnean, o străveche origine autohtonă. Problema rămâne deocamdată în suspensie.

Răzeşii şi moşnenii sunt oameni liberi, deținători de întinderi de pământ în devălmăşie, adică în comun în sânul unei familii întinse care-şi organizează lucrările împărțind pământul în fiecare an între membrii ei. E o instituție tipic românească, deosebită de zadruga sârbească sau de alte forme de organizare întâlnite la popoarele slave, într-o seamă de documente vechi de răzeşie apare că primul strămoş dovedit al acestei comunități avea statut de boier. Cu vremea însă moşnenii şi răzeşii au decăzut la rangul de țărani liberi, posesori de pământ.

Pe măsură ce a crescut tributul țării către turcii otomani, deci şi apăsarea fiscală (dările, azi zicem: impozitele) asupra țărănimii, soarta lor s-a înrăutățit şi mai mult; în secolele XVI şi XVII mulți dintre ei s-au văzut siliți să-şi vândă moşia unui boier, ajungând astfel în aceeaşi stare cu țăranul şerb.

Rumâni sau vecini

Coborând pe scara ierarhiei sociale, după moşneni (răzeşi) vin rumânii, adică acei țărani care au căzut sub stăpânirea unui boier sau a unei mânăstiri şi trebuie să rămână pe pământul lor, să-l lucreze pentru ei, să facă clacă. Rumânul nu e stăpân de pământ, dar stăpânul trebuie să-l lase să lucreze atât pământ cât poate lucra.

Faptul că etnonimul roman, devenit prin evoluție normală la noi rumân, a ajuns să desemneze pe țăranul care n-are pământ nu poate avea, cred, decât o singură explicație: când a început amestecul între comunitățile de valahi şi comunitățile de slavi, când primii au început să iasă din „vlăsii" sau să coboare de la munte pentru a se apropia de văile mai bogate unde se aşezaseră slavii, aceştia din urmă, de-acum stăpâni pe pământuri mai rodnice, i-au considerat ca lucrători ne-liberi, astfel încât termenii de rumân şi rumânie — aproape sinonimi cu şerb şi şerbie — s-au putut păstra peste veacuri alături de înțelesul etnic (Țara Românească, a vorbi româneşte). Că la început termenul a avut o conotație etnică ne-o dovedeşte şi faptul că în documentele slavone rumânii sunt numiți vlahi. Bineînțeles însă, nu toți vlahii au devenit „rumâni". Toate comunitățile vechi de moşneni şi răzeşi au rămas formate din oameni liberi, cărora chiar, ne arată hrisoavele, când erau chemați la mărturie la vreo judecată, li se zicea „boieri".

La celălalt capăt al romanității, în Franța medievală, întâlnim un fenomen similar, dar cu rezultate inverse în vocabular! Etnonimul franc — pentru tribul germanic care se impune ca element dominant în Galia — a ajuns să însemne „liber" (ceea ce implică a contrarie că şerbii se recrutau numai printre galo-romani!); a însemnat de

asemeni „scutit de dări" — de unde numele de Villefranche dat oraşelor scutite de dări, echivalentul Sloboziilor noastre (fiindcă în româna veche se zicea „slobod", nu „liber", care e un neologism din secolul trecut; latinescul libertare dăduse în română iertare].

Termenul franc a intrat şi el în limba română în veacul trecut, dând o familie de cuvinte (ca francheţe, a franca o scrisoare etc.).

În Moldova, rumânilor li s-a zis mai curând vecini, iarăşi un cuvânt latinesc care în latina târzie (avem documente în Franța din secolul VII) a desemnat pe locuitorii unui sat dependent de o villa, de o mare proprietate.

Ţiganii

Dar iată că, începând din ultimii ani ai veacului al XIV-lea, apare încă o categorie de locuitori şi mai defavorizați, lipsiți şi de proprietate, de pământ ori de case, dar şi de libertatea de mişcare, cu un cuvânt, robi: țiganii. Țiganii pot fi urmăriți în exodul lor de mii de kilometri şi sute de ani. A fugit din nordul Indiei un trib întreg care n-a mai putut îndura regimul la care era supus acolo de clasele sociale superioare. Făceau parte probabil din casta paria, de membrii căreia cei din castele superioare nici n-aveau voie să se atingă. Şi (să fie doar coincidență?) numele țiganilor, scris în primele noastre documente ațigani, e probabil derivat din verbul grecesc athinganein, a nu se atinge! Au străbătut tot Orientul Mijlociu, respinşi din loc în loc, războindu-se cât au putut cu persanii şi cu turcii, până au ajuns în Europa, în Imperiul Bizantin, alungați din Asia Mică de turcii otomani. Nici aici n-au avut răgaz, în împărăția bizantină, redusă de-acum (în veacul al XIV-lea) la Grecia continentală şi o fâşie de pământ corespunzând Turciei europene de azi şi sudului Bulgariei — regiune căreia i se zicea Romănia, căci bizantinii, perpetuând timp de o mie de ani pretenția că reprezentau Imperiul Roman, îşi ziceau romei.

Din şederea lor în Romănia şi-au tras țiganii şi numele de romi, la care țin astăzi. La noi au ajuns, tot refugiindu-se pâlcuri-pâlcuri; pe măsură ce treceau Dunărea, domnia şi boierii, care duceau lipsă de brațe de muncă, i-au făcut robi, adică muncitori lipsiți de orice drepturi — şi au fost împărțiți pe la moşiile boiereşti pentru tot felul de meserii şi munci casnice, şi de asemeni pe la mânăstiri, iar o mică parte — cei mai norocoşi — au fost păstrați ca robi domneşti, de pildă însărcinați cu căutarea aurului prin

albiile râurilor! Aceştia erau numiți „aurari". Dintre robii boiereşti, unii erau lăsați să-şi exercite meseriile cutreierând țara cu şatra lor, căci erau foarte îndemânatici ca fierari, tinichigii, potcovari, spoitori. Numai o dată pe an aveau datoria să se mai întoarcă la stăpân, spre numărătoare şi pentru căsătorii. Mici grupuri de nesupuşi au dăinuit sute de ani ascunşi prin codri deşi, într-o stare atât de groaznică de sărăcie şi sălbăticie încât li s-a zis „netoți". — în Moldova, pe lângă sălaşele țigăneşti şi uneori amestecate cu ele, s-au strâns sate de robi tătari, care cu timpul nu s-au mai deosebit de țigani decât prin tipul fizic.

Oastea

La armată — la oaste se zicea, tot un cuvânt latin — Vodă cheamă bineînțeles pe boieri, pe boierii mari şi pe cei mici, iar dintre țăranii liberi pe cei care sunt în măsură să „armeze" un cal; ceea ce nu înseamnă că nu se găsesc adesea şi „rumâni" în cadrul cetelor aduse de boieri. Aceasta este oastea cea mică, pe care o poate aduna repede Domnul. Când acesta se aşteaptă însă la o primejdie mare, de pildă când va afla că au pornit turcii asupra țării cu armată „câtă frunză, câtă iarbă", cum zic cântecele bătrâneşti, atunci el cheamă oastea cea mare — am zice în termeni moderni că „decretează mobilizare generală" — Şi atunci vin din țara întreagă toți bărbații în stare să Poarte armele. Vin cel mai de grabă cei din oraşe, fiind mai la-ndemână, în caz de urgență — oraşele au apărut o dată cu formarea celor două state dunărene, ba uneori chiar înainte de „descălecătoare", ca să numim întemeierea voievodatelor aşa cum o numeşte legenda. Primii care le-au înființat, după pieirea urbelor romane, au fost saşii, mai întâi în Transilvania.

Oraşele

În Țara Românească şi Moldova au venit saşi şi unguri de peste Carpați, aparent din inițiativă proprie, atraşi de noi posibilități de negoț. Aşa au apărut de pildă Câmpulung în Muntenia şi Baia în Moldova, imediat populate şi de români, bineînțeles, dar organizarea la origine a fost săsească. Aveau un fel de primari, starostii, care multă vreme au fost cu rândul saşi, unguri şi români. Dăinuie şi azi biserici catolice clădite pe vremea aceea. Prin urmare, n-am fost departe de a avea şi în Principate, ca în Ardeal, o burghezie de origine săsească.

Astfel, cum am mai spus, oraşele s-au născut de-a lungul drumurilor comerciale care străbăteau țara noastră, de la Dunăre şi Marea Neagră către Ungaria şi Polonia, şi mai departe către Europa centrală şi apuseană. De asemeni, se năşteau târguri pentru schimburile interne, pe măsură ce creştea populația şi se populau regiunile mai pustii din sud-estul ambelor principate. Oraşele noastre începuseră să prospere, iar voievozii, la început, au fost bogați, până când turcii ne-au luat porturile de la Dunăre şi Marea Neagră.

Drumurile comerciale între Asia şi Europa apuseană treceau pe la noi pentru că, de când arabii cuceriseră, în veacul al VIII-lea, tot litoralul sudic al Mediteranei (mai cu seamă când vor ocupa turcii şi jumătatea răsăriteană a litoralului nordic, distrugând Imperiul Bizantin), comerțul pe mare, în Mediterană, devenise prea riscant. Se foloseau deci şi drumuri pe uscat şi pe râuri, de la porturile Mării Negre până în Europa centrală — marile escale fiind, în Transilvania, Braşov şi Sibiu, iar în Polonia, Lvov.

Traficul direct pe mare între, pe de o parte, Arabia, Persia, India, iar pe de alta Occidentul, nu se va relua,

treptat, decât în veacul al XVI-lea, după ce portughezii vor fi descoperit şi exploatat ruta oceanică ocolind Africa pe la Capul Bunei Speranțe (îndrăzneață aventură de a căuta noi drumuri maritime spre Orient va duce şi la descoperirea Americii de către Columb).

Şi ce bunuri atât de prețioase se puteau schimba la asemenea distanțe? Apusenii căutau în Orient mai cu seamă mătăsuri, pietre scumpe şi mirodenii, în primul rând piper, care era atât de căutat în lumea feudală încât a ajuns la un moment dat o adevărată monedă de schimb: atâția stânjeni de stofă pe atâtea dramuri sau ocale de piper!... Țările apusene, Anglia, Flandra, Franța, Germania, Italia, exportau pânzeturi, scule, arme etc.

Când vor veni turcii — despre care vom vorbi îndată — va sărăci vistieria țării noastre, pentru că nu se va mai putea lua vamă de la marele tranzit de bunuri prin țările române. Şi atunci vor decădea şi oraşele noastre care trăiau pe seama acestui comerț intercontinental din epoca feudală.

Remarcă asupra regimului feudal

E momentul să fac o observație cu caracter general, la care țin. Ați citit prin cărțile noastre de istorie românească, sau ați auzit mereu vorbindu-se despre epoca feudală, despre regimul feudal. Trebuie să cunoaştem bine sensul cuvintelor, să nu le folosim cu înțelesuri aproximative sau cu iz politic. În ultima vreme, bunăoară, când se spune la noi „epoca feudală", se vorbeşte de fapt despre regimul boieresc care a existat până în plin veac al XIX-lea. Este un abuz de limbaj. Sistemul feudal a fost un regim politic care s-a născut în Franța pe vremea urmaşilor lui Carol cel Mare (zişi Carolingienii), în secolele IX şi X, în timpul neîncetatelor razii, mai întâi arabe (sarazine) la sud, apoi normande (vikingi) la nord, când puterea regelui, care nu-şi mai putea apăra supuşii, s-a fărâmițat, el cedând o parte din puterea politică şi militară, ba chiar şi din cea financiară şi judiciară, unor şefi locali cum erau, de pildă, ducele Bretaniei, ducele Burgundiei, contele de Toulouse etc.

Avem de-a face de atunci în Franța cu o organizare piramidală în care unitatea statală practic a pierit sau e prea firavă: ataşamentul față de un om, unsul lui Dumnezeu, regele. Nu mai rămâne decât legătura de jurământ a feudalului (vasalul) către suzeran (atenție la deosebirea între „suveran" şi „suzeran" — mai uşor de făcut în limba franceză: souverain/suzerain).

Acest sistem nu a existat la noi, adică boierii mari, chiar Marele Ban al Craiovei, nu au fost niciodată supuşi care şi-ar fi moştenit funcția, cu dreptul de a strânge impozitele şi de a împărți dreptatea pe moşiile lor. Foarte rar a dat voievodul român pentru o vreme asemenea drepturi unui boier de-al lui sau unei mânăstiri pe care a vrut s-o cinstească în mod deosebit; s-a calculat că asemenea

privilegii n-au depăşit niciodată cam 20% din întinderea țării. Apoi, chiar titlul celui mai mare boier din țară, banul Craiovei, nu a fost niciodată ereditar. Nu se moşteneau titlul şi dregătoria din tată în fiu. O singură dată, în veacul al XV-lea şi la începutul celui de al XVI-lea — şi încă nu neîntrerupt —, au fost trei generații de mari bani din aceeaşi familie care au rămas cunoscuți sub numele de „boierii Craioveşti". E incorect să vorbim de regim feudal la noi, dacă luăm cuvântul feudal în sensul strict pe care l-a avut în Occident, în țările române a existat un sistem preluat de la bulgari şi de la Bizanț — o boierime foarte puternică, moştenindu-şi apartenența de clasă, dar care n-a format niciodată acel sistem piramidal în care vasalul primeşte drepturi regaliene, adică dreptul de a culege impozite, de a împărți dreptatea pe pământul lui şi de a păstra această autoritate din tată în fiu. Dacă am participat la sistemul feudal, această expresie trebuie privită în sensul mult mai larg legat de faptul că voievozii noştri au fost, intermitent, vasalii regelui Ungariei sau ai regelui Poloniei, integrându-se astfel în lumea feudală de tip occidental. Dar, în interior, părerea mea e că n-am avut un regim feudal şi e deci mai bine să lăsăm deoparte această expresie când vorbim despre regimul din țara noastră.

Pentru ca lucrurile să fie mai clare, să luăm în considerare cele trei caracteristici esențiale ale regimului feudal vest-european şi să vedem dacă le regăsim la noi:

1. Suveranul (împăratul, un rege sau un duce) a pierdut unele din prerogativele sale asupra supuşilor, delegându-le — de nevoie — marilor săi vasali, fiindcă el nu mai avea puterea de a apăra toată țara. De pildă, regele Franței nu mai are contact direct, decât în rare împrejurări, cu supuşii săi din Bretania, Normandia, Burgundia, Provence sau Gasconia. Ei depind de-acum de ducele

Bretaniei, al Normandiei, al Burgundiei, de contele de Provence sau de contele de Toulouse. Regele nu mai e cu adevărat suveran, ci doar suzeran al vasalului său căruia i-a cedat aproape toate drepturile regaliene. Marii vasali (precum cei pe care i-am înşirat mai sus) au, la rândul lor, în subordine vasali mai mărunți, tot nobili, câteodată mânăstiri sau, mai târziu, oraşe, cărora, la rândul lor, le cedează anumite puteri administrative sau fiscale. Dacă suzeranul pleacă la război, vasalii au datoria — sfințită prin jurământul de credință, jurământul de vasalitate, cu un genunchi la pământ şi mâinile în mâinile suzeranului — să-i vină în ajutor cu un anumit număr de cavaleri, de slujitori şi de materiale, pentru ca, împreună cu cavalerii şi slujitorii ce depind direct de rege, să alcătuiască oastea țării. Autoritatea statului e deci fărâmițată, avem o structură de stat piramidală.

2. A doua caracteristică (deja enunțată sumar) e cedarea principalelor drepturi regaliene, în special dreptul de a strânge impozite şi de a împărți dreptatea. Suzeranul n-a păstrat decât o contribuție bănească relativ mică, precum şi dreptul de a judeca în apel. Slăbiciunea sa militară făcea însă ca drepturile pe care le-a păstrat — şi în primul rând convocarea la oaste — să fie lipsite de sancțiune, adică, dacă ar fi fost încălcate, cu greu ar fi putut regele să le impună.

3. În al treilea rând (*last but not least*, cum zic englezii), stăpânirea asupra unei regiuni, mai întinsă sau mai restrânsă, ca şi titlul care consacra această stăpânire (duce, marchiz, conte, baron etc.) erau ereditare; iar întrucât fărâmițarea autorității regale se datorase la origine incapacității puterii centrale de a apăra populația, pe tot teritoriul, de ultimele valuri barbare, fiecare dintre feudali, adică posesori ai unei „feude", ai unei concesiuni, îşi clădise

unul sau mai multe castele sau cetăți pentru ca în ele şi prin ele să ocrotească pe locuitorii ținutului lor... dar şi, eventual, să-i jefuiască! — sau să se bată cu alți castelani vecini pentru pricini legate de hotar sau de întâietate.

Dintre aceste caracteristici ale regimului feudal prea puține se regăsesc la noi în Muntenia şi Moldova. Boierii au avut mare putere, ei aveau moşii întinse, sute de şerbi şi cete de slujitori, ei alegeau pe voievod şi guvernau alături de el, ei erau şefi ai oştirii (spătari) sau comandanți ai cetăților de graniță (pârcălabi), dar n-au avut niciodată cetăți pe moşiile lor şi nici n-au putut lăsa dregătoria lor unui moştenitor, aşa încât numele dregătoriei să se prefacă în titlu ereditar.

De aceea — repet încă o dată — trebuie evitată folosirea calificativului de „feudal" când se vorbeşte despre vechiul regim de la noi. E un abuz de limbaj, cu iz politic.

Capitolul 3

Românii sub „turcocraţie"
Apariţia puterii otomane

Marea nenorocire a țărilor noastre este că în momentul când, de bine de rău, sunt suficient de independente față de unguri sau polonezi pentru a se dezvolta oarecum liber, apare o nouă putere, o putere formidabilă: turcii otomani. Două cuvinte despre aceşti turci otomani.

Am spus că şi cumanii erau turci, şi pecenegii au fost turci, dar în Anatolia, care ar fi Turcia de astăzi, apare de la sfârşitul veacului al XI-lea şi până în veacul al XIII-lea o mare putere, cea a turcilor selgiucizi, rude apropiate ale cumanilor de pe țărmul nordic al Mării Negre. Când aceştia sunt înlăturați de valul mongol despre care am vorbit de mai multe ori, statul înființat de ei se prăbuşeşte şi, în locul lor, un alt neam, tot de turci, care a preluat numele unuia din fondatorii lui, Osman (de unde s-au numit osmanlâi sau otomani), apare în Anatolia, pe teritoriul fostului Imperiu Bizantin.

Cum ajung pentru prima oară turcii otomani în Europa? E de reținut acest moment — dureros pentru noi, creştinii: primii turci care-au trecut Bosforul au fost aduşi de un împărat bizantin al cărui nume sună frumos în urechile noastre: Ioan Cantacuzino (1341-1355). Disputele interne din imperiu, între familii, între facțiuni religioase, erau atât de violente încât împăratul Ioan Cantacuzino se bate cu propriul său ginere, Ioan Paleolog, iar, pentru această luptă între bizantini, împăratul cheamă în ajutor ostaşi turci otomani de dincolo de Bosfor. Turcii, o dată ajunşi pe pământul Europei, la nord de Bosfor, nu vor mai pleca. Aşa

începe încercuirea Constantinopolului încetul cu încetul, de către descendenții lui Orkan, sultanul osmanlâilor care trece primul Bosforul.

Iată rezultatul certurilor dintre creştini. Acest subiect va reveni în mai multe rânduri; de pildă, Matei Corvin, rege al Ungariei de origine română, va fi mai preocupat de luptele cu vecinii din Europa decât de a-şi aduna forțele împotriva turcilor; iar Ştefan cel Mare nu va primi de la polonezi ajutorul cerut în lupta contra turcilor.

Dacă bizantinii se bat între ei şi nu mai sunt în stare să țină piept turcilor, cei care încearcă să oprească expansiunea otomană în Balcani în acel moment (1300-1350) sunt sârbii. Sârbii, după bulgari, formează al doilea mare stat care s-a constituit în Peninsula Balcanică la sfârşitul veacului al XII-lea, cu dinastia lui Ştefan Nemanja (fiul lui, Sfântul Sava, a devenit una dintre figurile cele mai venerate ale ortodoxiei). Ei ajung la un maximum de putere în veacul al XIV-lea, sub conducerea lui Ştefan Duşan, care domneşte de la 1331 la 1355, are ambiția de a cuceri Constantinopolul şi chiar se intitulează împărat. Au avut şi sârbii cel puțin un domnitor care s-a intitulat împărat. Din păcate pentru ei, poate şi pentru creştinătate, după moartea lui Ştefan Duşan, în 1355, regatul sârbesc (care cucerise şi Macedonia, Albania şi o parte din nordul Greciei, devenind un regat întins) se împarte în mai multe principate, peste fiecare domnind un despot. Atacul turcilor găseşte deci regatul sârb slăbit. La 20 iunie 1389 are loc la Kossovopolje (Câmpul Mierlelor) una dintre marile bătălii ale istoriei europene. Mai întâi un sârb reuşeşte să-l omoare pe sultanul Murad în cortul lui, dar în cele din urmă turcii îi înving pe sârbi, şi-l omoară pe regele lor, Lazăr. De-atunci începe cucerirea Serbiei de către turci.

Atât de impresionantă a fost această bătălie de la

Kossovopolje încât a dat naştere unei epopei, o serie de poezii populare sârbeşti de o mare frumusețe, una dintre cele mai frumoase epopei pe care le-a creat Europa: Ciclul de la Kossovo. Puterea sârbă intră de-atunci în declin, iar o parte din aceste despoiate sârbeşti care-şi împart vechea Serbie a lui Duşan acceptă să devină vasale turcilor. Ce ciudat poate fi caracterul unui popor! Sârbul e un ostaş grozav, dar, o dată ce a jurat că va fi credincios turcului, se bate alături de otomani. Un alt celebru ciclu de poezii populare sârbeşti e cel despre faptele de vitejie ale lui Marco Kraljevici.

Kraljevici înseamnă fiu de crai. Marco Kraljevici este fiul unuia dintre craii aceia care s-au bătut la Kossovo, dar el a jurat pe urmă credință sultanului. Şi moare la Rovine, în lupta împotriva românilor! Totuşi, este marele erou popular al sârbilor. Dovadă că favoarea populară uneori n-are a face cu judecata posterității. Nu ştii de ce un viteaz este iubit în mod deosebit şi de ce îl adoptă poezia populară. Faimoasa Chanson de Roland, marea epopee franceză medievală, povesteşte faptele de vitejie din vremea lui Carol cel Mare. Nu ştim cine era acel Roland, unul dintre locotenenții lui Carol cel Mare, dar marea poezie epică franceză din Evul Mediu nu s-a ataşat de personalitatea lui Carol cel Mare sau de a vreunui alt căpitan vestit. S-a ataşat în schimb de un necunoscut care a impresionat. La noi, s-a întâmplat la fel: cântecele bătrâneşti din vremea lui Mihai Viteazul nu-l slăvesc pe Mihai, ci pe un anume Gruia lui Novac, care n-a lăsat urme în istorie, probabil fiul unuia dintre căpitanii lui Mihai, Novak, de origine sârbă sau bulgară! Să facem o comparație — poate uşor forțată, dar nu lipsită de sens — cu ce se întâmplă astăzi. Lumea e entuziasmată, de pildă, de Michael Jackson sau de cutare actor, nu se ştie de ce. E o chestiune de simpatie. La fel se întâmplă şi cu epopeile

populare. Marii eroi ai epopeilor populare nu sunt întotdeauna cei pe care istoria îi va reține ca mari căpitani, mari regi sau împărați. Sunt oameni iubiți de popor. Aşa a fost acest Marco Kraljevici.

Mircea cel Bătrân

Am spus despre Marco Kraljevici că a murit la Rovine, dar încă n-am vorbit despre ce s-a întâmplat la Rovine. Trebuie să vorbim despre unul dintre marii domnitori ai Țării Româneşti, care descinde din Basarab. Trec mai repede peste primii voievozi de după Basarab, pentru a ajunge la Mircea cel Bătrân. De ce i se zice „cel Bătrân"? Fiindcă mai târziu au fost alți domnitori cu numele „Mircea", iar cronicarii, vorbind de Mircea, cel din veacurile trecute, i-au spus „cel Bătrân" (şi marele nostru Eminescu s-a înşelat crezând că Mircea era bătrân când s-a bătut la Rovine cu sultanul). Mircea, la bătălia de la Rovine, era un domnitor încă tânăr.

Domneşte 32 de ani, cu întrerupere de vreo doi ani, după faimoasa bătălie care a avut loc la o dată controversată: după o sursă sârbească (târzie) la 24 octombrie 1394, după o sursă bizantină contemporană, mai de încredere, la 17 mai 1395. După o sursă recent descoperită, s-ar părea că ambele date sunt valabile: au fost două bătălii! Prima e probabil marea bătălie de la Rovine care rămâne unul dintre cele mai glorioase momente ale istoriei românilor. Trecuse Dunărea vestitul Baiazid zis Fulgerul (Yilderim/Ilderim), acela care îi învinsese pe sârbi la Kossovo, acela care îi va învinge pe cruciați doi ani mai târziu, care a cucerit o mare parte şi din Europa şi din Asia. Baiazid trece Dunărea şi Mircea îl opreşte într-o bătălie atât de sângeroasă încât, zice o cronică bulgărească, „râul [care străbătea câmpul de luptă] curgea roşu de sânge".

Primăvara următoare, sultanul revine în forță şi la 17 mai 1395 are loc o nouă bătălie în care Mircea, cu toate că a primit ajutor de la regele Sigismund al Ungariei, e învins. Sultanul lasă în scaun pe Vladislav, probabil văr al lui

Mircea. Acesta din urmă însă nu e gonit din ţară; îl vedem participând în anul următor cu un corp de cavaleri la cruciada de la Nicopole. Căci are loc atunci un eveniment de o mare importanţă (şi de o mare frumuseţe, aşa-zicând, în termeni epici): cruciada de la Nicopole. Regele Ungariei, care va deveni împărat, Sigismund de Luxemburg, face propagandă în Occident pentru a primi ajutorul cavalerilor francezi, germani, ajutorul Apusului puternic. Şi, în cele din urmă, după ani de negocieri, se urneşte o mare armată de cavaleri din Franţa, în frunte cu fiul ducelui Burgundiei, care este cel mai bogat şi puternic senior din tot Occidentul (de aceea i se şi zice Le grand duc d'Occiddent). E mai puternic decât regele Franţei fiindcă Burgundia, în momentul acela, poseda şi Flandra (Belgia şi Olanda de astăzi, care erau ţările cele mai înaintate din punctul de vedere al producţiei postavurilor). Acest burgund e însoţit de mii de cavaleri apuseni şi, împreună cu armata regelui Ungariei, ajunge în Bulgaria de astăzi, la Nicopole, pe Dunăre.

Mircea se află şi el acolo, lângă regele Sigismund, zic unele surse, cu trei mii de călăreţi. Nu mai este domnitor, dar are cavalerii care i-au rămas credincioşi. S-a bătut cu turcii şi a ştiut să-i învingă. În ajunul înfruntării, la întrunirea comandanţilor marii armate cruciate, Mircea îi sfătuieşte cum să atace uriaşa armată turcă. Nu „frontal", aşa cum obişnuiesc cavalerii francezi — care sunt învăţaţi, cu armurile lor grele, cu caii lor grei, şi ei îmbrăcaţi în zale, închipuindu-şi că mătură totul în faţa lor. Nu frontal, ci atacul trebuie dat mai întâi de cavaleria uşoară pentru a răspândi şi anihila pedestraşii aşezaţi în fruntea armatei turce. N-au vrut să-l asculte. Trufaşii cavaleri francezi, orgolioşi, l-au dat la o parte pe Mircea şi au atacat nebuneşte, frontal. A fost un dezastru cumplit pentru

cavaleri, fiindcă turcii aşezaseră ţăruşi în pământ, pedestraşii trăgeau cu săgeţile sau intrau printre picioarele cailor şi tăiau caii sub genunchi, iar abia pe urmă, din trei părţi, au apărut stoluri-stoluri de călăreţi. În urma înfrângerii catastrofale, mii de cavaleri au fost luaţi prizonieri. Unii au fost ucişi în chiar seara bătăliei, sultanul răzbunând omorârea de către cruciaţi, în ajun, a unor turci prinşi la Rusciuc. Captivii cei mai de vază au fost păstraţi pentru a fi răscumpăraţi cu bani grei. Eşecul dezastruos al cruciadei a descurajat eventualele încercări ale Occidentului de a veni în ajutorul ţărilor creştine din această parte a Europei. Vina cade, înainte de toate, pe seama trufiei cavalerilor francezi.

Singurul noroc pe care l-am avut după tragedia de la Nicopole este că a apărut la răsăritul împărăţiei otomane — de pe teritoriul unde se află acum Turkestanul şi Afghanistanul — un alt mare cuceritor, tot de neam turc: Timur Lenk. În câţiva ani, devine stăpân, ca şi Genghis-han cu o sută de ani în urmă, peste o împărăţie şi o putere pe care nimeni n-o poate opri. Sultanul Baiazid îşi închipuie că e invincibil, şi duce război împotriva Iui Timur Lenk. Marea bătălie se dă unde este astăzi capitala Turciei, la Ankara. Se vorbeşte de o încleştare între armate de sute de mii de oameni, în jurul lui Baiazid se află, ca un fel de batalion de gardă, cavaleri sârbi, care vor rămâne până la ultimul moment alături de sultan.

Dar bătălia e pierdută, iar Baiazid făcut prizonier şi dus într-o cuşcă cu gratii în ţara lui Timur Lenk, unde va muri doi ani mai târziu, în captivitate.

Mircea, care-şi redobândise domnia îndepărtând pe Vladislav cu ajutorul voievodului Transilvaniei, va profita de dispariţia lui Baiazid şi de faptul că trei dintre fiii lui se ceartă de-acum pentru tron. E prima dată, poate şi ultima,

când un principe român intervine în mari afaceri politice internaționale. A fost un moment de excepție. Din nefericire, acel pretendent, Musa, pe care-l susține Mircea, după ce domneşte câțiva ani la Adrianopol, nu iese în cele din urmă învingător, aşa încât cel care va învinge, Mehmet I, va reveni, în 1417, împotriva lui Mircea. Voievodul muntean pierde Dobrogea, pe care o cucerise, şi este silit, la rândul lui, pentru a-şi păstra domnia, să plătească tribut turcului.

Semnalez, în treacăt, un amănunt puțin cunoscut, dar deosebit de interesant: Mircea şi Musa erau oarecum rude! Mama lui Musa era fiica regelui sârb Lazăr, cel căzut în bătălia de la Kossovo — iar Mircea era nepotul acelui Lazăr pe linie maternă! Crunta duşmănie între creştini şi musulmani cunoştea şi anumite limite, dictate de „interesul de stat": bietele domnițe erau jertfite pe altarul interesului statului — sau al dinastiei. (Şi împăratul Ioan Cantacuzino şi-a dat o fată sultanului otoman, iar țarul Şişman al Bulgariei pe sora lui!) Poate că unele dintre acele domnițe, după ce vor fi vărsat lacrimi multe, vor fi fost cândva şi fericite în noua lor viață de sultane. N-avem de unde şti, ca să scriem romane.

De pe vremea lui Mircea cel Bătrân, pe care îl consider egal cu Ştefan cel Mare, a fost silită Muntenia să se supună turcului. Dar e de observat că turcii nu erau atunci tot atât de exigenți ca foştii noştri suzerani creştini; se mulțumeau cu un tribut relativ mic şi cu câteva zeci de armăsari — aveam cai frumoşi pe vremea aceea în Valahia; au vrut la un moment dat să ia şi tineri pe care să-i facă ieniceri, dar voievozii noştri s-au împotrivit, aşa că am scăpat de această obligație care a apăsat asupra sârbilor, bulgarilor, grecilor şi albanezilor.

În al doilea stat român, Moldova

Moldova, după cum am spus, s-a format cu vreo 50 de ani mai târziu decât Țara Românească. Să trecem peste primii voievozi, pentru a ajunge la un voievod mare, oarecum contemporan cu Mircea cel Bătrân, şi anume Alexandru cel Bun.

Alexandru cel Bun domneşte de la 1400 la 1432, ceea ce pentru vremile acelea este o domnie lungă. A fost un bun gospodar, țara s-a întins încetul cu încetul de la nucleul unde se formase, regiunea din nord-vest cu capitala la Suceava, cu marele oraş Baia. Baia în Evul Mediu înseamnă un loc unde erau mine (de la magh. bânya). Din regiunea aceea s-a întins din ce în ce mai mult, până la mare; se aflau deja români acolo, dar nu erau uniți sub un singur sceptru, cum vor deveni în Moldova lui Alexandru cel Bun, care se întinde până la Cetatea Albă, mare cetățuie, veche de pe vremea bizantinilor, deținută apoi de negustorii genovezi. În momentul când Moldova devine stăpână pe această regiune, Cetatea Albă este încă în mâna genovezilor care acceptă însă suzeranitatea voievodului moldovean. Mai târziu, în vremea lui Ştefan cel Mare, deasupra unei intrări în cetate, se va afla stema Moldovei, capul de zimbru sau, mai corect, de bour, stemă ce se mai vede şi astăzi.

Alexandru cel Bun este totuşi vasal al regelui Poloniei. Avem documente despre împrejurările în care a prestat jurământul împreună cu boierii lui, şi nu numai atât, avem o altă dovadă că şi-a îndeplinit îndatoririle de vasal şi a participat la o luptă celebră între polonezi şi cavalerii teutoni. Aceşti urmaşi ai cavalerilor cruciați din Palestina erau stabiliți în nordul Poloniei, justificându-şi prezența prin misiunea de a-i creştina pe acei păgâni care mai rămăseseră în nord-estul continentului: lituanienii.

De-atunci a rămas în limba română expresia „liftă păgână": la origine era „litvă păgână"!

Lituanienii rămân păgâni până pe la sfârşitul veacului al XIV-lea. Însă lituanienii sunt foarte buni ostaşi, şi în frunte cu voievodul lor se întind peste ţări de limbă rusă sau ruteană. Lituania, pe la 1350, îngloba teritoriile de astăzi ale Lituaniei, Bielorusiei, sudul şi vestul Ucrainei (ţara Galiţiei). Era mai mare decât Polonia. Regele Poloniei a reuşit să încheie alianţă cu marele duce al Lituaniei prin căsătorii şi, neavând urmaş în linie bărbătească, i-a urmat la tron Jagetto, voievodul lituanian care s-a creştinat. Aşadar, pe la 1390, unită cu Lituania, Polonia devine de două ori mai mare. Cu vremea însă, polonezii (noi ziceam pe vremea aceea: leşii, după numele unui trib de-al lor zis leah), mai de timpuriu creştinaţi şi mai înaintaţi în civilizaţie, vor asimila parţial Lituania, şi vor fi principalul element în această uniune polono-lituaniană.

Duşmanul polonezilor şi lituanienilor este ordinul cavaleresc german care s-a stabilit pe teritoriul numit până la ultimul război mondial Prusia orientală, împiedicând accesul Poloniei la Marea Baltică. De-atunci se duc periodic lupte între cavalerii teutoni, temuţi războinici, şi regele Poloniei. La o mare bătălie care s-a dat la 1410 la Tannenberg sau Grunwald (ambele nume sunt valabile), Moldova lui Alexandru cel Bun a trimis un contingent de 400 de călăreţi. Pare o cifră derizorie, dar pentru acea epocă nu însemna puţin.

Aceşti călăreţi, e interesant ce spune cronica, au fost cei care au hotărât soarta bătăliei aplicând o tactică militară pe care o regăsim la Asăneşti, cei care, la 1205, la Adrianopol, ajutaţi de cavaleria cumană, înving pe cruciaţii francezi şi-l fac prizonier pe împăratul Baldovin al Constantinopolului. Atacă frontal, iar când ajung în faţa duşmanului se opresc

brusc, cum fac încă şi azi arabii, şi se prefac că fug. Cavalerii, îmbrăcați în armuri, se iau după ei, dar, fiind greoi, se împrăştie. Cavaleria uşoară se opreşte brusc din nou şi îi înconjoară, câte trei-patru împotriva unuia, şi îi distrug pe cavaleri. Această tactică e încă o dovadă că de la cumani au deprins românii noştri în Evul Mediu arta militară: avem, la un interval de 200 de ani, exact aceeaşi tactică a cavaleriei uşoare pentru a hotărî soarta unei bătălii.

Alexandru cel Bun însă, cu toate că l-a ajutat încă o dată pe regele Poloniei în 1422, la sfârşitul domniei sale s-a aliat cu Ungaria şi cu Ordinul Teutonic împotriva Poloniei, ca să pună stăpânire pe ținutul Pocuției, dat amanet de regele Poloniei unui predecesor al lui Alexandru, în schimbul unui împrumut de 3 000 de ruble de argint, niciodată restituit. Această nefericită „afacere" va strica periodic relațiile polono-moldovene timp de o sută de ani.

Înainte de a vorbi despre un nepot de fiu al lui Alexandru, Ştefan cel Mare, vreau să mai aruncăm o privire şi asupra celeilalte provincii populate de români, Transilvania.

Dinastia angevină în Ungaria şi starea românilor din Ardeal. Iancu de Hunedoara

Trebuie să ne facem o imagine a Transilvaniei în Evul Mediu, după ce fusese cucerită de unguri. Am spus deja că regii unguri, fiindcă neamul lor era prea răsfirat iar românii erau şi ei prea puţin numeroşi pentru o mai bună exploatare a ținutului, l-au colonizat intens cu maghiari, secui şi saşi.

Cu timpul, starea românilor decade, iar când dinastia de origine maghiară, zisă arpadiană, se stinge şi e înlocuită cu o dinastie de origine franceză, lucrurile se înrăutățesc şi mai mult. Aceşti regi sunt prea devotați Papei şi învățați cu structura feudală. Din momentul când preia puterea Carol Robert, cel care se bate cu Basarab în 1330, el înăspreşte persecuția elementului românesc din Ardeal, românii nemaifiind admişi în ordinul nobiliar decât cu condiția să fie catolici. Atunci, multe familii de cneji ori trec munții către Valahia sau Moldova, ori sărăcesc şi ajung în rândul țăranilor liberi — la început, mai târziu chiar iobagi, adică şerbi. Unii dintre ei însă, trecând la catolicism, au dat familii mari aristocrației maghiare, ca de pildă familia Dragfi, care coboară din Dragoş al Moldovei — când urmaşii lui Dragoş au fost alungați din Moldova de Bogdăneşti, s-au întors în Maramureş, au rămas credincioşi regelui Ungariei şi au stat la originea unei familii nobile maghiare care a dat chiar un voievod al Transilvaniei la sfârşitul secolului XV.

Au mai fost destule alte familii, şi voi da numai un nume ilustru: Corvineştii.

Un Voicu, cneaz român, bun ostaş, e luat pe lângă regele Ungariei, care-i dă ca feudă regiunea Hunedoara; fiul său, Iancu de Hunedoara, mai cunoscut în istoriografia universală cu numele de Ioan Huniade pe care i-l dau

ungurii, va fi unul dintre cei mai iluştri luptători împotriva turcilor. El, român, ajunge voievod al Transilvaniei, în tovărăşie cu un graf ungur, Nicolae de Ujlak, şi în cele din urmă, când moare tânărul rege al Ungariei, Ladislau, în bătălia de la Varna (1444), ajunge chiar guvernator al Ungariei.

Iancu e o figură măreață, care a reuşit mai multe expediții contra împărăției turceşti. A cunoscut din nefericire şi înfrângeri, ca aceea de la Varna. Armata creştină înaintase prin Bulgaria cu prea mare îndrăzneală, bizuindu-se pe un ajutor al flotei venețiene, care trebuia să împiedice trecerea turcilor din Asia Mică în Europa. Dar acest ajutor a fost zădărnicit de o acțiune contrară a veşnicilor adversari ai venețienilor, genovezii. Încă o dată se vede cum zâzaniile şi duşmăniile între creştini au fost principalul aliat al turcilor în înaintarea lor în Europa.

O altă tentativă nefericită mai întreprinde Iancu în 1448, încercând să-şi coordoneze acțiunea cu lupta lui Gheorghe Castriota zis Skanderbeg, marele erou al rezistenței albaneze, dar e înfrânt, din nou, la Kossovo.

Iancu, care clădeşte frumosul castel de la Hunedoara (extins de fiul său, regele Matei Corvin), e o personalitate atât de puternică, încât îşi poate permite să-i considere pe voievozii Munteniei şi ai Moldovei ca pe clienții sau protejații lui. S-ar părea astfel că Vlad Dracul (tatăl lui Vlad Țepeş) ar fi fost ucis din porunca lui Iancu, care s-a temut de o împăcare a lui Vlad cu turcii. Iancu de Hunedoara a avut un caracter destul de dur şi de autoritar.

S-a certat şi cu despotul Serbiei, George Brancovici, lipsindu-se, în clipe grele, de un ajutor prețios, unul din motivele neînțelegerilor fiind şi zelul pro-catolic al lui Iancu.

Cu câțiva ani înainte ca Iancu să înceapă lupta împotriva turcilor, în 1439, se ajunsese, după lungi

negocieri la Conciliul convocat de Papa la Florența, la o înțelegere între catolici şi ortodocşii conduşi de Patriarhul de la Constantinopol şi de împăratul Ioan al VIII-lea Paleolog. S-a ajuns la o formulă de unire pentru a pune capăt schismei intervenite în 1054. Printre semnatari se afla şi mitropolitul Damian al Moldovei, iar împăratul bizantin, care nu mai avea decât o fâşie de pământ în jurul capitalei Constantinopol şi o vagă suzeranitate asupra despotatelor din Epir şi Moreea, îşi pusese mare nădejde în această unire, convins că va însemna începutul unei vaste coaliții creştine împotriva turcilor. Dar, abia întors la Constantinopol, s-a izbit de o atât de înverşunată împotrivire a preoțimii, a călugărilor şi chiar a oamenilor de rând, încât Unirea de la Florența a rămas literă moartă. Mulțimea manifesta violent pe străzile oraşului, strigând: „Mai bine turbanul sultanului decât tiara papei!".-. Patrusprezece ani mai târziu, dorința i s-a împlinit cu asupra de măsură, când, după căderea cetății, sultanul Mehmed al II-lea a dat voie asediatorilor cuprinşi de furie să ucidă două zile la rând toată populația oraşului.

Iancu crezuse şi el că Unirea de la Florența avea să dea un nou impuls ideii de cruciadă. El rămâne o figură de epopee, cunoscută şi în Occident. S-au scris chiar romane epice, în Spania, ca ecou al isprăvilor lui Iancu de Hunedoara în Balcani. S-a dovedit astfel de curând că el a fost modelul eroului unui roman de aventuri, foarte popular şi în Franța până în veacul al XVIII-lea, şi intitulat „Tirant le Blanc" — le Blanc fiind o greşeală de copist pentru originalul „le Blac", adică Valahul!

În 1456, Iancu reuşeşte să despresoare cetatea Belgradului — pe vremea aceea posesiune ungară —, asediată de Mehmed al II-lea, cuceritorul Constantinopolului (1453), dar la scurt timp moare de

ciumă.

După moartea lui, urmează doi ani de dezordine în Ungaria, tronul fiind vacant, în cele din urmă, prin prestigiul de care se bucurase Iancu de Hunedoara, e ales rege al Ungariei fiul său Matei, în vârstă de numai 15 ani. Va fi marele rege Matei Corvinul (1458-l490) — Mathias pe ungureşte, Corvin, fiindcă pe stema lui figura un corb cu un inel în cioc, după o legendă a familiei.

Vom reveni asupra lui după ce ne vom fi oprit un moment asupra situației Transilvaniei când se urcă Matei Corvinul pe tronul Ungariei. Transilvania era parte din regatul Ungariei, însă cu un statut special. Interesant din punctul nostru de vedere e că rangul cel mai înalt în provincie era cel de voievod, care nu e titlu unguresc, ci slav, şi care — cum am spus — numai la români a ajuns să însemne domnitor peste o țară.

Situația categoriilor sociale privilegiate (nobilii, saşii, secuii) pare să nu se fi modificat față de cea din veacul trecut, în schimb, din pricina neîncetatelor războaie şi a situației economice deteriorate, soarta țărănimii e jalnică.

Țăranii, cei care devin după nume unguresc „iobagi", adică şerbi pe moşiile nobililor unguri sau ale bisericii, țăranii aceştia, fie că sunt români, fie că sunt unguri, se vor revolta la 1437 şi vor lupta câteva luni de zile împotriva nobililor, la Bobâlna, unde organizaseră un fel de tabără, după modelul revoltei „husite" din Boemia; sunt însă învinşi în cele din urmă, iar rezultatul a fost că situația lor s-a înrăutățit, învingătorii — nobilii maghiari, saşii din oraşe şi secuii -— s-au înțeles între ei şi au format ceea ce s-a numit pentru veacuri „Unio Trium Nationum", adică „Unirea celor trei națiuni". Să nu înțelegeți însă „națiune", acest termen latinesc, în sensul pe care-l are acum. Prin „Națio" se înțelegea pe vremea aceea un fel de grup social privilegiat, şi

de aceea aceste trei națiuni reprezintă oraşele săseşti cu satele din jurul lor, tot săseşti, comitatul secuilor, pe care-l vedeți în arcul Carpaților, şi nobilimea maghiară. Iar românii, care formau majoritatea populației, sunt tratați ca o cantitate neglijabilă din punct de vedere politic. Se poate obiecta aici că Iancu de Hunedoara, un român, accede la rangurile cele mai înalte.

Nu trebuie uitat însă că el e deja catolic, iar fiul său, care devine rege al Ungariei, este fiul unei nobile unguroaice. Vom reveni asupra lui Matei Corvin după ce vom vorbi despre voievozii contemporani cu el.

Vlad Dracul şi Vlad Țepeş

Am spus de la început că scopul cărții acesteia nu e de a înşira pe toți voievozii care se succedă certându-se pentru domnie. Ne vom opri numai asupra figurilor simbolice.

Dintre fiii lui Mircea cel Bătrân (i s-a zis şi cel Mare, cu drept cuvânt), voi vorbi doar de Vlad Dracul, tatăl lui Vlad Țepeş. De ce i s-a spus „dracul"? Nu pentru că ar fi fost comparat cu Satana ori pentru că n-ar fi fost iubit de țară. I s-a spus Dracul fiindcă acel Sigismund de Luxemburg, despre care am arătat că a fost rege al Ungariei, apoi şi împărat — un rege relativ favorabil nouă, o dată ce n-a persecutat pe ortodocşii din Ardeal, un suveran liberal pentru vremea lui (cu toate că, în urma Conciliului convocat de el la Konstanz, a fost ars pe rug reformatorul ceh Jan Hus!) —, Sigismund de Luxemburg, a avut o anume simpatie pentru acest fiu al lui Mircea şi l-a luat într-un ordin de cavaleri, ordin feudal pe care-l înființase şi care se numea Ordinul Dragonului.

A fost atunci un moment în Europa când au apărut mai multe „ordine" de acest fel: mai întâi Ordinul Jartierei, creat de regele Angliei (mai există şi astăzi); imitat curând de regele Franței — suntem în plin Război de O sută de ani. Era asemeni unui „club" select, o gardă de onoare formată din mari feudali în care regele are încredere şi care jură că-i vor fi credincioşi până la moarte. Regele Sigismund creează Ordinul Dragonului la un moment când nu e încă sigur de victorie împotriva altor pretendenți la tron, iar pe marii feudali care i-au fost credincioşi îi face membri ai Ordinului. Toți erau magnați unguri [1], numai trei străini a ales

[1] Termenul magnat, din latina medievală, a desemnat în Ungaria şi

Sigismund: pe despotul Serbiei, pe un prinț al Galiției, şi pe Vlad.

Iar Vlad era atât de mândru că făcea parte din acest ordin de cavalerie, încât, o dată ajuns domn al Țării Româneşti, a pus să se bată pe monede şi să se sculpteze, ca o emblemă a lui, acel dragon — de unde în popor i s-a zis Vlad Dracul, adică Dragonul. De aici vine şi numele de Dracula sau Drăculea pentru el şi pentru fiii săi. De aceea Vlad Țepeş a devenit pentru străini Dracula.

N-am să insist asupra lui Vlad Dracul, cu toate că a fost şi el o figură interesantă. A domnit de două ori şi a dus şi el război împotriva turcilor, dar s-a supus când a crezut că era în interesul țării, şi de aceea a fost ucis din porunca lui Iancu de Hunedoara.

Mai important pentru istorie — din păcate şi pentru legendă — e fiul său, Vlad zis Țepeş, un domn, fără îndoială, de o cruzime cumplită, care avea obiceiul de a-şi trage în țeapă duşmanii sau pe cei care nu-l ascultau înlăuntrul țării. Se zice că de îndată ce a venit în scaun, în 1456, a poruncit să fie adunați hoții şi cerşetorii, i-a închis într-o casă şi, după ce i-a ospătat, le-a dat foc. Pe boierii răzvrătiți sau neascultători îi trăgea în țeapă.

Era un supliciu înfiorător: se înfigea un mare țăruş în pământ, sau se tăia şi subția un pom mic, iar în această țeapă osânditul era, într-un fel, răstignit — lucru groaznic de povestit; se ungea țeapă cu seu şi se introducea prin fund, însă cu încetul, pentru a nu provoca moartea imediată; nu trebuia ca țeapă să străpungă ficatul sau inima, ci să iasă prin gât, lângă cap, iar omul stătea expus

---

Polonia marea nobilime care beneficia de privilegii aparte. Corespondentul în Țara Românească şi Moldova îl reprezentau marii boieri.

până expia, îi mâncau corbii ochii. Era, încă o dată, un supliciu groaznic despre care s-a aflat până departe şi se zvonea că Țepeş ar fi tras în țeapă mii şi mii de oameni.

Acestea fiind zise, trebuie amintit că veacul al XV-lea a fost un veac crud şi nemilos în toată Europa. Un singur exemplu: în 1415 se bat englezii cu francezii (dar să nu zicem englezii şi francezii, de fapt era o luptă între două ramuri ale dinastiei franceze, o luptă între două familii feudale, nu între două națiuni), în bătălia de la Azincourt (dacă aveți cumva ocazia, într-un club de cinefili, să vedeți filmul realizat de Şir Laurence Olivier, Henric al V-lea, care reconstituie această bătălie, vă sfătuiesc să n-o ratați; e, pentru mine, cea mai frumoasă şi veridică reconstituire cinematografică a unei bătălii medievale), la sfârşitul luptei, englezii au făcut 6 000 de prizonieri, pe care au vrut să-i vândă, adică să-i țină pentru răscumpărare, cum se obişnuia în tot Evul Mediu. Dar s-a zvonit că francezii s-au regrupat şi contraatacă. Atunci Henric al V-lea dă ordin să fie toți decapitați, şi au căzut atunci pe acel câmp 6 000 de capete. Grozăviile comise de Vlad Țepeş trebuie relativizate, aşezându-le în contextul istoric.

O dată ajuns domn, în 1456, Vlad hotărăşte să scape de suzeranitatea otomană. Petrecuse ani de zile în Turcia, ca ostatic trimis de tatăl său Vlad Dracul. Cunoaşte deci perfect limba şi moravurile turcilor, îşi pune speranțe în ajutorul regelui Ungariei, Matei Corvin, cu care era şi rudă, soția lui Vlad fiind o vară a lui Matei (nu ştim dacă de partea Corvin sau de partea Szilâgy). Vlad încetează să plătească haraciul anual, trece Dunărea şi face o razie cumplită prin Bulgaria, în 1462 vine însuşi sultanul Mehmed al II-lea, cuceritorul Constantinopolului, ca să-l pedepsească pe Vlad şi să supună iar Țara Românească. Vlad Țepeş ține piept singur, cu mica lui oştire, căci nu primeşte ajutor de la

regele Mathias. Îndrăzneşte într-o noapte să atace chiar tabăra sultanului, dar nu izbuteşte să-i găsească cortul ca să-l ucidă. Se retrage apoi către munte lăsând pârjol în urma lui. Sultanul e îngrozit de spectacolul ce i se dezvăluie în drum spre Târgovişte: o pădure de țepi în care atârnă leşurile turcilor prinşi într-o luptă, cu un an înainte. Cronicarul turc vorbeşte de groaza dar şi de un fel de admirație a sultanului pentru un domn în stare de asemenea fapte.

Sultanul renunță să ia cetatea de scaun, Târgovişte, se retrage către Brăila şi părăseşte țara în care oastea mare piere de foame. Dar lasă la marginea țării cu un corp de oaste pe fratele lui Vlad, Radu zis cel Frumos. Radu, în trei luni, va izbuti cu încetul să convingă pe cei mai mulți dintre boieri că politica lui Vlad e dezastruoasă pentru țară, că vecinii creştini nu ne ajută, nici ungurul, nici polonezul, nici măcar Ştefan al Moldovei, şi că e deci mai cuminte să închinăm țara, cum făcuse de altfel viteazul şi înțeleptul său bunic, Mircea Vodă. Turcul nu ne va preface țara în paşalâc, cum a făcut cu toate țările vecine de la sud, ci se va mulțumi cu făgăduiala supunerii şi cu plata unui tribut anual.

Vlad, părăsit de boieri, caută adăpost şi ajutor în Transilvania. Cum însă trăsese în țeapă o mulțime de negustori saşi care nu ascultaseră de ordinul ce-l dăduse de a nu mai face „comerț în detaliu" în țară, ba întreprinsese chiar teribile incursiuni spre Braşov şi în împrejurimi, necruțând nici femei nici copii (de-atunci trebuie să fi apărut legenda cu „puii de năpârcă"), saşii i-au făcut o reputație atât de rea, încât regele Mathias, în loc să-i dea ajutor, l-a ținut închis în cetățuile lui timp de 12 ani.

De atunci datează portretul de la castelul Ambras în Austria, care ne este familiar, şi care e probabil foarte fidel

— pentru un fiziognomist, un tip de o înspăimântătoare asprime.

Când Matei Corvin se va fi hotărât, în sfârşit, în 1476, să poarte război împotriva turcilor şi va considera că are nevoie de Țepeş, îl va pune din nou în scaun la Târgovişte, dar Vlad e ucis după puține săptămâni, nu s-a lămurit în ce condiții, probabil de către boierii care se temeau de răzbunarea lui.

Aşa piere Vlad Țepeş, figură ieşită din comun, dar care, pentru că vestea cruzimilor sale s-a aflat în lumea largă, a căpătat cu vremea o imagine negativă până la caricatură (ca în romanul irlandezului Bram Stoker, de la sfârşitul veacului trecut, care e la originea avalanşei de filme de groază cu eticheta „Dracula"; deformare — repet — caricaturală, pe care fostul regim de la Bucureşti a folosit-o în mod iresponsabil în scopuri comerciale).

Reputația lui Vlad Țepeş s-a făurit pe trei căi: prin cronicile turceşti; printr-o relatare slavă, de origine nelămurită, Povestire despre Dracula Voievod — de fapt elogioasă! — despre care se zice că a ajuns carte de căpătâi a țarului Ivan cel Groaznic; dar mai cu seamă prin cărți răspândite în Germania, pare-se înadins, de Matei Corvin, spre a justifica faptul că nu a întreprins cruciada pentru care Papa îi dăduse mari sume de bani — este cel puțin ipoteza interesantă pe care o sugerează istoricul Şerban Papacostea. Ne-am afla, după această ipoteză, în prezența unui prim caz cunoscut de „propagandă de stat", de „intoxicare prin media", profitând de recenta apariție a tiparului care a permis să se răspândească larg povestiri fantastice originare din mediul săsesc. Alți autori însă, pe baza unor documente, atribuie prima comandă a unei scrieri împotriva lui Vlad unui nobil german care fusese în litigiu cu el. Nu putem şti aşadar care din povestirile despre Vlad Țepeş se pot reține ca verosimile. Cert e că a folosit

supliciul țepei la o scară neîntâlnită până atunci, ceea ce ar ajunge pentru a-i croi celebritatea; dar e posibil ca faima lui să vină şi mai mult de la anumite excentricități pe care i le atribuie povestirile, ca de pildă turbanul bătut în cuie în capul unui trimis turc care nu s-ar fi descoperit în fața lui Vodă! Ce să credem?

Matei Corvin

Să vorbim acum despre Matei Corvin. A fost unul dintre cei mai mari regi ai Ungariei, foarte priceput, foarte cult, a adus savanți şi artişti din Italia (e epoca Renaşterii în Ungaria). Pe plan intern, s-a sprijinit pe mica nobilime împotriva magnaților (care-i erau ostili, inclusiv propriul său unchi Szilagyi!) şi a ocrotit într-o oarecare măsură pe țărani.

Din păcate, prea ambițios şi însetat de putere, în loc să pornească război împotriva turcilor, s-a luptat cu regele Cehiei, voind să ajungă şi rege al Cehiei, ca pe această cale să intre în Confederația germană, iar apoi să ajungă împărat. A purtat război cu împăratul Germaniei şi a ocupat Viena.

Deschid iar o paranteză. Cer iertare: nu trebuie să spunem „împăratul Germaniei", împărăția, până în secolul XIX, se numea „Sfântul Imperiu Roman de Națiune germanică" — acesta era numele oficial. Nu vorbiți nici de „împăratul Austriei" — chiar sub Habsburgi — înainte de 1807, când Napoleon dărâmă vechea structură medievală, împărat în Europa numai unul era, şi, din punct de vedere protocolar, el trecea înaintea tuturor suveranilor Europei, chiar atunci când — de pildă — regele Franței ajunsese un suveran mai puternic.

Matei Corvin îşi iroseşte puterile în lupte sterile împotriva vecinilor săi occidentali, în loc să poarte război cu turcii. Rezultatul a fost că, la 36 de ani de la moartea lui, regatul ungar, pe care ambiția sa îl voise atât de sus, se prăbuşeşte la un singur atac al turcilor.

Slăbiciunea regatului ungar după Matei Corvin se explică şi prin motive sociale: feudalitatea maghiară, după răscoala de la Bobâlna din 1437, nu numai că nu uşurase

asuprirea țăranilor, dar o şi înăsprise, în parte din cauza neîncetatelor războaie „moderne", cu armele de foc şi specialiştii mercenari care le mânuiau, şi care costau mulți bani.

În 1514 a izbucnit în Transilvania şi în Ungaria o nouă mare răscoală antifeudală, sub conducerea unui fruntaş secui, Gheorghe Doja (Dozsa Gyorgy). Ca şi precedenta, răscoala a adunat țărănime din toate neamurile şi, de asemeni, a fost înecată în sânge.

Țara a ieşit slăbită de aceste lupte lăuntrice, astfel că, la atacul turcesc din 1526, nobilimea s-a găsit singură în fața duşmanului.

Încă o dată trebuie remarcat că ne putem uneori pripi judecind istoria: la începuturile dominației otomane în Balcani şi în Europa centrală, s-a putut întâmpla ca țăranii să fie mai puțin storşi de bani şi apăsați de corvoade sub noul stăpân „păgân" decât fuseseră sub stăpânul feudal.

Ştefan cel Mare

Dar să ne întoarcem asupra Moldovei, care cunoaşte în veacul al XV-lea cea mai însemnată figură din istoria ei: Ştefan cel Mare.

Alexandru cel Bun a avut mai mulți fii şi nepoți, iar Ştefan cel Mare este nepot de fiu al lui Alexandru cel Bun. Însă, după obiceiul, deja pomenit, ca marii boieri să aleagă succesorul la tron între fiii şi nepoții fostului voievod, a fost uns Ştefan domn, punându-se capăt unei perioade de lupte interne. Iar Ştefan cel Mare nu era nici măcar fiu legitim, ci, cum se spunea, fiu din flori, fiu nelegitim, şi prin urmare i-a fost mai greu să acceadă la tron. Totuşi avea calități excepționale, nu numai de vitejie, dar şi de chibzuință şi de organizare, şi, spre fericirea Moldovei, în general a românimii, a avut o domnie lungă de 47 de ani. Este cea mai lungă domnie înainte de cea a regelui Carol I în veacurile noastre. Se urcă pe tron în 1457, deci un an după Vlad Țepeş în Muntenia, şi domneşte până în 1504. Moşteneşte o țară în plină organizare, dar care din punct de vedere economic începea să se dezvolte mai cu seamă datorită împrejurării că reprezenta o regiune de tranzit între Europa centrală, Polonia şi porturile de la Marea Neagră. Iar faptul că Moldova avea două porturi importante, Chilia şi Cetatea Albă, îi aducea o substanțială sursă de venituri, prin vămi. Chilia — după cum am spus — fusese a domnilor munteni, în înțelegere cu regii unguri. Ştefan cel Mare e cel care o cucereşte de la munteni, atrăgându-şi prin aceasta duşmănia lui Matei Corvin. Ştefan cel Mare este, pentru mica lui țară, un voievod bogat prin vămile pe care le ia de pe urma comerțului internațional. Vom vedea şi tragedia care va decurge din pierderea, în timpul domniei lui Ştefan cel Mare, a acestor două cetăți, Chilia şi Cetatea Albă.

Se tot spune că Ştefan cel Mare s-a bătut mereu cu turcii. Nu e chiar adevărat. S-a bătut împotriva tuturor celor care voiau să-i ştirbească relativa independență. Astfel s-a bătut şi cu Matei Corvin care, supărat că Ştefan luase Chilia de la munteni şi unguri, a venit să-l silească să redevină vasal al regelui Ungariei, îl bate pe Matei Corvin la Baia, şi-l sileşte să treacă îndărăt Carpații.

Mai târziu va avea să lupte şi împotriva polonezilor. Dar, bineînțeles, ce a rămas mai viu în memoria populară au fost luptele sale cu turcii, în special în 1475, când Moldova este invadată de o mare armată otomană condusă de Soliman-paşa, cel mai mare general al turcilor. Nu uitați că suntem sub domnia lui Mahomed (sau, în turcă, Mehmet) al II-lea care a cucerit Constantinopolul, deci momentul de maximă putere pe care o atinge Imperiul Otoman. Iar mica armată a lui Ştefan cel Mare învinge armata turcă la Vaslui. Faima lui Ştefan trece peste granițe; cronicarul polonez Dlugosz spune că este cel mai mare domnitor din toată Europa, iar Papa îl proclamă „Athleta Christi", adică „Atletul lui Cristos". Din păcate, turcii, furioşi din pricina acestei înfrângeri, revin după un an cu însuşi Mehmet al II-lea în fruntea lor. În plus, îi îndeamnă pe tătarii din Crimeea şi din actuala Ucraina să atace Moldova de la răsărit. De data asta, pentru a se putea apăra împotriva navalei tătarilor, mai toți răzeşii din actuala Basarabie părăsesc armata lui Ştefan cel Mare pentru a se duce să-şi apere vetrele. Ştefan cel Mare rămâne cu mica lui armată formată aproape numai din boieri, slujitorii lui, şi din câteva cete din oraşe. Este învins la Războieni, în 1476. Totuşi, se retrage mai la nord, iar Mehmet al II-lea nu reuşeşte să cucerească cele două puternice cetăți, din care mai puteți vedea şi astăzi ruine, la Suceava şi la Cetatea Neamțului. După ce a pârjolit țara, pentru ca turcii să nu se mai poată aproviziona, Ştefan cel

Mare rămâne voievod al Moldovei, iar Mehmet al II-lea se retrage.

După această aventură — ca să zic aşa —, Ştefan cel Mare îşi dă seama că trebuie să se înțeleagă cu turcii, dar, din păcate, lucrurile se înrăutățesc, căci câțiva ani mai târziu, în 1484, o nouă campanie a lui Baiazid al II-lea are drept scop, de data aceasta, cucerirea celor două porturi despre care am vorbit, Chilia şi Cetatea Albă. Şi cele două cetăți cad, probabil printr-o trădare a genovezilor care erau înăuntru şi care şi-au dat seama că nu se mai putea lupta împotriva Imperiului Otoman, nefiind suficient de bine ocrotiți de un mic voievod creştin. Pierderea, prin trădare, a Chiliei şi a Cetății Albe a reprezentat o catastrofă pentru dezvoltarea ulterioară a Moldovei.

Au început să sărăcească oraşele mari, şi Moldova nu s-a mai putut dezvolta cum s-a dezvoltat Transilvania, cu cetăți, cu târgoveți bogați, cu comerț de tranzit etc. Anul 1484 reprezintă un moment, economic şi politic, crucial pentru dezvoltarea țărilor române.

Ştefan cel Mare rămâne pe tron până la bătrânețe. Se mai bate cu regele Poloniei, iar legenda Dumbrăvii Roşii povesteşte că, în urma luptelor, au murit atâția polonezi din şleahtă, încât se făcuse câmpia roşie, şi prizonierii au fost puşi să are trăgând ei înşişi plugurile. Aceste întâmplări se pare că sunt adevărate. Deci chiar pe vremea lui Ştefan cel Mare, domnul şi dregătorii din sfatul lui îşi spun că nu sunt ajutați cu adevărat de regii creştini, turcul e departe, promite ocrotire împotriva altor duşmani, nu vine să construiască moschei la noi în țară, ne lasă să fim autonomi, adică să avem regimul nostru, cu boierimea noastră, cu bisericile noastre — şi-atunci ne înțelegem cu turcul, plătindu-i doar un tribut pe an. La început acest tribut a fost uşor, şi în Muntenia şi în Moldova, dar foarte

curând tributul a crescut, pe măsură ce turcii, opriți în fructuoasele lor cuceriri, au avut mai mare nevoie de bani. Aici începe nenorocirea celor două principate.

Prima jumătate a veacului al XVI-lea este într-adevăr perioada când Imperiul Otoman îşi atinge, cu o repeziciune uimitoare, întinderea maximă: în anii 1516-l517 otomanii au cucerit Siria şi Egiptul, apoi Arabia, iar sub Soliman zis Magnificul (1520-l566) turcii cuceriseră Ungaria, şi în Africa ajung până la granița Marocului. Cu vremea însă, aceste cuceriri, exploatate cu nemiluita, nu mai sunt „rentabile", ci se transformă într-o povară. De aceea țările române, cu pământul lor rodnic, cu mari turme de oi şi cirezi de bovine, au devenit indispensabile vistieriei împărăției, şi mai cu seamă aprovizionării capitalei Constantinopol.

Ştefan cel Mare se zice că a clădit o biserică în fiecare an sau după fiecare izbândă, astfel încât s-au numărat 47 de biserici clădite de el. Între frumoasele mânăstiri din Bucovina câteva sunt ctitoria lui, însă majoritatea zugrăvelilor, picturilor exterioare aparțin unei epoci imediat următoare, când pe tronul Moldovei se află un fiu al său, Petru Rareş.

Lui Ştefan îi urmează la domnie Bogdan, fiul său legitim, pe care îl impusese ca succesor pe când era pe patul de moarte, tăind capetele câtorva boieri recalcitranți. Lui Bogdan i s-a zis Chiorul fiindcă pierduse un ochi într-o bătălie cu tătarii. Nu a fost un domnitor strălucit, însă niciunul rău; a domnit 17 ani şi s-a închinat turcilor.

Aici intervine povestea logofătului Tăutu, pe care-l trimite la Constantinopol cu birul, dovadă că se închină turcului. Nu s-a dus el personal, cum pretinde o legendă turcească arătând de unde vine numele de Bogdania dat Moldovei, ci a trimis pe cel mai mare boier al său, logofătul Tăutu, şi se povesteşte cum s-ar fi ars el cu cafeaua, dând-o

pe gât ca pe țuică. (Legenda conține o inadvertență, în sensul că nu exista cafea pe vremea logofătului Tăutu, dar probabil că a fost o altă băutură caldă asemănătoare cafelei.)

Petru Rareş

După domnia lui Bogdan Chiorul urmează scurta domnie a unui fiu al lui, pentru ca, în 1527, boierii să-l aleagă pe un frate vitreg al lui Bogdan, alt fiu al lui Ştefan cel Mare, însă copil din flori, Petru Rareş. El reprezintă în istoria Moldovei una din ultimele izbucniri de ambiție şi de dorință de independență. A fost un personaj extrem de interesant, însă din păcate cam nechibzuit. S-a bătut şi cu polonezii şi cu turcii, şi a intervenit activ în luptele din Transilvania împotriva partidei favorabile Habsburgilor, după cum vom vedea, (în vremea aceea, domnul Moldovei avea în posesie în Transilvania două puternice cetăți, Ciceiul şi Cetatea de Baltă, plus câteva domenii.)

În cele din urmă, va veni însuşi ilustrul sultan Soliman Magnificul (sau legislatorul) ca să-l detroneze, în 1538, prilej cu care teritoriul Moldovei e din nou ciuntit: turcii prefac în „raia", adică provincie administrată direct, tot sudul Moldovei, Bugeacul, şi ocupă şi cetatea Tighina pe Nistru, botezând-o Bender — cu împrejurimi, va forma o nouă raia în coasta Moldovei. Voievozii moldoveni sunt de acum sub supraveghere apropiată şi permanentă, după cum turcii au de asemeni trei „capete de pod" şi în Muntenia: Brăila, Giurgiu şi Turnu (viitorul Turnu Măgurele).

După trei ani, neastâmpăratul voievod se va împăca cu sultanul şi va domni a doua oară încă cinci ani, până va pieri, victimă a unui complot boieresc.

Cu domnia lui Petru Rareş avem impresia că se încheie o întreagă epocă a istoriei noastre, când românii, timp de peste 200 de ani, se structurează temeinic pe plan intern şi se afirmă pe plan internațional. Oameni ca Mircea cel Bătrân, Iancu de Hunedoara, Vlad Țepeş, Ştefan cel Mare

sunt figuri de dimensiune europeană, care ştiu să îmbine vitejia în luptă cu abilitatea politică necesară în fața unor puteri mai mari. După mijlocul veacului al XVI-lea însă, împrejurările vor fi prea vitrege: o dată cu căderea regatului ungar şi cu supunerea tătarilor față de turcii otomani, țările noastre vor fi practic încercuite şi reduse la paralizie pe plan militar — în afară de scurta şi epica izbucnire din vremea lui Mihai Viteazul. S-a adăugat şi revoluția tehnică a dezvoltării armelor de foc care cer mijloace băneşti disproporționate față de posibilitățile țărilor mici, precum şi participarea unor ostaşi specializați, mai greu de recrutat în ținuturile exclusiv agricole.

Veacurile XIV şi XV rămân veacurile mari ale istoriei românilor. Instinctul poetic nu l-a înşelat pe Eminescu când a ales Rovine pentru splendida lui evocare din Scrisoarea a III-a.

Sub domnia lui Petru Rareş s-au început acele minunate fresce exterioare din mânăstirile Moldovei, din care nu ne-au rămas decât circa o zecime. S-a zis că aveau un tâlc ascuns, un înțeles de rezistență tăcută împotriva turcului: să se vadă în afară, de către tot creştinul, ce este creştinismul.

Şi la aproape toate aceste biserici se găseşte o frescă în care se arată cetatea Constantinopolului asediată de păgâni, ca şi cum ar reprezenta un asediu al cetății imperiale din vremea veche, din anii 600, Bizanțul asediat de persani — arată însă ca asediul oraşului, care avusese loc cu mai puțin de un veac în urmă, şi îi vedem pe turci cu tunurile şi turbanele lor. Istoricii de artă nu sunt toți de aceeaşi părere privitor la semnificația acestei reprezentări a asediului Constantinopolului. Unii cred că e simbolică: această cetate, ca o cetate celestă, nu poate cădea. Alții susțin că, dimpotrivă, Rareş a vrut, reprezentând actuala

cădere a capitalei imperiale în mâna turcilor, să arate tuturor cum a pedepsit Dumnezeu pe creştini când n-au ştiut să se unească.

Oricum ar fi, lucru ciudat, încă nelămurit, e faptul că după vreo 50 de ani, zugrăvirea exterioară a bisericilor va înceta cu totul. Unii autori au sugerat că ar fi intervenit o interdicție din partea Porții Otomane.

Dar constat că n-am spus încă de ce i s-a zis guvernului turc „Poarta Otomană" sau numai „Poarta" sau mai târziu şi „Sublima Poartă": fiindcă la intrarea în curțile palatului sultanului, a Seraiului, la Constantinopol, se află o poartă mare, artistic împodobită, prin care nu putea trece nimeni, nici măcar ambasadorii străini, fără învoire specială şi fără alai; de unde acea Poartă a ajuns să simbolizeze guvernul sultanului — după cum vedeți astăzi că se vorbeşte în mod curent de „Casa Albă" pentru preşedinția Statelor Unite ale Americii, sau de „Downing Street" pentru cabinetul primului-ministru britanic, sau de „Quai d'Orsay" pentru Ministerul francez de externe.

Sfârşit de veac tulbure în Moldova

După Petru Rareş a urmat în Moldova, în a doua jumătate a secolului XVI, o perioadă extrem de tulbure, lupte nesfârşite între diverşii pretendenți la domnie, intervenție din ce în ce mai frecventă a Porții în alegerea domnilor.

Mai rău: ajung „în scaun” unii aventurieri străini care nu sunt „os de domn", ca Iacob Heraclide Despotul, adevărat personaj de roman de aventuri, a cărui origine balcanică nici n-a putut fi bine stabilită; a studiat medicina la Montpellier, în sudul Franței, a fost primit la Curtea regelui Franței, a călătorit prin Germania, unde ar fi îmbrățişat protestantismul, a trecut prin Polonia, şi prin intrigi străine (în special sprijinul Habsburgilor) ajunge să domnească doi ani în Moldova, unde încearcă să favorizeze pătrunderea protestantismului. A fost în cele din urmă răsturnat de boierii moldoveni şi a murit accidental la arestarea lui.

E de reținut numele lui Alexandru Lăpuşneanu, fiu natural al lui Bogdan Chiorul — şi căsătorit cu o fiică, Ruxandra, a lui Petru Rareş. El a inspirat celebra nuvelă a lui Costache Negruzzi Alexandru Lăpuşneanu, prima capodoperă în proză a literaturii române moderne. A rămas cunoscut în istorie pentru marele număr de boieri pe care i-a tăiat ca să-şi asigure domnia. Istoriografia modernă a modificat puțin imaginea înfiorătoare a eroului lui Negruzzi. A fost un domn evlavios, ctitor de biserici şi binefăcător al mânăstirilor de la Sfântul Munte (Athos).

E de reținut şi numele lui Ioan Vodă cel Cumplit, care în scurta lui domnie (1572-1574) a încercat şi el o eroică rezistență împotriva dominației turceşti, eroică dar nechibzuită, căci n-a fost coordonată cu alte tentative sau

coaliţii antiotomane. Era şi el copil din flori (al lui Ştefăniţă, fiul lui Bogdan Chiorul, cu o armeanca). „Cel Cumplit", adică Cel Groaznic, i-au zis cronicarii, mai toţi din tagma boierească, fiindcă şi el a tăiat mulţi boieri. La o ultimă înfruntare cu turcii, undeva în sudul Moldovei, trădat de o parte din boieri, a căzut în mâinile turcilor care l-au condamnat la o moarte înfiorătoare: a fost legat, de mâini şi de picioare, de nişte cămile care, trăgând biciuite, i-au sfâşiat trupul.

La sfârşitul secolului XVI accede la tron un neam de mari boieri, coborâtori pe linie maternă din Bogdăneşti, Movileşti!. Ei vor da Moldovei (şi Munteniei) şapte domnitori şi vor reprezenta un moment interesant în istoria noastră, atât pe plan politic cât şi pe plan cultural, din cauza influenţei apusene ce o aduc prin strânsele lor legături cu marea aristocraţie poloneză.

Astfel, o fiică a lui Ieremia Vodă Movilă, căsătorită cu un mare nobil polonez, va fi bunica regelui Michai Wisniowiecki; iar o alta, căsătorită cu un Potocki (se pronunţă Potoţki), tot un nume cu rezonanţă în Polonia, va fi strămoaşa regelui Stanislaw Leszczyriski, a cărui fiică, Maria, va deveni soţia regelui Franţei Ludovic al XV-lea — astfel că în sângele lui Ludovic al XVI-lea, decapitat în 1792, curgea o picătură de sânge movilesc! Dar, mai cu seamă, un fiu al lui Simion Movilă (domn în Muntenia în 1601), Petre, va deveni unul dintre personajele cheie în dezvoltarea modernă a Rusiei. Crescut în şcoli iezuite din Polonia, dar rămas credincios ortodoxiei, el va ajunge mitropolit al Kievului, pe vremea aceea sub stăpânire poloneză, şi va juca (nu fără aprigi rezistenţe) un rol esenţial în reformarea Bisericii ruse, precum şi în afirmarea doctrinei ortodoxe pretutindeni, prin a sa Mărturisire ortodoxă. Atât de slăvit i-a fost numele după moarte, încât trei oraşe din Ucraina şi

Rusia poartă azi încă numele de Moghilev (căci porecla Movilă s-a pronunțat şi la noi uneori Moghilă).

Ţara Românească de la Neagoe Basarab la Petru Cercel

Am amintit în treacăt că în Muntenia medievală se pot distinge trei regiuni cu tradiții şi interese oarecum diferite, deci cu partide de boieri urmărind politici antagoniste: 1. partea centrală, în jurul regiunii Argeşului, unde se afirmase întâi puterea Basarabilor; 2. Oltenia, care a păstrat în tot decursul istoriei noastre o coloratură aparte (să fie oare urmarea unei mai intense colonizări romane?); 3. În fine, cele trei județe din răsărit. La sfârşitul veacului al XV-lea a cunoscut o mare ascensiune în treburile țării o familie de boieri olteni care reuşeşte să ajungă la bănia Craiovei timp de trei generații.

A rămas cunoscută sub numele de „boierii Craioveşti". Iată că în 1512, după câțiva ani de lupte interne, doi frați Craioveşti izbutesc să ridice în scaunul domnesc pe un frate vitreg al lor, Neagoe, considerat fiu natural al unui Basarab — va rămâne în istorie cu numele de Neagoe Basarab (nu pronunțați Neagoe, ca şi când ar fi vreun erou de-al lui Caragiale, un nea Goe!, ci Neagoe, căci e doar forma slavonă a numelui neaoş românesc, Neagu).

Neagoe Basarab a fost o personalitate de prim-plan, om energic şi de înaltă cultură, căsătorit cu o prințesă Brancovici, din vechea familie de despoți ai Serbiei, Despina Milita (despina înseamnă domniță!), soră vitregă cu soția lui Petru Rareş al Moldovei, Elena Brancovici. E cazul aici să amintesc că Serbia medievală, care apucase să întemeieze un stat cu câteva veacuri înainte de Țara Românească şi primise mai de timpuriu altoiul culturii bizantine, ca şi, prin coasta Adriatică şi prin proximitatea Veneției, o anumită influență italiană, a avut un aport neîndoielnic la dezvoltarea culturală a Munteniei în primele două veacuri

ale existenței sale. Domnii noştri s-au „revanşat" când Serbia a fost redusă la starea de paşalâc, iar relativa avuție a domnilor români şi dorința lor de a veni în ajutorul ortodoxiei au făcut din ei, timp de veacuri, marii ctitori şi ocrotitori ai aşezămintelor creştine din Balcani şi de la Locurile Sfinte.

Neagoe Basarab s-a distins prin două înfăptuiri majore: 1. biserica episcopală de la Curtea de Argeş (cu puternice influențe orientale în ornamentație), sfințită în prezența mai multor înalți ierarhi ai bisericii din Răsărit, a fost considerată atunci ca o minune a Orientului. (A fost restaurată cu exces de zel sub domnia regelui Carol I, ceea ce i-a luat din farmec, mai cu seamă că vechile chilii şi dependințe au fost înlocuite cu clădiri noi, fără legătură stilistică cu biserica; în fine, în interior, frescele lui Neagoe Basarab au fost înlocuite cu portrete moderne ale regelui Carol şi reginei Elisabeta.); 2. cartea de sfaturi către fiul său Teodosie, cunoscută sub numele de „învățăturile" lui Neagoe Basarab, care e un prețios document asupra moralei, a moravurilor şi a instituțiilor acelor vremi, şi e scrisă cu duh isihast.

Sunt semne că Neagoe ar fi vrut să reia lupta împotriva turcilor cu ajutor apusean. A murit însă prea tânăr pentru a da chiar un început de realizare planurilor sale, după cum nici n-a putut asigura domnia fiului său Teodosie, mort şi el prea timpuriu.

O îndrăzneață încercare de luptă antiotomană a mai încercat ginerele său, Radu de la Afumați, al cărui mormânt îl puteți admira în Biserica Domnească de la Curtea de Argeş, cu înşirarea tuturor luptelor şi izbânzilor sale, rămase însă zadarnice. Radu cade şi el victimă a unei partide boiereşti care considera că lupta împotriva turcilor, în împrejurările de-atunci, ducea țara la pieire. E ucis într-o

biserică de doi boieri, de altfel rude cu el.

Perioada imediat următoare coincide cu prăbuşirea regatului ungar şi maxima afirmare a puterii otomane. Se înțelege deci că veleitățile de independență ale ambelor voievodate sunt cu totul iluzorii. Afară de mica graniță a Moldovei cu Polonia, țările noastre sunt de acum încercuite din toate părțile de puterea otomană: Ungaria e prefăcută în paşalâc, ca şi Banatul, Serbia, şi Bulgaria; la nord, Transilvania e şi ea vasală turcilor, iar la răsărit, tătarii din Bugeac şi Crimeea sunt de asemeni vasali.

În acest context, turcii intervin din ce în ce mai des la noi în schimbările de domnie, iar zvârcolirile interne ale Țării Româneşti apar derizorii. Să reținem totuşi numele unor domnitori sau domnițe: Mihnea cel Rău, Mihnea Turcitul, Mircea Ciobanul, Doamna Chiajna — care au tăiat atâția boieri (ca şi Lăpuşneanu în Moldova), încât s-a crezut un timp în istoriografia noastră că boierimea din epoca medievală fusese exterminată în ambele țări şi că boierimea din secolul XVII reprezintă o serie cu totul nouă. Este o viziune exagerată — în sânul marii boierimi a existat totuşi continuitate.

O amintire mai bună a lăsat Pătraşcu cel Bun, care a domnit de mai multe ori şi care reține atenția noastră mai cu seamă fiindcă e tatăl prezumtiv a doi voievozi interesanți, fiecare în felul lui: Petru Cercel şi Mihai Viteazul.

Lui Petru i s-a zis Cercel fiindcă, refugiat în Occident pentru a căuta sprijin în favoarea pretențiilor lui la domnie, a stat o vreme la Curtea Franței, pe lângă regele Henric al III-lea, Curte extrem de rafinată şi luxoasă, unde se ivise la bărbați moda (care a reapărut şi astăzi printre tineri!) de a purta cercei. Regele Franței — de pe vremea lui Francisc I şi a sultanului Soliman Magnificul, Franța se aliase cu Turcia împotriva Casei de Austria — a intervenit pe lângă sultan ca

să-i dea lui Petru Cercel domnia Țării Româneşti. Petru nu s-a putut însă menține în scaun decât doi ani, fiind răsturnat (în 1585) de acelaşi domn pe care-l înlocuise, Mihnea zis Turcitul. Ar fi vrut, se zice, să clădească un palat frumos la Târgovişte şi să introducă moravuri apusene (era însoțit de un secretar italian). Petru Cercel a fost un personaj fascinant, adevărat erou de roman cavaleresc. Şi-a sfârşit viața într-un naufragiu în Marea Egee.

Frate vitreg cu el era Mihai Viteazul, înainte însă de a evoca figura lui Mihai Viteazul, să vedem pe scurt ce s-a întâmplat în Transilvania în acest veac al XVI-lea, căci aici au avut loc schimbări esențiale.

Transilvania în veacul al XVI-lea. Urmările dezastrului de la Mohâcs

Două evenimente din prima jumătate a secolului XVI — fără legătură între ele — vor avea consecințe de mare importanță asupra situației din Transilvania: primul e prăbuşirea regatului ungar la bătălia de la Mohâcs în 1526; al doilea e apariția în Germania, în jurul anului 1520, a mişcării religioase de revoltă împotriva autorității papale şi a moravurilor ce apăruseră cu vremea la Roma, mişcare inițiată de călugărul Martin Luther şi care va căpăta curând numele generic de protestantism. Propagându-se cu o repeziciune uimitoare în mai toată creştinătatea, va da naştere la din ce în ce mai multe ramuri, la din ce în ce mai multe variante teologice, considerate toate, nu numai de Biserica catolică, ci şi de Bisericile ortodoxe, ca fiind nu doar schismatice (adică despărțite de trunchiul comun), ci şi eretice, fiindcă ar fi rupt cu unele din dogmele Părinților Bisericii, considerate esențiale, de neatins.

Una din cauzele înfrângerii de la Mohâcs fusese şi ezitarea (să-i zicem trădare?) atât a banului Croației, cât şi a voievodului Transilvaniei, Ioan Zâpolya (Szâpolyai, de altfel şi el de origine croată), care n-au venit la vreme în ajutorul armatei regale. Exista, de pe atunci, o ostilitate foarte răspândită în nobilimea ungară împotriva perspectivei unei succesiuni a coroanei ungare în favoarea Habsburgilor — cum fusese convenit, mai înainte, între regele Ungariei şi Ferdinand de Habsburg, fratele împăratului Carol Quintul, cumnat al regelui. După moartea regelui Ludovic al II-lea pe câmpul de luptă, s-a deschis succesiunea la tronul Ungariei, iar pătrunderea turcilor până în inima țării nu a împiedicat împărțirea — imediată — a nobilimii maghiare în două tabere: cei care acceptau urcarea pe tron a

Habsburgului şi cei, grupați în jurul lui Ioan Zâpolya, care-l voiau pe acesta rege, chiar cu prețul unui ajutor din partea turcilor. Şi ajutor de la turci însemna atunci supunere. A început o lungă luptă între partizanii lui Ferdinand şi partizanii lui Zâpolya (cărora, am văzut deja, li s-a alăturat un timp şi Petru Rareş — un timp numai, căci apoi a trecut de partea lui Ferdinand, ceea ce a provocat reacția sultanului în 1538). În cele din urmă au intervenit iarăşi, masiv, turcii, în 1541, au ocupat Buda şi au făcut din Ungaria centrală paşalâc. De atunci, timp de 150 de ani, Ungaria e împărțită în trei: la vest de Buda, precum şi în mare parte a Croației şi toată Slovacia, până în regiunea Satu Mare, rămân stăpâni Habsburgii; Ungaria centrală şi Banatul cad sub administrație turcească directă; Transilvania, Maramureşul şi Crişana centrală (regiunea a primit un timp numele latinesc de Partium) au fost lotul lui Ioan Zâpolya, apoi al fiului său minor Ioan-Sigismund, însă nu cu titlu de rege, ci numai de principe al Transilvaniei, vasal al sultanului şi supus unui tribut, ca şi domnii Munteniei şi Moldovei. Transilvania, mai populată şi mai bogată — şi în plus mai ferită de atacurile turceşti —, a avut în secolele XVI şi XVII o soartă mult mai bună decât țările de la sud şi est de Carpați, ba chiar se poate spune că din cauza conjuncturii internaționale (cum vom vedea) a cunoscut atunci momente de afirmare politică şi de înflorire culturală — cel puțin pentru cele trei „națiuni" privilegiate.

Protestantismul. Schimbări mari în Europa

Al doilea element, pătrunderea protestantismului, e un fenomen de dimensiune europeană — şi, mai târziu, mondială, căci o dată cu reforma Bisericii cerută, de Martin Luther începe cu adevărat o nouă fază în istoria întregii civilizații occidentale.

Primele efecte ale mişcării inițiate de Luther vor fi politice; pe măsură însă ce protestantismul se va întinde, vor apărea schimbări profunde în mentalități, în cultură, şi chiar în economie, căci s-a putut susține cu argumente destul de convingătoare că mentalitatea protestantă a jucat un rol hotărâtor în naşterea capitalismului.

Pe plan politic, mai bine de o sută de ani se vor purta războaie în toate țările occidentale, mai cu seamă în Germania şi Franța, între catolici, care reprezintă încă majoritatea populației, şi protestanții care sunt din ce în ce mai numeroşi şi se revoltă împotriva anumitor greşeli ale papalității.

Interesant, din punctul de vedere, să spunem, al filosofiei istoriei, e să vedem că încetul cu încetul, când se împart între catolici şi protestanți aceste țări din Occident, aproape toate țările protestante vor fi de origine germanică şi aproape toate țările de origine latină vor rămâne catolice. Se poate deci observa că elementul etnic are o anumită greutate, un anumit impact asupra alegerilor culturale şi religioase pe care le facem. Au fost excepții, bineînțeles: în Elveția, de pildă, există populații francofone care sunt protestante, iar în Germania o parte care a rămas catolică, în Bavaria, pe Valea Rinului, dar, în genere, linia de despărțire între catolicism şi protestantism a avut o bază etnică.

Ce se întâmplă când protestantismul ajunge şi în estul Europei? La un moment dat e cât pe ce să devină protestanţi şi polonezii, în Cehia (unde apăruse cu un veac înainte un mare reformator, }an Hus, condamnat ca eretic de conciliul de la Konstanz şi ars pe rug în 1415, ceea ce provocase un lung război civil cu repercusiuni până în ţările noastre) s-a dat o mare luptă între catolici şi protestanţi. Şi la noi, în Transilvania, elementul etnic va juca un rol determinant. Astfel, una dintre bisericile protestante, cea luterană, va avea câştig de cauză în lumea saşilor, iar calvinismul, care se naşte în Elveţia francofonă, iniţiat de un francez, Calvin, se dezvoltă la secui, pe când mulţi dintre magnaţii unguri rămân catolici; desigur, masa populară română e ortodoxă. Aşa se face că la mijlocul veacului, în Transilvania întâlnim patru religii, sau, mai corect, patru ramuri ale creştinismului. Dar iată că apare şi o a cincea: se răspândeşte în Ardeal o credinţă, persecutată în alte ţări pentru erezie, anume antitrinitarismul, care refuză noţiunea de Sfântă Treime, în Transilvania, din pricina confuziei politice, există şi o oarecare lipsă de constrângere. Aşadar, în veacul al XVI-lea asistăm la un fenomen interesant: Transilvania apare unui observator superficial ca un fel de oază de toleranţă religioasă, unde pot conlocui, fără să fie siliţi să-şi schimbe religia, catolicul, protestantul luteran, protestantul calvinist şi cel unitarian. Aceste patru credinţe erau numite recepta, adică admise oficial, protejate, în schimb, ortodocşii români erau doar toleraţi, tacit. De ei nu se va preocupa deocamdată nimeni, până îşi vor da seama curia romană şi Habsburgii că masa română ortodoxă putea fi folosită ca aliat împotriva protestantismului.

Cultură şi politică

Efervescența politico-religioasă, apărută ca urmare a influenței Renaşterii italiene, pe care o favorizase Matei Corvin, şi după introducerea tiparului, a avut efecte profunde asupra vieții culturale, mai cu seamă în mediul săsesc.

E de reținut numele braşoveanului Johann Honterus — cu patronim latinizat după o modă răspândită de atunci în Germania. Autor de cărți, om de mare influență printre saşi, el a introdus reforma luterană la Braşov în 1541. Trezirea aceasta culturală se transmite şi în mediul maghiar, în special la Cluj.

Asemenea vastă mişcare nu putea să nu se răsfrângă şi asupra românilor, mai cu seamă că prozelitismul protestant era foarte activ. Un mijloc indirect de influență a fost tiparul, cu primele traduceri de texte religioase în română. Una dintre marile reforme aduse de protestantism a fost înlocuirea latinei, în slujba religioasă, cu limbile locale. Astfel, imprimeriile săseşti din Ardeal au îndemnat şi pe români să traducă în română, din slavonă, cărțile bisericeşti. Diaconul Coresi, care-şi începuse opera de tipăritor în Muntenia, s-a mutat în Transilvania, unde condițiile tehnice erau mai bune şi unde era ajutat de fruntaşii saşilor. Curând însă autoritățile bisericeşti ortodoxe, atât în Ardeal cât şi în Muntenia şi Moldova, s-au alarmat de subtilele interpretări eretice care se strecurau în textele româneşti cu prilejul traducerii, vădit influențate de gândirea protestantă. "Această temere a frânat un timp elanul traducerilor, cu atât mai mult cu cât coincidea cu violenta reacțiune din Moldova lui Lăpuşneanu, după domnia lui Eraclide Despotul, reacțiune care a lovit nu numai pe protestanți, siliți cu forța a se boteza din nou,

după „pravoslavnica lege", ci şi în colonia armeană, deja importantă în Moldova (aici motivarea era nu numai religioasă — Biserica armeană fiind considerată eretică de ortodocşi — ci şi economică, din cauza reuşitei comerciale a armenilor).

Trebuie adăugat însă că, cu toată această puternică, rezistență a ortodoxiei împotriva insinuării ideilor protestante în scrierile religioase, pornirea către o literatură religioasă în limba română a continuat, ducând, în veacul următor, la frumoase realizări şi în Muntenia şi în Moldova.

Pe plan politic, acea liberalizare a gândirii în Transilvania se combină în mod straniu cu o situație şi mai rea pentru țărănime. Am vorbit în treacăt despre marea revoltă din 1514, condusă de Gheorghe Doja, care, după înfrângerea răscoalei, fusese executat în torturi groaznice (aşezat pe un tron de fier încins şi cu o coroană de fier roşu pe cap). Represiunea fusese condusă de Ioan Zâpolya. Țărănimea e după aceea şi mai strivită de dări şi corvezi — chiar şi secuii — şi, în orice caz, lipită de glie, adică țăranului nu-i este îngăduit să se mute de la un stăpân la altul. Dominația nobiliară în provincie devine şi mai apăsătoare, iar slăbirea — apoi dispariția — puterii regale înlătură şi ultima contrapondere la puterea nobilimii.

Dieta, adică noua adunare a stărilor, era larg dominată de nobilimea maghiară şi fără aprobarea ei noul principe transilvan se găsea, practic, în neputința de a guverna. Dieta alegea pe principe, dar, în urma acceptării suzeranității Porții, principii, ca şi în Muntenia şi în Moldova, trebuiau confirmați de sultan. Constatăm chiar, în 1571, că Ştefan Bathori fusese desemnat de Poartă înainte de a fi ales de Dietă. Ştefan Bathori este al treilea din neamul lui care urcă pe tronul transilvan, şi vor mai fi încă patru după el. Să reținem din domnia lui că a încercat să

frâneze decăderea catolicismului (între altele, a adus pe iezuiți în Transilvania) şi — fapt excepțional — a fost ales şi rege al Poloniei (1576), rămânând acolo până la moartea sa în 1586, ceea ce a dus la un anume dezinteres în ce priveşte principatul.

După moartea lui Soliman Magnificul (1566), pe tronul otoman se succedă o serie de sultani mediocri care, în plus, sunt confruntați cu mari dificultăți la granița estică a împărăției: războaie cu persanii, aflați într-o epocă de grandoare sub domnia lui Şah-Abbas. Profitând de aceste împrejurări, noul împărat Rudolf al II-lea Habsburg (încoronat în 1576), îndemnat şi de Papă, se hotărăşte să inițieze o nouă încercare de alungare a turcilor din Europa, şi caută să realizeze o mare coaliție, cu Spania, Veneția, alte ducate italiene, eventual Polonia, şi în orice caz cu țările din linia întâi care erau tocmai Transilvania, Moldova şi Muntenia

Acesta este contextul internațional în care apare la noi figura fulgurantă a lui Mihai Viteazul.

Mihai Viteazul şi „vitejii" lui

S-au spus şi se spun prea multe despre Mihai Viteazul, în jurul lui s-a născut o legendă în care nu se mai poate deosebi adevărul istoric de elementele adăugate de-a lungul timpului. Că a fost un căpitan strălucit şi un geniu politic sunt lucruri incontestabile. Victoriile lui asupra turcilor au avut ecou până departe (regele Franței, Henric al IV-lea, scria ambasadorului său la Constantinopol ca să ceară informații asupra valahului), în țările balcanice, printre greci, bulgari, sârbi au apărut cântece populare despre vitejiile lui Mihai Viteazul. Dar, lucru paradoxal, la noi în țară nu a fost iubit. De ce? Fiindcă acest viteaz a vrut mai întâi să-şi adune o armată puternică, iar rezultatul eforturilor sale militare a fost o gravă înrăutățire a stării țăranilor, în vremea lui, sfârşitul veacului al XVI-lea, nu mai puteai constitui o armată din țărani, o dată ce apăruseră tunurile şi puştile. Aveai deci nevoie de lefegii, adică de mercenari care să ştie să mânuiască armele de foc. Iar acest fenomen nu se petrece numai la noi, ci şi în Occident.

Un singur exemplu: în 1525 Francisc I al Franței se luptă cu Carol Quintul, rege al Spaniei — devenit şi împărat. Bătălia se dă între Spania, care de-acum posedă colorai în America de Sud şi primeşte an de an zeci de corăbii încărcate cu aur şi argint, şi regatul Franței, care e cel mai populat şi mai închegat din Europa. La bătălia de la Pavia, unde este făcut prizonier Francisc I, se înfruntă 25 de mii de oameni de partea franceză cu 25 de mii de cea spaniolă. E interesant de ştiut ce sunt aceşti participanți la bătălie. Avem de-a face cu de-abia 5 000 de cavaleri francezi şi 5 000 de spanioli, dar spaniolii au 20 000 de lefegii, de mercenari germani, iar francezii 20 000 de mercenari elvețieni.

Aşa încât s-a putut spune, mai în glumă, mai în serios, că bătălia de la Pavia a fost un fel de răfuială între mercenarii germani şi mercenarii elvețieni.

Mihai Viteazul şi-a purtat războaiele cu boierii din jurul lui, cu cetele pe care aceşti boieri le-au putut aduna de pe anumite moşii, cu câțiva răzeşi, dar mai cu seamă, din păcate, cu lefegii străini, iar aceştia costau scump. Avem păstrate toate statele de plată, ştim exact cine au fost. Ştim câți mercenari sârbi, albanezi, unguri sau secui a avut Mihai Viteazul.

Despre Mihai Viteazul am spus deja că era considerat copil din flori al lui Pătraşcu cel Bun. Dar e foarte interesant de ştiut — lucrul a fost demonstrat de curând de mai mulți istorici, cu argumente convingătoare — că mama lui era o Cantacuzină, adică o coborâtoare din vestita familie bizantină care a dat doi împărați în veacul al XIV-lea şi care se număra printre marile familii nobile ale Bizanțului. Decăzuți, după cucerirea Constantinopolului de către turci, ascunşi timp de două-trei generații, reapar la începutul veacului al XVI-lea la Constantinopol; în special un personaj extraordinar, Mihail Cantacuzino, poreclit Şaitanoglu sau Şeitanoglu, adică, în turceşte, „fiul Satanei". Se zice că mama lui Mihai Viteazul ar fi fost sora lui Şeitanoglu. În orice caz, e aproape sigur acum, după documente recent descoperite, că a fost o Cantacuzină venită să facă mare negoț în Țara Românească, iar cu banii şi insistențele rudelor ei pe lângă marele vizir a fost ales Mihai Viteazul domnitor.

Coaliţia iniţiată de împăratul Rudolf al II-lea

La sfârşitul veacului al XVI-lea, domnul nu mai era ales de către boieri. Intervenea şi sultanul dacă voia, aşa încât Mihai Viteazul este oarecum, la început, un om al acestor greci de la Constantinopol şi al sultanului, dar, fiind ambițios şi mare strateg, vrea imediat să poarte război. Reamintesc conjunctura internațională în momentul acela: o perioadă de criză la Constantinopol, cu lupte în Asia şi cu succesiuni la tron nu prea bine stabilite; şi, în acelaşi timp, de partea creştinilor, un împărat la Fraga (Praga era atunci reşedința împăratului) care hotărăşte să reia ostilitățile împotriva turcilor şi trimite de-acum mesageri pe lângă principele Transilvaniei, care era iar un Bathori, Sigismund Bathori, şi pe lângă cei doi voievozi din Muntenia şi Moldova (în Moldova, Aron zis Tiranul, în Muntenia, Mihai) pentru a-i convinge să facă o coaliție împreună cu el şi să plece la război. Epopeea lui Mihai Viteazul începe într-un context european în care împăratul hotărăşte să inițieze o cruciadă, cu bani şi de la Papă, împotriva otomanilor.

Campaniile lui Mihai Viteazul nu reprezintă aşadar un act nesăbuit, al lui şi al boierilor lui, pentru a scăpa de asuprirea turcilor. Nu e mai puțin adevărat însă că această apăsare devenise din ce în ce mai grea. Împărăția turcă a ajuns la un maximum de extindere teritorială şi începe să sărăcească. E un fenomen economic dovedit acum. De pildă, asprul turcesc îşi pierde din valoare, în termeni moderni, se devalorizează. Rezultatul este că sultanul cere un bir din ce în ce mai mare (,,haraci"-ul), înzecit, însutit, în Muntenia şi-n Moldova. Consecința socială e că țăranii trebuie să plătească impozite (cum zicem astăzi) atât de ridicate, încât nu le mai rămâne nimic din recoltă. Au ajuns

la sapă de lemn şi, ca să poată trăi, mulți dintre țăranii liberi, moşneni şi răzeşi, preferă să fie şerbi ai unui boier pentru a nu mai plăti ei birul şi pentru a avea pe cineva care să-i protejeze. Vedem deci în veacul al XVI-lea cum începe un fenomen foarte dureros, anume că dintre țăranii liberi tot mai mulți devin şerbi ai marilor boieri. Dar şi marii boieri sărăcesc şi vor să scape de turci, ei fiind răspunzători de strângerea birului. Războiul purtat de Mihai Viteazul nu poate fi desprins de contextul internațional şi de marile greutăți economice care cereau eliberarea de sub jugul otoman.

Înainte de a începe lupta împotriva turcilor, Mihai, din îndemnul împăratului, trebuie să încheie un tratat cu principele Transilvaniei. Tratatul din 1595 ni se poate părea astăzi umilitor, în sensul că principele Transilvaniei, acest Sigismund Bathori, un tânăr megaloman, nepot al regelui Ştefan Bathori, care-şi zicea şi el crai, adică rege, a vrut să fie principe peste cele trei principate româneşti; şi, prin urmare, atât munteanul cât şi moldoveanul, când şi-au trimis boierii să iscălească tratatul cu Sigismund Bathori, au semnat de fapt un tratat de vasalitate, e clar. Principele Sigismund Bathori devine principe şi în Transilvania, şi în Moldova, şi în Muntenia, voievozii acestor două ținuturi fiind vasalii lui. S-a zis: cum se poate ca boierii noştri trimişi de Mihai Viteazul să fi semnat aşa ceva? L-au trădat pe Vodă! Sau n-au ştiut ce iscăleau! Nicidecum. Au semnat pentru că aveau şi ei interesul s-o facă. Erau 12 mari boieri, mitropolitul şi doi episcopi. Interesul mitropolitului şi al episcopilor era legat de faptul că principele Transilvaniei a dat mitropolitului Munteniei jurisdicție şi asupra ortodocşilor din Transilvania. Boierii, la rândul lor, au cerut în acest tratat ca voievodul lor să nu-i mai taie fără învoirea principelui Transilvaniei — exact ceea ce doriseră „majores

terrae", mai marii țării, din 1247, înainte de descălecat, când cereau regelui Ungariei să nu poată fi tăiați de către vasalul regelui fără a avea dreptul de a merge în apel la curtea regelui. Tratatul mai prevedea că puterea, zicem azi „puterea executivă", trebuia exercitată de voievod împreună cu cei 12 mari dregători din Sfat.

Clerul şi boierii au avut deci interes în iscălirea acestui tratat, iar Mihai Viteazul nu a avut altceva de făcut decât să accepte, fiindcă avea nevoie şi de ajutorul financiar al lui Bathori şi de ajutorul lui militar. Abia semnat acest tratat, a şi început războiul, turcii trecând Dunărea, având în fruntea lor pe cel mai vestit căpitan al lor, Sinan paşa. Atunci are loc faimoasa bătălie de la Călugăreni, din 13/23 August 1595[2], la jumătatea drumului între Giurgiu şi Bucureşti. Românii, deocamdată, s-au găsit singuri.

A fost o victorie, dar, ca şi la Rovine, o victorie care nu alunga duşmanul din țară. Armata turcă nu era complet distrusă şi nu s-a retras peste Dunăre, astfel încât Mihai Viteazul e hotărât să se tragă către munte şi să aştepte ajutorul lui Sigismund. Sigismund Bathori vine cu ajutor, şi de-acum amândoi pornesc la luptă, cu forțe oarecum egale, şi reuşesc să-l alunge pe turc peste Dunăre. Bineînțeles că Sigismund, în Occident, şi-a atribuit tot meritul acestei

---

[2] Din 1582, la îndemnul Papei Grigore al XIII-lea, în Apus, calendarul iulian (de la Iuliu Cezar), care cu vremea adusese o întârziere de 10 zile față de timpul astronomic, a fost înlocuit cu calendarul gregorian. S-au adăugat atunci 10 zile față de calendarul iulian, apoi după 1700 11 zile, după 1800 12 zile, după 1900 13 zile. Bisericile din răsărit, în general, n-au urmat reforma, unele nici azi (la ruşi sau la sârbi, de pildă). Noi am adoptat calendarul gregorian în 1924. (Cel care scrie aceste rânduri e destul de vârstnic ca să fi trăit evenimentul când era copil!)

victorii. S-a întors la el în Transilvania, acceptând însă, la cererea lui Mihai, ameliorări în tratatul cu Muntenia, renunțând de pildă la controlul vistieriei țării.

În anul următor însă, turcii reiau ofensiva, de astă dată direct către centrul Ungariei, obținând în toamna 1596 o victorie asupra armatelor imperiale, ceea ce-i sileşte pe austrieci să facă momentan pace cu turcii. Acelaşi lucru reuşeşte să-l facă şi Mihai, care e recunoscut din nou de sultan ca domn al Țării Româneşti, în schimbul plății hameiului. Dar în acelaşi timp semnează un tratat cu împăratul (1598), de astă dată direct, nu prin intermediul lui Sigismund Bathori. Megaloman, caracter instabil, Sigismund Bathori abdică din cauza conflictelor cu marea nobilime din Transilvania, în locul lui Sigismund vine un văr de-al lui, cardinalul Andrei Bathori, care nu mai urmează aceeaşi politică, nu mai vrea să facă alianță cu împăratul Rudolf, Muntenia şi Moldova. El este prieten cu polonezii, iar polonezii doresc în momentul acela pace cu turcii, pentru a purta război în altă parte, împotriva germanilor sau a ruşilor.

Aşadar polonezii fac pace cu turcii şi alungă din Moldova pe aliatul lui Mihai, Ştefan Răzvan (alt bastard, fiul unei țigănci răspunzătoare, probabil, de introducerea la noi a acestei porecle iraniene, Rezvan, echivalentul Arhanghelului Gabriel!), şi-l impun în Moldova pe Ieremia Movilă, care este un fel de client al regelui Poloniei. De aceea Mihai trece munții (octombrie 1599) şi îl învinge pe Andrei Bathori la Şelimbăr, lângă Sibiu. E de remarcat că aceia care i-au tăiat capul lui Andrei Bathori au fost secui. Deschid iar o paranteză. E, repet, o greşeală să privim trecutul din perspectiva prezentului. Dacă acum conflictele au, în mare parte, cauze etnice, pe atunci conflictele aveau mai curând cauze sociale (şerbii împotriva boierilor sau a

nobililor etc.) sau religioase. Or, după cum am spus, de când a apărut mişcarea protestantă, toată Europa catolică e un vast câmp de luptă între catolici şi protestanți, în cazul de față, secuii au trecut aproape toți la calvinism, iar noul lor principe e catolic, în plus şi înalt prelat, cardinal. Dar mai cu seamă — mai cu seamă! — motivul de îndârjire a secuilor împotriva lui Ştefan Bathori e că, abia suit în scaun, restabileşte nişte grele impozite pe care predecesorul său le suprimase. Iată de ce aceşti țărani secui sunt de partea lui Mihai şi contra lui Bathori.

Uciderea acestuia, în orice caz, nu fusese ordonată de Mihai. Cronica spune că, văzând capul însângerat al lui Bathori pe care secuii îl aduceau triumfători, Mihai ar fi exclamat: „Sărmanul popă!"

Mihai stăpân pe Transilvania şi Moldova

Când Mihai Viteazul cucereşte Transilvania, bineînțeles că favorizează pe ortodocşii români, în special preoțimea, dar nu a avut vreme să ducă prea departe această favoare. Pentru a putea guverna provincia, avea nevoie de sprijinul Dietei dominate de nobilimea maghiară. A trebuit chiar să ia măsuri împotriva țăranilor care se revoltaseră. Când va intra în triumf la Alba Iulia, Dieta îi va recunoaşte calitatea de locum tenens al împăratului (cel care ține locul împăratului), dar Mihai, în diplomele sale româneşti (recte slavone), şi-a zis Domn al Țării Româneşti şi al Transilvaniei.

Cum ar fi evoluat lucrurile dacă stăpânirea lui Mihai ar fi durat, e greu de imaginat. Fapt e că a fost sfătuit şi de boierimea munteană care se simțea probabil mai la adăpost în Ardeal şi a început să râvnească la bunuri şi privilegii de care se bucurau grofii unguri, ceea ce va fi mai apoi unul din principalele motive de ostilitate a nobilimii maghiare, în timpul scurtei sale domnii în Transilvania, Mihai a desfăşurat o foarte subtilă politică de echilibru între diversele forțe şi tendințe. Se poate distinge o apropiere față de instanțele catolice şi, între protestanți, o preferință pentru luteranism față de calvinism.

Lucrurile însă se precipită, îngrijorat de veştile pe care le avea despre un plan al Poloniei de a-l răsturna în însăşi țara lui, în Muntenia, pentru a instala pe un frate al domnului Moldovei, pe Simion Movilă, trece repede munții în Moldova (mai 1600) şi alungă de-acolo pe Ieremia Movilă. Timp de câteva luni Mihai Viteazul este stăpân şi pe Moldova; iar pe monedele lui scrie că-i Voievod al Munteniei, al Transilvaniei şi al Moldovei. Primul moment când se află uniți toți românii sub acelaşi sceptru.

Momentul a fost efemer. Magnații unguri au început să se răzvrătească, polonezii au intrat în forță în Moldova (conduşi de un personaj ilustru al istoriei lor, cancelarul Jan Zamoyski) şi au izgonit garnizoana pe care o lăsase Mihai, aşa că după câteva luni Mihai pierde Moldova. Totodată, într-o luptă nefericită, la Mirăslău (septembrie 1600), va pierde şi Transilvania. Şi iată că în toamna 1600 Mihai Viteazul nu mai este domn nici în Muntenia, căci polonezii au pătruns şi acolo şi au pus în scaun pe Simion Movilă. Mihai face atunci un demers disperat: se duce la Praga la împărat ca să-l convingă că e cel mai capabil de a fi aliatul lui.

De atunci avem imaginea lui Mihai Viteazul — s-a aflat la palatul lui Rudolf al II-lea un pictor renumit care a vrut să reprezinte o alegorie în care regele Cresus din legenda greacă îşi împarte averile, dar acest „Cresus" este împăratul Rudolf al II-lea, iar lângă el vedem, în zale, un personaj despre care ştim că este Mihai Viteazul, alături de fiica lui, Florica, o frumusețe de fată pe care-o adusese cu el la Fraga, împăratul îi promite că-l va ajuta din nou şi ordonă generalului armatei sale imperiale, un albanez, Gheorghe Basta, să facă alianță cu Mihai Viteazul şi să recucerească Transilvania împotriva ungurilor care-l rechemaseră pe Sigismund Bathori.

Se dă o nouă bătălie, la Gorăslău (3 august 1601), unde Basta şi Mihai Viteazul sunt învingători, dar Basta hotărăşte să-l ucidă pe Mihai Viteazul, sub cuvânt că Mihai Viteazul nu acceptă viitorul său plan de bătălie.

Basta voia probabil pentru el voievodatul Transilvaniei, în orice caz, prin înşelăciune, câteva zile mai târziu (19 august 1601), îl cheamă pe Mihai Viteazul în cortul lui, iar dincolo de cort se găsesc ascunşi nişte mercenari valoni. Aceştia-l ucid pe Mihai Viteazul, care se apără cu sabia (era

stângaci), dar cade străpuns de mai multe sulițe. Să fi fost şi împăratul înțeles să-i suprime pe Mihai considerându-l prea ambițios şi temându-se că risca să zădărnicească planul habsburgic de a anexa Transilvania? Nu e clar.

Capul lui Mihai Viteazul este adus în țară pe ascuns de unul din boierii lui care se pare că îi era frate vitreg: Radu Florescu. Frații Buzeşti, desăvârşiți viteji între boierii mari ai Munteniei, alungaseră între timp din scaun pe Simion Movilă. Iată sfârşitul tragic al lui Mihai Viteazul. Dar nu s-a isprăvit încă lupta împotriva otomanilor. Succesorul lui Mihai Viteazul, Radu Şerban (1602-l610), care şi-a zis Radu Şerban Basarab pentru că se trăgea dintr-o soră a lui Neagoe Basarab, se luptă şi el alături de imperiali împotriva turcilor, cu succes, timp de câțiva ani. Atunci a avut loc acel episod vrednic de legendă, când Marele Stolnic Stroe Buzescu, trimis cu un corp de oaste să oprească o năvală a tătarilor, îl provoacă pe hanul tătar ia luptă şi, după un duel între cei doi ca-n poveşti, îl răpune pe tătar iar năvălitorii o iau la fugă. Dar şi Buzescu e grav rănit. Dus la Braşov (vă închipuiți în ce condiții la vremea aceea!, pe cărări în munți şi în păduri — calea obişnuită era valea Neajlovului), moare acolo, căci doctorii erau pe-atunci neputincioşi în fața rănilor infectate.

Iată un lucru la prima vedere surprinzător: multă vreme, Radu Şerban a rămas mai prezent decât Mihai Viteazul în memoria populară. Iarăşi, trebuie să ne situăm în contextul istoric. Mihai Viteazul nu a fost popular. Dăduse o lege, care s-a numit „legătura lui Mihai Viteazul", după care țăranii nu mai puteau să fugă de pe o moşie pe alta, ci trebuiau să rămână acolo unde erau, cu alte cuvinte a legat de pământ pe țărani; mai precis, măsura privea în primul rând pe stăpânii ai căror şerbi fugiseră de pe moşia lor, interzicându-le de a mai încerca să-i găsească la alt

stăpân şi să-i recupereze. Măsura avea un scop exclusiv economic şi fiscal. Mai trebuie adăugat că Mihai a favorizat extinderea marilor moşii boiereşti în dauna țărănimii libere, el însuşi — atât în timpul când a ocupat înalte dregătorii, cât şi ca domn — cumpărând zeci de sate. De aceea n-a fost iubit Mihai. Aici este şi o explicație pentru care în veacurile al XVII-lea şi al XVIII-lea foarte puțin se vorbeşte despre Mihai Viteazul la noi. A trebuit să vină Nicolae Bălcescu în veacul al XIX-lea pentru a redescoperi figura lui Mihai Viteazul.

Capitolul 4

Ev Mediu prelungit în Ţările Române Privire asupra Transilvaniei în secolul XVII

După episodul Mihai Viteazul, luptele, cum am văzut, continuă, dar nu numai între turci şi imperiali, ci şi între diversele partide maghiare, unele fiind sprijinite de austrieci, altele căutând ajutor la Poartă. Cu toate acestea, în perioada când turcii sunt mai puțin prezenți în Europa, câțiva principi transilvani reuşesc să se mențină mai multă vreme la putere, ba unii chiar să se amestece în politica Europei centrale şi occidentale. Din familiile de magnați unguri care au dat atunci principi Transilvaniei, merită reținute cel puțin trei nume: Bathori (pe care l-am întâlnit deja), Bethlen şi Rakoczi. În Războiul de Treizeci de Ani (care începe în 1618 în Cehia ca un război între catolici, susținuți de împărat, şi principii protestanți, şi se termină abia în 1648 după intervenția Franței catolice de partea protestanților — pentru a pune frâu puterii Habsburgilor în Germania), Bethlen Gabor, care domneşte 16 ani, va juca un rol important, astfel încât Transilvania a apărut atunci occidentalilor ca o țară de oarecare însemnătate politică, între timp însă, românii, chiar când participă ca ostaşi, rămân în umbră, având doar dreptul să-şi păstreze credința ortodoxă, dar nu să şi participe la viața politică, în afară de puțini dintre ei, integrați nobilimii maghiare. Din familia Rakoczi, Gheorghe I şi Gheorghe al II-lea domnesc succesiv între 1630 şi 1660, iar ambii întrețin raporturi strânse cu voievozii din Țara Românească şi Moldova; sub Gheorghe

rakoczi al II-lea, în 1659, are loc chiar o scurtă şi ultimă încercare de răzvrătire împotriva turcilor, la care participă şi Mihnea al III-lea în Muntenia şi Constantin Şerban în Moldova. Turcii restabilesc grabnic situaţia schimbând domnii în toate trei principatele.

Asediul Vienei în 1683 şi urmările lui. Pacea de la Karlowitz (1699)

La sfârşitul secolului are însă loc un eveniment cu urmări cu totul neprevăzute: într-un ultim elan de agresivitate, turcii, în 1683, sub impulsul unui mare vizir din dinastia albaneză Koprulii, pornesc o mare ofensivă împotriva Habsburgilor şi împresoară Viena. (Armatei turceşti au trebuit să i se alăture, în silă, şi domnii Munteniei şi Moldovei, Şerban Cantacuzino şi Gheorghe Duca.) După ce a intervenit însă în luptă regele Poloniei Jan Sobieski, turcii au fost înfrânți, s-au retras de la Viena, şi încetul cu încetul austriecii, aliați cu polonii şi venețienii, mai târziu şi ruşii, pornesc o lungă contraofensivă — războiul ține 16 ani! — cu continue succese de partea imperialilor, iar în cele din urmă în 1699 se încheie pacea la Karlowitz (pe sârbeşte Sremski Karlovci).

Principalul negociator al acestei păci a fost Alexandru Mavrocordat, Mare Dragoman al Porții, ajuns un fel de viceministru de Externe. Prin legăturile lui cu ambasadorii străini de la Constantinopol devenise un personaj de anvergură europeană, îndrăznea să poarte corespondență cu împăratul (care de altfel l-a făcut „conte al Sfântului Imperiu", titlu foarte râvnit în toată Europa). Mavrocordat reuşeşte să-i convingă pe imperiali că turcii vor pace, pe turci că imperialii vor pace, şi în cele din urmă se semnează tratatul de la Karlowitz, dezastruos pentru turci: Veneția păstrează Moreea (Peloponezul) şi o parte din coasta dalmată; Polonia, Pocuția şi o parte din Ucraina; Rusia, Azovul; iar austriecii capătă toată Ungaria, Slovenia, o parte din Croația şi din Serbia, şi toată Transilvania — după lungi tratative directe cu „stările" din principat.

Şi fiindcă de mai mulți ani în centrul atenției se află

gravele evenimente din fosta Iugoslavie (în urmă, drama din provincia Kosovo şi intervenția Europei occidentale şi a Americii prin NATO), vreau să semnalez un fapt de excepțională dimensiune petrecut în cursul acelui război, acum 300 de ani: la un moment, armatele austriece, care înaintaseră prea departe în Balcani, au fost silite de o contraofensivă turcă să dea îndărăt cu câteva zeci de kilometri.

Atunci — suntem în 1690 — sârbii, care se încumetaseră să ajute armatele imperiale, s-au temut de răzbunarea turcilor şi, în frunte cu patriarhul lor, Arsenic, au părăsit cu sutele de mii căminele lor de veacuri pentru a se pune la adăpostul graniței austriece. Această uriaşă deplasare a rămas cunoscută la sârbi cu numele de „Marea migrație". Aprecierile numerice variază între 200 000 şi 500 000 de oameni. Singura cifră mai precisă dă 37 000 de familii. Or, o zadruga sârbească în acele vremi n-avea, ca o familie modernă, cu bunici şi copii cu tot, vreo 5-6 membri, ci mai curând 10-15, ceea ce mă face să înclin mai curând către cifra de 500 000 (care corespunde probabil cu populația Munteniei întregi pe vremea aceea). Atunci s-au golit mai tot Kosovo şi cea mai mare parte a Serbiei medievale. Austriecii au colonizat pe aceşti refugiați, parte în Banat, în dauna românilor, parte în Voivodina, în dauna ungurilor, parte în Croația, în regiunea care s-a numit mai târziu Krajna. Aici se află originea multora din conflictele de azi.

„Unirea” cu Roma

De prin anii 1690, se petrece şi în Transilvania o schimbare de importanță majoră: începând de-acum „stăpânul" e la Viena. Țelul urmărit de Rudolf al II-lea cu o sută de ani în urmă, pe vremea lui Mihai Viteazul, este atins abia acum. Iată ce lungi pot fi scadențele în Istorie!

Bineînțeles, austriecii nu puteau impune schimbări radicale în noua provincie. Exista o Dietă în care domina nobilimea maghiară, şi de asemeni cu greu s-ar fi putut atinge de privilegiile seculare ale saşilor şi secuilor. Dar împăratul Leopold, care era un catolic convins şi militant, s-a gândit că în Transilvania, unde protestanții — aparținând celor trei confesiuni: calvinistă, luterană şi unitariană — erau de acum majoritari, singurul mijloc de a avea din nou o majoritate catolică era de a aduce pe românii ortodocşi sub obediența Papei. După trei ani de dificile negocieri cu mitropolitul Atanasie, s-a ajuns, în 1701, la acceptarea de către Biserica română transilvană a punctelor Unirii stabilite la Florența în 1439, în schimbul tăgăduirii, pentru preoțimea ortodoxă, a unor privilegii egale cu ale preoților catolici. Iezuiții jucaseră un rol esențial în negocieri.

De atunci întâlnim în Transilvania pe cei ce s-au numit uniații. La început toată Biserica a trecut la uniatism. Cu trecerea anilor, s-a constatat însă că stăpânirea austriacă nu-şi respecta toate angajamentele, fiindcă nu îndrăznea să treacă peste rezistența îndârjită a „Uniunii celor Trei Națiuni". Într-adevăr, toată politica Habsburgilor — nu numai actul Unirii ortodocşilor — s-a izbit atunci în Transilvania de o violentă opoziție din partea nobilimii maghiare, majoritar protestantă, şi nu numai a nobilimii. S-a ajuns astfel la o adevărată răscoală populară condusă

de principele Francisc rakoczi al 11-lea şi care a luat o mare extindere, fiind sprijinită de Franța lui Ludovic al XIV-lea, pe atunci în război cu Casa de Austria (războiul de succesiune la coroana Spaniei, care s-a sfârşit prin urcarea pe tronul Spaniei a dinastiei franceze Bourbon, care mai domneşte şi azi), Revolta lui rakoczi a ținut din 1703 până în 1711 şi a fost foarte populară, mai cu seamă printre secui, inspirând poeme şi un marş rămas celebru (reluat de compozitorul francez Berlioz într-o operă), în 1711, majoritatea nobilimii maghiare s-a împăcat cu Habsburgii, rakoczi însă s-a exilat, urmat de un grup de partizani fideli, şi a murit în exil.

Au fost şi români printre partizanii lui rakoczi, în special dintre cei ostili Unirii cu Roma. Mai găsim şi azi familii ardelene purtând patronimul Curuț. Curuți erau porecliți luptătorii din partida lui rakoczi.

Când românii au văzut că nu erau respectate făgăduielile făcute în momentul Unirii, o parte din preoțime, în cele din urmă peste jumătate din biserică — îndemnați şi de frații din Muntenia şi Moldova şi de insistente misiuni ale Bisericii ruse — au revenit la ortodoxie, cu toate măsurile de o cumplită brutalitate pe care le luau autoritățile pentru a opri acest proces. (Faptul că atunci armata austriacă a dărâmat biserici şi a tras cu tunul în sate nu justifică măsurile de prigoană pe care le-au luat comuniştii români, două veacuri mai târziu, pentru a-i sili pe uniți să se lepede de credința lor, revenind la ortodoxie.

Cu aplicarea la nesfârşit a legii antice „ochi pentru ochi, dinte pentru dinte", nu se va înainta niciodată către Civilizație.)

Existau de-atunci în Transilvania două biserici, aproape egale: Biserica unită (sau uniată, sau greco-catolică) şi Biserica ortodoxă. Cea din urmă nu mai avea însă

mitropolit (depindea de un mitropolit sârb), iar uniații se găseau într-o situație mai favorabilă decât ortodocşii. Pentru a fi cu desăvârşire imparțiali, trebuie să recunoaştem că, cu toate că s-au exercitat presiuni revoltătoare asupra Bisericii ortodoxe ca să treacă la „uniatism", rezultatele, pentru românime, ale Unirii cu Roma au fost benefice. Câteva zeci de ani mai târziu, un episcop unit, Inochentie Micu-Klein, care se luptase pentru a obține într-adevăr drepturile promise, şi în cele din urmă fusese exilat la Roma, a primit totuşi, ca o compensație, dreptul de a trimite tineri preoți să studieze la Roma şi la Viena. Iar aceşti tineri, pe la mijlocul veacului al XVIII-lea, se întorc entuziasmați de descoperirea făcută. Mai întâi, mândria de a fi de origine romană. Tinerii uniați vor aduce, primii, elemente de occidentalizare în țările române. Cei dintâi învățați români care scriu istorie, care fac gramatici, literatură şi ştiință în limba română sunt dar foştii elevi uniați de la Roma şi din alte mari centre din Apus. Citez numai câteva nume, pe care le cunoaşteți din cărți (în care nu se precizează însă niciodată că erau greco-catolici!): Petru Maior, Gheorghe Şincai, Samuil Micu-Klein; ei răspândesc ideea de romanitate, de origine nobilă a neamului, - ceea ce va constitui „ideea forță" care va trezi pasiunea națională la noi.

Putem găsi astăzi un cusur pasiunii lor de atunci: dorința de a afirma originea latină a limbii noastre i-a împins multă vreme către excese de „latinizare" a limbii, şi în ortografie şi în vocabular, care, îndepărtându-se, până la caricatură, de graiul popular, risca să sape o prăpastie între masa populară şi cei şcoliți şi să producă o limbă artificială, inaptă creației literare autentice. Din fericire, cu vremea, a învins bunul-simț iar excesele „şcolii latiniste" s-au şters.

Marea răscoală din 1784

Între timp, situația țăranilor români, indiferent că erau ortodocşi sau uniți, continua să fie jalnică şi se va ajunge în 1784 la o mare răscoală țărănească împotriva clasei maghiare dominatoare, răscoală condusă de trei țărani mai cu vază, porecliți Horia, Cloşca şi Crişan. Horia, cel mai îndrăzneț, s-a dus de mai multe ori la împărat (Iosif al II-lea, fiul Măriei Tereza, care trecea drept un suveran luminat — se crease tocmai expresia „despot luminat") şi a crezut în asigurările primite privind soarta iobagilor. Când Horia a văzut că aceste făgăduieli nu erau respectate, a ridicat steagul revoltei şi a început o răscoală pe scară mare a țărănimii, cu atacuri împotriva conacelor grofilor unguri. Mişcarea a fost înăbuşită în sânge de armata austriacă. Dintre cei trei conducători ai răscoalei, Crişan s-a sinucis în temnița lui, iar ceilalți doi au fost traşi pe roată, pedeapsă groaznică în care osânditului i se frâng picioarele şi toate oasele cu răngi de fier — în prezența a mii de țărani, ca să vadă cum sunt pedepsiți cei ce îndrăznesc să se ridice împotriva ordinii stabilite. (Guvernator al Transilvaniei, însărcinat cu restabilirea ordinii, era atunci baronul Brukenthal, ale cărui prețioase colecții de artă pot fi şi azi admirate în frumosul său palat de la Sibiu.)

Ne aflăm în ajunul Revoluției Franceze, există de-acum în toată Europa o mişcare liberală şi o presă independentă, astfel încât „revolta valahilor" din imperiu a avut, pentru prima oară, un larg ecou în Europa apuseană.

Aşadar, la sfârşitul veacului al XVIII-lea, țărănimea română continuă să fie asuprită, dar există acum o intelectualitate, şi Ia uniați şi la ortodocşi (care se trezesc stimulați de activitatea Bisericii unite), iar aceşti învățați români încep să trimită la Viena proteste şi cereri de

libertate mai mare şi de egalitate pentru români. Intelectualii români trimit împăratului, în 1791, o petiție care şi-a păstrat numele de Supplex Libellus Valachorum, adică expunerea revendicărilor românilor din Ardeal, revendicări foarte clar exprimate, cu argumente istorice, juridice, demografice şi care revelă o influență probabilă a ideilor Revoluției Franceze.

Acest Supplex a rămas fără răspuns favorabil, iar situația românilor nu s-a îmbunătățit decât foarte încet. De pildă, preoții greco-catolici au căpătat treptat drepturi egale cu cele ale preoților protestanți sau catolici. Apoi s-au deschis din ce în ce mai multe şcoli, au plecat din ce în ce mai mulți studenți în Occident. Nu putem spune că, cu vremea, nu a existat un progres.

Trebuie să ne întoarcem acum — cu aproape două veacuri în urmă — în principatele extracarpatice, care, sub un control mult mai apăsător din partea Porții Otomane, cunosc o evoluție foarte diferită.

Veacul al XVII-lea în Ţara Românească şi Moldova

În veacul al XVII-lea în Muntenia şi Moldova nu mai avem figuri strălucite de conducători de oşti. După Radu Şerban, un singur domnitor, Radu Mihnea al III-lea, în 1658, va îndrăzni pentru câteva luni să se alieze cu Gheorghe rakoczi, voievodul Transilvaniei, şi să poarte război cu turcii, însă fără rezultat. De-acum voievozii noştri au înțeles că trebuie să plece capul, nu mai au aproape deloc armată pământeană, ci doar lefegii. Apar însă, în ambele țări, câteva figuri care au jucat un roi important în cultură: Matei Basarab, Şerban Cantacuzino şi Constantin Brâncoveanu în Muntenia şi Vasile Lupu în Moldova.

Matei îşi zice Basarab fiindcă este înrudit cu Craioveştii pe linie maternă. Era de fapt un Brâncovean; înainte de a fi domnitor i se spunea Aga Matei din Brâncoveni.

Este un bun ostaş, domneşte timp de 21 de ani, iar domnia lui a fost liniştită, a clădit multe biserici, a refăcut alte biserici vechi. Spre nenorocirea țării însă, nu i-a dat pace vecinul lui din Moldova, Vasile Lupu, care era de origine albaneză; tatăl lui fusese boierit în Moldova. Şi-a zis Lupu şi s-a prenumit Vasile fiindcă „Vasilevs" înseamnă rege în greaca bizantină. Era deci ambiția lui nebunească să reînvie Imperiul Bizantin. Avea o Curte bogată, foarte pretențioasă, oarecum de parvenit, însă domnia lui a dat strălucire Moldovei; străinii erau uimiți văzând ce Curte cu lux occidental, cu podoabe, ce tacâmuri de argint avea voievodul Moldovei. Din păcate, ambiția l-a făcut să-şi dorească fiul domn în Muntenia, pentru ca el să domnească de fapt peste ambele principate, şi de aceea cele două principate, deja sleite de puteri, în loc să fie aliate, se bat. Vasile Lupu invadează Muntenia de mai multe ori. În

bătălia de la Finta (1653), ultima dintre cei doi voievozi, învinge Matei Basarab, acum în vârstă de 70 de ani. În ambele armate luptă mulți lefegii şi aliați străini: polonezi de partea muntenilor, cazaci de partea lui Vasile Lupu, care-şi măritase o fiică cu fiul hatmanului cazacilor, Bogdan Hmelnițki.

Mercenarii lui Matei Basarab — în majoritate sârbi — se vor revolta în ultimul an al domniei sale, din pricina lefurilor, ucigând mai mulți înalți dregători (între care Ghinea vistierul şi marele spătar Preda Brâncoveanu, bunicul viitorului domn Constantin Brâncoveanu) şi provocând mari tulburări în toată țara, dovadă că şi în popor mocneau profunde nemulțumiri împotriva regimului boieresc. Răzmerița nu va putea fi domolită decât după luni de zile, cu ajutor de la Gheorghe rakoczi al Transilvaniei.

Dacă cei doi domnitori nu mai sunt în măsură să joace un rol politic şi militar în afară, în schimb au o remarcabilă activitate pe plan cultural — şi vor fi urmați în aceeaşi direcție de câțiva dintre succesorii lor, astfel încât veacul al XVII-lea ne apare, retrospectiv, ca un secol de mari prefaceri culturale şi de frumoase realizări artistice.

Avânt cultural în veacurile XVI şi XVII

E momentul să facem o pauză în înşirarea evenimentelor, pentru a evoca pe scurt unele aspecte ale vieții culturale.

E clar că la noi există de la începuturi două culturi, cu anumite interpenetrări, însă deosebite: o artă populară cu rădăcini străvechi şi, în paralel, o cultură mai recentă, de origine bizantină, transmisă — nu întotdeauna, dar de cele mai multe ori — prin intermedieri slave, bulgăreşti sau sârbeşti.

În tezaurul popular (costum, țesături, scoarțe, habitat, melodii, legende, poeme), le e foarte greu specialiştilor să stabilească originile, influențele, inovațiile locale... Ce ne vine din moştenirea autohtonă, preromană (s-a observat de pildă că croiala iilor este aceeaşi pe care ne-o arată Columna Traiană la femeile dace!), ce vine de la aportul mediteranean al coloniştilor romani (e surprinzător cazul acelui descântec românesc identic cuvânt cu cuvânt cu un descântec citat de un autor galo-roman tardiv), ce ne-au adus slavii şi ce le-am dat noi lor — căci în muzică şi port popular, de pildă, ce a dat şi ce a primit fiecare e adesea foarte greu de deosebit.

Alături de acest „stoc" local, ne vin deodată (aparent nu înainte de secolul XIII) modele bizantino-slave în arhitectură, pictură religioasă, literatură, care, în manifestările culte, ne fac să aparținem civilizației bizantine în formele ei tardive. Noi le vom imprima curând diferențieri caracteristice, fie prin creație pură, fie prin influență apuseană gotică, fie prin trecătoare influențe turco-arabe (mânăstirea Curtea de Argeş) sau armene (biserica Trei Ierarhi din Iaşi), în Muntenia, fidelitatea față de modelul clasic bizantin e mai evidentă, model apărut deja pe vremea

împăratului Justinian cu monumentala biserică Sfânta Sofia, prefăcută în moschee, azi muzeu — stil aflat în ruptură totală cu arta greacă antică, al cărui tip nemuritor a rămas Parthenonul de la Atena. Noua artă creştină îşi avea rădăcinile în Siria şi în Iran.

În schimb, în Moldova apare influența gotică, admirabil îmbinată cu modelul bizantin sud-dunărean. Şi mai marcată e pecetea gotică la bisericuțele de lemn din Maramureş, care-şi înalță îndrăznețele turle de şindrilă spre cer.

În literatură, poezia şi legendele autohtone rămân doar orale până la sfârşitul veacului al XVI-lea, literatura scrisă fiind exclusiv slavonă, fenomen care, în interpretarea mea, are şi implicații sociale. Dar iată că apare ceva nou o dată cu tiparul şi cu primele traduceri religioase în limba română. Tiparul fusese prima oară introdus în Muntenia de un ilustru refugiat muntenegrean. Dar adevăratul inițiator al tipăriturilor româneşti va fi diaconul Coresi. Cei precum Coresi şi alți editori după el sunt conştienți, şi o spun, că scriu pentru toată suflarea românească, pentru toți cei ce vorbesc româneşte, din Banat şi până la Nistru. E una din primele dovezi că muntenii, ardelenii şi moldovenii, deoarece vorbesc aceeaşi limbă, se simt un singur neam care „de la Râm" se trage.

Notați acest aspect, fiindcă nu e subliniat îndeajuns: suntem singura țară mare din Europa a cărei unitate e exclusiv întemeiată pe limbă (de altfel, pe vremuri chiar cuvântul limbă era sinonim cu neam sau popor). Mai toate celelalte state europene s-au constituit pe baza unei istorii comune, de cele mai multe ori cu populații de limbi sau dialecte diferite (ca Franța, Spania, Italia, Elveția, Anglia etc.).

Încetul cu încetul vor apărea scrieri în limba română,

religioase mai întâi, istorice mai apoi, opera cronicărească, prin Grigore Ureche, Miron şi Nicolae Costin, Ion Neculce, fiind mai bogată şi mai de calitate în Moldova decât în Muntenia, în Muntenia a rămas de cele mai multe ori anonimă, cunoscută numai prin titlul lucrării (Letopisețul cantacuzinesc, Istoria Țării Româneşti etc.) — se rețin abia câteva nume, la început Goran din Olăneşti, spre sfârşit un Radu Popescu, frații Greceanu, care sunt şi traducători, la îndemnul lui Şerban Cantacuzino, ai Evangheliilor.

Renaşterea, mişcare spirituală şi artistică apărută în mai multe țări apusene, dar mai întâi concomitent în Italia (mai precis în Toscana) şi în Țările de Jos în veacurile XIV-XV, apare tardiv şi la noi. Imboldul inițial venise de la redescoperirea, entuziastă, a culturii greceşti şi romane, redescoperire la care au participat în veacul al XV-lea şi numeroşii învățați greci fugiți către Apus după căderea Constantinopolului.

La noi, influența renascentistă a pătruns prin Ungaria lui Matei Corvin, prin Polonia, adusă de Movileşti şi de tinerii boieri care apucau să studieze la universitățile poloneze. O oarecare influență italiană ne parvine şi prin grecii din insule, de veacuri în legătură cu Italia, sau chiar prin cei de la Constantinopol, de unde o anumită elită îndrăzneşte să-şi trimită odraslele la învățătură la Universitatea de la Padova, posesiune venețiană, reputată pentru liberalismul învățământului, care atrăgea şi protestanți şi ortodocşi (acolo studiase Alexandru Mavrocordat, viitorul Mare Dragoman). Acolo se va afla, pentru scurtă vreme, şi viitorul mare stolnic Constantin Cantacuzino, fratele lui Şerban Vodă Cantacuzino.

Un periplu care îl duce şi mai departe, atât în Occident cât şi în Orient, va face Nicolae Spătarul (căruia îi zicem Milescu după numele luat de fratele lui şi urmaşii acestuia,

iar „Spătarul" şi-a zis fiindcă fusese scurt timp mare spătar în Muntenia). Bănuit de ambiţii domneşti, fusese însemnat la nas (i s-a zis „Cârnul"), căci tradiţia voia ca un om cu gravă cicatrice să nu poată accede la domnie. Nicolae Spătarul se va retrage în Rusia, unde poliglotul nostru va face o carieră neaşteptată la şcoala slavo-greco-latină înfiinţată de Petru Movilă, şi va inspira atâta încredere ţarului Mihail încât îl va trimite în ambasadă în China, cu un întreg alai. Ani de zile va ţine această expediţie. Spătarul se va întoarce fără a-l fi putut vedea pe împăratul Chinei, fiindcă n-a acceptat, nici în ruptul capului, ceremonia pe care voia să i-o impună protocolul imperial chinez: ar fi trebuit — el, reprezentantul unui suveran ce se considera egal cu împăratul Chinei — să se ploconească cu capul până la pământ în faţa acestuia.

S-a întors însă cu o relatare asupra drumului parcurs prin Siberia şi Mongolia şi asupra moravurilor chinezeşti, care mai e şi astăzi unul dintre cele mai preţioase documente asupra Chinei acelor vremuri, în istoriografia rusă e cunoscut doar cu numele de „Nikolai Spătar" — nicăieri nu e menţionat că era român. Onestitatea intelectuală ne sileşte să spunem că şi el, ca şi Constantin Cantacuzino, era, cel puţin dinspre tată, de origine greacă.

Efectele Renaşterii în Muntenia şi Moldova au rămas puţin vizibile: câteva elemente de ornamentaţie arhitecturală, mai nimic în pictura bisericească (pictură de şevalet, pictură „civilă" nici nu se practica), probabil o mai profundă influenţă în orchestrarea muzicală (la noi, ca şi la ruşi). Influenţă în literatură nu prea se putea de atunci exercita, atâta vreme cât scrierile în româneşte se limitau încă la scrieri bisericeşti sau traduceri de legende venite din Orient, ca Alexandria sau Varlaam şi Iosafat. Dar răspândirea scrisului îşi croieşte încetul cu încetul calea,

provocând la domnii Munteniei şi Moldovei dorința de a crea centre de învățământ, de unde vor ieşi, la sfârşitul secolului XVII la Bucureşti şi la începutul secolului XVIII la Iaşi, vestitele Şcoli Domneşti — despre care vom mai vorbi.

Influențele renascentiste, mai cu seamă în forma finală a artei baroce, vor fi, bineînțeles, mult mai vizibile în Transilvania, atât în arhitectura religioasă cât şi în arhitectura civilă, şi nu numai în mediile săseşti şi ungureşti, ceea ce era firesc datorită legăturilor cu Occidentul ale bisericilor catolice şi protestante, ci şi — cu vremea — la români, în special la noile biserici greco-catolice.

A mai intervenit şi alt obstacol în pătrunderea ideilor şi artelor apusene la sud şi răsărit de arcul carpatic: o intervenție din ce în ce mai apăsătoare a Porții Otomane în viața cotidiană a românilor, pe măsură ce primejdia înaintării austriecilor era mai evidentă. Prezența unor occidentali la Curtea voievozilor noştri era prost văzută, iar plecarea coconilor (fiilor) domnului sau a tinerilor boieri la studii în străinătate, practic interzisă. Antonio del Chiaro, secretar italian al lui Constantin Brâncoveanu, va povesti că, îndată după sosirea la Curtea de la Bucureşti a vreunui străin angajat, acesta primea în dar câțiva stânjeni de postav ca să-şi croiască straie ca pământenii, să nu fie văzut umblând afară „îmbrăcat nemțeşte".

Iar când, la inițiativa unui boier Colțea, care fusese ofițer în armata lui Carol al XII-lea al Suediei, s-a clădit un foişor de foc în centrul Bucureştilor (lângă actuala Piață a Universității şi în fața spitalului care mai poartă numele de Colțea), turcii au cerut să fie şterse frescele exterioare în care apăreau uniforme suedeze! în mod paradoxal, portul şi moravurile în Principate au fost mai strâns legate de Constantinopol, de la sfârşitul secolului XVII încolo, decât

în Evul Mediu.

Turcii ne impun domni străini

După cum am mai spus, chiar din veacul al XVI-lea suzeranul otoman începuse să numească domnitori în Principate, fără învoirea boierilor, adică fără a fi „aleşi de țară", în veacul al XVII-lea practica devine curentă. Aşa ajung la domnie câteva dinastii străine, dintre care una, de pildă, se va împământeni foarte repede: Ghiculeştii. În 1658, Gheorghe Ghica, albanez ajuns boier moldovean sub Vasile Lupu, şi el de origine albaneză, e impus boierilor ca domnitor de marele vizir Mehmed Koprulii — el însuşi de origine albaneză, însă albanez musulman, pe când Ghica era creştin. Va domni, scurtă vreme, în Moldova şi în Muntenia, şi îi va urma fiul său, Grigore I (Grigoraşcu Vodă); vor fi mai mulți din această familie în veacul următor, în epoca zisă „fanariotă", despre care vom vorbi îndată, şi încă trei în veacul al XIX-lea, când vor fi atât de bine împământeniți prin căsătoriile lor cu femei din vechea boierime şi prin atitudinea lor patriotică, încât vor fi considerați ca „domni pământeni", în opoziție cu domnii fanarioți.

Au fost de asemeni doi domnitori Duca, în secolul XVII, greci de origine obscură, şi doi Rosetti, în secolele XVII şi XVIII, dintr-un neam ilustru la Constantinopol (la noi li s-a zis un timp Ruset sau Rusăt: Antonie Vodă Ruset).

Nu vă mai încarc memoria cu alte nume, dar rețineți că, în general, în veacul al XVII-lea Poarta îşi permite să numească domni în Principate fără a mai cere învoirea boierilor, astfel încât începutul perioadei fanariote n-a fost resimțit ca o schimbare de regim.

Înainte de a ajunge la epoca fanariotă, trebuie vorbit despre doi ultimi şi iluştri domni pământeni în Țara Românească, Şerban Cantacuzino şi Constantin

Brâncoveanu, şi despre unul în Moldova, Dimitrie Cantemir.

Şerban Vodă Cantacuzino

Îi spun „pământean" şi lui Şerban Cantacuzino, fiindcă ilustrul său neam bizantin se asimilase atât de bine în țara noastră, încât se afla în fruntea partidei boiereşti care lupta pentru a restrânge influența familiilor greceşti de curând „aciuate" în țara noastră (pe când capul partidei pro-greceşti era marele boier Gheorghe Băleanu de autentică obârşie românească!). E drept că tatăl lui Şerban Vodă, marele postelnic Constantin Cantacuzino (nepot de fiu al lui Şeitanoglu), se însurase cu o fată a lui Radu Şerban Basarab, aşa încât fiii lui se simțeau oarecum moştenitori ai vechilor noştri domnitori.

Constantin postelnicul a fost o frumoasă figură de mare dregător înțelept, prețuit de domni, în special de Matei Basarab. Din nefericire, în 1663, Grigoraşcu Vodă Ghica, venind în scaun, ascultă de unele zvonuri viclene cum că fiii postelnicului râvnesc domnia, şi pune să fie sugrumat bătrânul sfetnic. De unde s-a iscat o cruntă duşmănie, de tip vendetta, între Cantacuzini şi Ghiculeşti. Iar când ajunge la domnie Şerban Cantacuzino, în 1678, se răzbună cumplit pe boierii partizani ai lui Ghica. (Am şi eu, din partea mamei, un strămoş, Valeu Grădişteanu, care a fost tras în țeapă la mânăstirea Snagov din porunca lui Şerban Cantacuzino — cu toate că era rudă cu el! Iată deci că un domn luminat, ctitor de biserici şi mânăstiri, putea fi cumplit la mânie; se mai trăgea în țeapă la sfârşitul secolului XVII!...

Dar e drept că în toată Europa supraviețuiesc încă moravuri cumplite: un rege strălucit ca Ludovic al XIV-lea al Franței foloseşte metode sălbatice, şi în războaiele din Germania, şi înăuntru, contra protestanților.)

Despre Şerban Vodă se zice că nutrea speranța de a

relua lupta împotriva turcilor, dar tocmai în timpul domniei lui (1678-l688) Imperiul Otoman are o ultimă zvâcnire de agresivitate şi ajunge să asedieze Viena, în 1683, episod despre care am vorbit. Şerban Vodă, ca şi domnul Moldovei şi principele Apafi al Transilvaniei, fusese nevoit să însoţească armata turcă cu mica lui oştire; şi s-a zis că trăgea cu tunul cu ghiulele umplute cu paie, ca să nu facă rău creştinilor asediaţi. Se mai află şi azi lângă Viena o cruce de piatră ridicată de el pentru creştinii din armata turcă. Dar suntem încă departe de o luptă făţişă împotriva turcilor, în octombrie 1688, Şerban Vodă moare subit — s-au ivit fel de fel de zvonuri despre moartea lui.

Dintre fraţii lui, stolnicul Constantin Cantacuzino va fi un mare învăţat, cu studii la Padova, iar spătarul Mihai Cantacuzino, după un hagialâc la mânăstirea Sfânta Ecaterina de la Muntele Sinai, va fi ctitorul mânăstirii de la Sinaia, a cărei construcţie în munţii împăduriţi, la l 000 de metri altitudine, într-o trecătoare prea puţin umblată pe atunci, a fost, am zice azi, o adevărată performanţă. El a clădit de asemenea, la Bucureşti, spitalul Colţea şi biserica din faţa acestuia, unde i s-a ridicat, în veacul trecut, o statuie.

Tot în vremea lui Şerban Cantacuzino are loc şi începutul unei revoluţii... agricole şi alimentare: se introducea la noi cultura porumbului, plantă descoperită de spanioli cu peste un veac şi jumătate în urmă, în Mexic. Românul constată că făina scoasă din bobul de porumb e aidoma mălaiului de mei din care-şi făcea mămăliga încă din vremea romanilor (e atestat documentar), şi poate chiar dinainte. Meiul a rămas de veacuri cereala de predilecţie a românului, cred, şi din motivul că e cea cu germinaţia cea mai rapidă: dacă-l semeni la 1 mai, îl poţi secera la 15 iunie.

Într-o ţară bântuită de razii sălbatice şi de războaie,

dacă ai norocul să fie pace în acele şase săptămâni, ai pus deoparte hrana de bază pe tot anul.

Dacă năvălesc turcii sau tătarii, îngrămădeşti sacii şi copiii în căruță şi fugi la munte. Porumbul însă aducea deodată o serie de noi foloase: randamentul la pogon e mai mare, gustul mălaiului e mai bun, iar grăuntele se potriveşte mai bine pentru hrana cailor şi orătăniilor — dar, mai cu seamă, coceanul poate fi pus pe foc şi, chiar uscat, poate hrăni boii toată iarna. De aceea, încet-încet, în tot veacul al XVIII-lea cultura porumbului se întinde în întreaga țară până devine, an de an, cultura principală atât în Ardeal, cât şi dincoace de Carpați, căci obiceiurile alimentare sunt foarte statornice la un popor, în Muntenia i se va zice porumb (din cauza asemănării ştiuletelui cu pasărea!), în Moldova păpuşoi, iar în Ardeal, cu un nume nemțesc, cucuruz.

Unii autori consideră că introducerea culturii porumbului ar fi una din cauzele creşterii populației în Principate în secolul XVIII, în ciuda vitregiei vremurilor.

Constantin Brâncoveanu, iscusit om politic, ctitor şi martir

La moartea lui Şerban Cantacuzino s-au adunat marii boieri ca să aleagă un nou domn — de data asta n-a intervenit Poarta — iar boierii, considerând că fiul lui Şerban e încă un copil, îl aleg pe nepotul răposatului domn, pe Constantin Brâncoveanu, om matur şi experimentat care deținuse mai multe dregătorii. El a vrut să-şi spună mai întâi, după maică-sa, Cantacuzino-Brâncoveanu, dar tot neamul cantacuzinesc, prea mândru, s-a împotrivit cu indignare, zicând că a vrut să se facă armăsar când era doar catâr! Atunci a urcat cu o generație mai sus, a luat numele bunicii (Elina lui Radu Şerban Basarab) şi şi-a zis: Basarab-Brâncoveanu...

Nu voi insista asupra domniei lui Constantin Brâncoveanu, dar e de ştiut că a fost un domnitor înțelept, şiret totodată, ascunzându-şi acțiunile față de turci, austrieci şi ruşi; a căutat de asemeni să-şi impună candidații lui în scaunul Moldovei, a fost deci un om ambițios şi iscusit, şi a domnit 25 de ani — e ultimul domnitor din țările noastre care reuşeşte să rămână în scaun atâta timp. După el va veni lungul şir de domni fanarioți care, în general, nu vor fi lăsați în scaun, de turci, decât vreo 2-3 ani la rând. În timpul domniei sale a refăcut multe din clădirile şi bisericile înălțate din vechime de neamul său, a construit multe noi monumente şi chiar a „inventat" un stil (cunoscut azi sub numele de „stil brâncovenesc") în care intră, pe lângă vechea tradiție locală sau balcanică, şi o anumită influență italiană, adusă bunăoară de unchiul său, stolnicul Constantin Cantacuzino. Mânăstirea Horezu, în Oltenia, sau palatul Mogoşoaia de lângă Bucureşti (frumos restaurat în secolul

nostru de prințesa Marta Bibescu, e azi singurul monument civil mai vechi şi mai arătos din raza Bucureştilor) sunt reprezentative pentru stilul brâncovenesc.

A fost deci, din punct de vedere cultural, o domnie de cea mai mare importanță, continuând şi încurajând dezvoltarea unor forme de expresie autohtone — deja sub unchiul său, Şerban Cantacuzino, se începuse traducerea Bibliei în româneşte şi se înființase Şcoala Domnească. Sfârşitul domniei lui Brâncoveanu, trebuie să recunoaştem, ne mai impresionează şi azi. Turcii l-au bănuit că ar unelti împotriva lor, încercând să se alieze în secret cu austriecii sau cu ruşii. Vom vedea mai jos ce se întâmplă în 1710-1711, în Moldova, când Dimitrie Cantemir trece fățiş de partea lui Petru cel Mare al Rusiei. Brâncoveanu, mai prudent, refuză să participe la această alianță, dar suspiciunea persistă după ce doi veri ai lui, Cantacuzini, trec la ruşi (unde vor da naştere unei spițe de prinți ruşi Cantacuzino). Turcii sunt încredințați că şi Brâncoveanul e de partea apusenilor, în special a austriecilor, o dată ce împăratul i-a conferit titlul de „principe al Sfântului Imperiu".

El, de fapt, o ştim acum, a dus în mai multe rânduri tratative secrete şi cu țarul Rusiei şi cu împăratul, dar s-a ferit să facă pasul hotărâtor câtă vreme i s-a părut că turcul e încă prea tare. Ba chiar, în august 1690, a trecut Carpații către Ardeal alături de principele transilvan pro-turc Thokoly şi i-a învins pe austrieci la Zărneşti, pe când ginerele lui Şerban Vodă, Constantin Bălăceanu, murea ca general în armata austriacă!

Acum, în 1714, s-a zvonit chiar că unchii săi Cantacuzini, Mihai spătarul şi Constantin stolnicul, îngrijorați că Brâncoveanul nu mai asculta de sfaturile lor înțelepte, l-ar fi pârât la Constantinopol. Atunci Poarta, în

primăvara lui 1714, trimite la Bucureşti un capugiu ca să-l aducă la Constantinopol pe Brâncoveanu cu toţi ai lui. Iată în ce stare de slăbiciune se află de-acum Ţara Românească, la numai un veac după faptele de vitejie ale lui Mihai Viteazul şi ale lui Radu Şerban Basarab: e de ajuns să sosească un capugiu turc însoţit doar de câţiva ostaşi, să vină în palatul lui Brâncoveanu, să-i pună pe umăr panglica neagră, semn că este „mazilit", şi să nu mişte nimeni, toată familia lui Brâncoveanu să fie urcată în rădvane şi dusă la Constantinopol — fără niciun semn de împotrivire din partea curtenilor, din partea celor din jurul lor. Episodul e grăitor în privinţa gradului de decădere militară şi politică la care ajunseseră ţările noastre.

Brâncoveanu e dus la Constantinopol, închis în Cetatea celor Şapte Turnuri (Iedikule), supus la chinuri ca să spună unde-şi ascunde averile — căci se ştia că era foarte bogat —, iar în ziua de 15 august 1714, ziua Adormirii Maicii Domnului, marea sărbătoare creştină, în faţa sultanului, a tuturor vizirilor, paşalelor şi ambasadorilor străini, este adus Constantin Brâncoveanu, în cămaşă lungă albă, cu cei patru fii ai lui şi cu sfetnicul său cel mai apropiat, Ianache Văcărescu. Acolo e călăul, cu securea şi cu un butuc. Cade mai întâi capul lui Văcărescu, apoi vine rândul fiului mai mare al lui Brâncoveanu, urmează cel de-al doilea, apoi al treilea. Fiecăruia la rând i se spune că, dacă trece la Islam, dacă „se turceşte", cum se zicea, scapă cu viaţa. Al patrulea, un copil de 12-13 ani, răspunde că vrea să se turcească pentru a scăpa de moarte.

Tatăl îl dojeneşte atunci aspru: „Mai bine să mori de o mie de ori decât să te lepezi de credinţă." Cel mic retractează şi spune că va muri şi el creştin, pune gâtul pe butuc, şi cade şi tânărul cap în nisip. După care l-au tăiat şi pe al bătrânului domn. Moartea aceasta cutremurătoare a

impresionat întreaga Europă — l-a impresionat şi pe bardul popular care a cântat peste veacuri pe „Brâncoveanu Constantin / Boier vechi şi Domn creştin..."

Dimitrie Cantemir, intelectual de talie europeană şi politician nerealist

Pentru a înțelege instalarea, mai târziu, a regimului fanariot, trebuie să evocăm şi un scurt moment din istoria Moldovei, scurt, dar de însemnătate majoră: domnia lui Dimitrie Cantemir în 1710-1711.

Dimitrie Cantemir era fiul unui voievod ales, Constantin Cantemir, care fusese un simplu ostaş, provenit din răzeşimea moldoveana din Tigheci, la granița Bugeacului tătăresc, foarte viteaz; el fusese mai întâi mercenar la polonezi, ajuns la cele mai înalte grade militare, apoi boierit în țară şi în cele din urmă înălțat la domnie de către boierii moldoveni, la bătrânețe, în 1685, oarecum accidental, fiindcă nu se putuseră înțelege asupra vreunui candidat coborâtor din foştii domni sau ieşit din marea boierime. Domneşte din 1685 până în 1693 şi, cu toate că a fost atâta vreme în slujba Poloniei, îi ține piept regelui Jan Sobieski când acesta încearcă să cucerească Moldova (de atunci datează legenda „Sobieski şi plăieşii").

Constantin Cantemir a avut doi fii care au domnit apoi pe rând, Antioh şi Dimitrie. Acesta din urmă era de o inteligență ieşită din comun. Cronicarul povesteşte cum bătrânului domn, care nu ştia carte, îi plăcea să-l pună pe copil să-i citească din slovele vechi. Dar, după o străveche rânduială, domnitorul a trebuit să-l trimită pe tânărul Dimitrie ostatic la Constantinopol, ca garanție că voievodul nu se va răzvrăti împotriva turcilor; la fel fuseseră ostatici, chiar din veacul al XV-lea, Vlad Țepeş şi fratele său, Radu cel Frumos.

Dimitrie stă ostatic la Constantinopol 20 de ani. Învață toate limbile vorbite curent acolo la vremea aceea: araba, persana şi turca, bineînțeles; limbile antice (greaca, latina);

greaca modernă; dintre limbile apusene: italiana, germana şi ceva franţuzeşte — astfel că, adăugind româna şi rusa, pe care o va învăța în exil în Rusia, avem ceea ce se numeşte un adevărat poliglot. Cunoaşte cultura bizantină, fireşte; cunoaşte perfect cultura islamică, trăind în mediul ei (e inventatorul unui mod de transcriere a muzicii turceşti! se mai ştie şi azi în Turcia că notele muzicale turceşti sunt o invenție a lui „Cantemiroglu", adică a fiului lui Cantemir Vodă tatăl); latina şi greaca antică le cunoaşte temeinic din cărți; cunoaşte ceva şi din cultura apuseană, căci e citit şi frecventează pe ambasadorii străini: olandez, englez, francez, german... Când a ajuns să fie apreciat la Curtea Otomană, marele vizir a crezut că el e omul potrivit să fie trimis domn în Moldova, pentru că se zvonea că țarul Petru (căruia i se va spune „cel Mare"), după ce l-a învins pe regele Suediei Carol al XII-lea, ilustru căpitan, se pregătea de război împotriva turcilor.

Dar iată că abia ajuns în scaun la Iaşi, Cantemir caută să ia legătura cu țarul pentru ca, împreună, să pornească un război de eliberare de sub dominație turcă. În 1697, în vârstă de 24 de ani, asistase, în rândurile armatei otomane, la înfrângerea de la Zenta în fața imperialilor, înfrângere sfârşită în adevărată derută, de unde Cantemir trăsese concluzia pripită că puterea otomană era definitiv decăzută. Prin emisari de-ai lui, aleşi din mica boierime care-i era mai credincioasă, încheie, în primăvara lui 1711, un tratat cu Petru cel Mare, prin care pune Moldova sub protecția țarului, într-un cuvânt făcea din Moldova o țară vasală Rusiei. Noi, care ştim ce a urmat vreme de trei veacuri, ne dăm seama ce imprudență comitea: dacă ruşii ar fi ieşit învingători atunci, Moldova toată ar fi avut, cu timpul, soarta Ucrainei, a Georgiei sau a Basarabiei, prefăcute în simple provincii sau gubernii ale imperiului rus.

Închipuiți-vă că de pe atunci s-au găsit câțiva mari boieri, ca Iordache Rosetti sau Lupu Costache, care au înțeles că politica lui Cantemir era nesocotită, că puterea rusă în plină expansiune reprezenta de acum pentru neatârnarea țării o şi mai mare primejdie decât dominația turcă, şi au făcut tot ce au putut pentru a sabota acțiunea domnitorului şi întreaga expediție. Țarul Petru soseşte cu armata lui la Iaşi, unde Cantemir a adunat în pripă 20 000 de oameni, nu prea bine pregătiți, dar iată că aprovizionarea — se folosea atunci cuvântul turcesc zaherea — cu care fusese însărcinat marele vornic Lupu Costache, aprovizionare de altfel greu de adunat într-o țară bântuită de secetă, nu soseşte. Armata rusă, cu contingentul moldovenesc, coborând pe valea Prutului, e încercuită de turci la Stănileşti, iar după două zile capitulează — nu învinsă de arme, ci de foame. Țarul încheie atunci o pace cu vizirul turc — o pace în condiții relativ uşoare: ruşii cedează doar portul Azov de la Marea Neagră, pe care-l cuceriseră abia de puțini ani. Se zice că țarul l-a cumpărat pe vizir cu bani grei, țarina, prezentă, cedând şi toate bijuteriile ei. Important pentru noi e că Dimitrie Cantemir, trădător în ochii turcilor, a putut să se retragă în Rusia cu toată familia lui şi cu vreo 5 000 de moldoveni, boieri, curteni, simpli ostaşi voluntari. Destui dintre ei, nefericiți pe-acolo, s-au întors după câțiva ani în Moldova — între ei boierul Ion Neculce, viitorul cronicar, de la care aflăm multe despre această mare aventură.

Cantemir a rămas în Rusia până la moartea lui, în 1723, tot nădăjduind că țarul va relua lupta împotriva otomanilor, ceea ce nu s-a întâmplat atunci. Țarul l-a ținut pe Cantemir la mare cinste, făcându-l prinț rus, sfetnic de taină şi membru în „senatul" său. De atunci ne-a rămas celebrul portret pe care-l vedeți în toate cărțile de istorie, unde ne

apare fără barbă, în ținută apuseană, cu armură, perucă franțuzească şi baston de mareşal — căci Petru cel Mare începuse deja în chip autoritar occidentalizarea Rusiei. La noi, înainte de pribegirea lui, îl vedem pe Cantemir ca pe toți voievozii noştri, cu barbă, işlic şi caftan...

Şi trebuie să ne dăm seama că fără acea nefericită bătălie de pe Prut şi cei 12 ani de pribegie în Rusia, Cantemir n-ar fi lăsat operele care au făcut faima lui în toată Europa, precum Istoria Imperiului Otoman sau Descrierea Moldovei, ambele scrise în latineşte (iar ultima destinată Academiei din Berlin, al cărei membru fusese ales). Aşadar, în perspectiva timpului, trebuie să recunoaştem că exilul lui Cantemir a avut urmări pozitive pentru posteritatea lui. Să mai adăugăm şi celebritatea fiului său, Antioh, geniu precoce, care a fost primul poet rus de stil occidental, şi, fiind trimis, tânăr încă, ambasador al Rusiei la Paris, apoi la Londra, a făcut mult pentru faima tatălui său, favorizând publicarea în engleză şi franceză a Istoriei Imperiului Otoman şi intrând în legătură cu cărturari de renume, de pildă, la Paris, cu Voltaire.

Paşalâc sau ţară autonomă cu domni străini?

Aceste două momente cruciale în desfăşurarea raporturilor noastre cu Poarta Otomană, trădarea lui Dimitrie Cantemir în 1711 şi destituirea şi tăierea capului lui Brâncoveanu în 1714, au avut drept urmare o înăsprire a controlului otoman asupra Principatelor. Nemaiavând încredere în domnii pământeni pe care şi-i alegeau boierii noştri, turcii au hotărât de-acum să numească ei domnitorii, alegându-i printre marii lor slujitori greci proveniți din acea oligarhie — aristocrație a banului şi a naşterii — care se reconstituise în cartierul Fanar al Constantinopolului. De-atunci începe ceea ce s-a numit la noi în țară „Epoca fanariotă" — de la 1711 în Moldova, de la 1716 în Muntenia, după ce turcii au tăiat şi pe succesorul lui Brâncoveanu, pe vărul său Ştefan Cantacuzino, împreună cu tatăl său, învățatul stolnic Constantin Cantacuzino, şi cu unchiul său, marele spătar Mihai Cantacuzino. Dacă-i adevărat că ei uneltiseră căderea Brâncoveanului, atunci au plătit la rândul lor.

Pentru a înțelege mai bine situația Principatelor şi dilema care se ridica, trebuie spus în două cuvinte ce era un paşalâc turcesc şi ce era un ținut sub protectoratul Porții Otomane.

Am văzut cum au căzut rând pe rând țările creştine din jur: două tarate bulgăreşti, regatul sârb după faimoasa bătălie de la Kossovo, rămăşițele Imperiului Bizantin, în cele din urmă şi regatul ungar — toate prefăcute în provincii ale Imperiului Otoman, guvernate fiecare de un paşă, general şi guvernator turc, de unde numele de paşalâc pe care-l dăm fiecărei mari împărțiri administrative (turcii le numeau mai curând vilayef). În aceste paşalâcuri, deci în

Grecia, Albania, Bulgaria, Macedonia, Serbia, Bosnia, turcii puteau stabili colonişti turci, puteau clădi moschei, puteau face, prin tot felul de metode, prozelitism musulman — ceea ce a avut urmări durabile, perceptibile şi azi în mai multe zone din Balcani: două treimi din Albania, jumătate din Bosnia, o parte din Bulgaria şi din Macedonia au fost islamizate, de unde, până azi, conflictele dramatice din Bosnia, din Kosovo etc.

De ce au rămas Muntenia şi Moldova, mai apoi şi Transilvania, cu o guvernare autohtonă şi n-au fost transformate în paşalâc şi guvernate direct de administratori turci? Aici istoricii nu sunt toți de aceeaşi părere — nu există explicație unică şi satisfăcătoare. Unii spun că rezistența îndârjită a unor voievozi ca Mircea cel Bătrân, Vlad Țepeş, Ştefan cel Mare sau Petru Rareş e cauza. Alții, că turcii au înțeles interesul de a avea un fel de „zonă tampon" între ei şi regatele ungar şi polon, ținuturi fără prezență militară turcă directă care să îngrijoreze acele două state creştine, dar care, tributare Porții Otomane şi silite să-i fie credincioase, nu mai prezentau o primejdie pentru Constantinopol. O a treia explicație originală a sugerat-o, în perioada interbelică, istoricul Petre P. Panaitescu: turcii ar fi constatat că ținuturile administrate de ei sărăciseră în scurtă vreme, nemaiputând fi folosite ca surse de aprovizionare a împărăției şi în special a capitalei Constantinopol. În schimb, țările române, lăsate în semiindependență, în orice caz sub ocârmuire autohtonă, puteau rămâne grânarul Constantinopolului, ceea ce au fost într-adevăr timp de veacuri, Poarta impunând un monopol la export pentru grâne, vite, lemne, miere şi ceară — la prețuri stabilite de ea.

Probabil că toate explicațiile au un sâmbure de adevăr, dar cred că dorința de a avea spre nord o zonă relativ neutră

— mai întâi faţă de Ungaria, apoi faţă de Polonia, în sfârşit faţă de Rusia şi Austria — trebuie să fi fost determinantă. S-a adăugat, în epoca fanariotă, un motiv suplimentar, mai puţin evident, şi în orice caz nemărturisit, dar de mare importanţă pentru turci: domnii fanarioţi trimişi la Bucureşti şi Iaşi erau folosiţi ca informatori privind cele ce se petreceau în Apus, în Polonia, în Rusia. Prin cunoaşterea limbilor, prin lectura şi interpretarea ziarelor din Occident, prin negustori şi prin agenţi de-ai lor, domnii fanarioţi au fost, timp de generaţii, spionii oficiali ai Porţii privind treburile apusene. Iar când devii informator, tentaţia de a face dublu joc e mare!

Veacul fanarioţilor (1711-1821)

Aşa-numita „epocă fanariotă" a fost foarte hulită în veacul trecut şi în veacul nostru. Dar trebuie spus că a fost cel mai mic rău dintre relele posibile, fiindcă în momentul când turcii s-au temut că noi am fi putut trece de partea Austriei sau a Rusiei, n-aveam şanse să redevenim independenţi. Puteam ori să fim paşalâc, ori să avem guvernatori greci veniţi de la Constantinopol. A doua variantă era de preferat, cu atât mai mult cu cit primii domnitori fanarioţi nu au fost răi. Nicolae Mavrocordat avea o bunică muşatină şi se considera os de domn. Tatăl său, vestitul mare dragoman Alexandru zis Exaporitul, adică „păstrătorul tainelor", un fel de „secretar de stat" (n-avea voie să fie ministru, dar era al doilea în ministerul de externe otoman), era un om de o mare iscusinţă şi inteligenţă, încât el a negociat tratatul de la Karlowitz, din 1699, prin care turcii părăseau toată Ungaria şi Transilvania, precum şi părţi din Serbia şi Croaţia. Iar turcii nu i-au tăiat capul. Au tăiat capul ministrului turc, dar el a rămas în viaţă, şi amândoi fiii lui, Nicolae şi Ioan, vor deveni voievozi ai Munteniei şi Moldovei. Soţia lui, Sultana Hristoscoleos, era fiica domniţei Casandra a Moldovei, strănepoată a lui Ştefan cel Mare.

Aceşti Mavrocordaţi s-au considerat deci os de domn, nu se aflau ca nişte străini la noi în ţară. Interesant este că toate familiile fanariote care au venit pe urmă, în afară de un fel de nebun care s-a numit Nicolae Mavrogheni (1786-1790), toate aceste familii care au ajuns a da domnitori la noi erau înrudite cu Mavrocordaţii, ca şi când ar fi fost os de domn „de gradul doi", chiar şi Ghiculeştii, care domniseră deja în secolul XVII, şi cele două familii de origine română, Racoviţă şi Callimachi (Călmaşul). Epoca

fanariotă n-a început deci printr-o ruptură totală cu trecutul. Boierii noştri, sau chiar poporul, nu au simţit o schimbare de regim. Cu vremea însă, situaţia a devenit din ce în ce mai grea. Toţi aceşti domnitori fanarioţi care, ca să ajungă domni, dădeau bani la Poartă, ba şi peşcheşuri pe la viziri, au adus din ce în ce mai mulţi oameni de-ai lor, din Fanar, rude sau creditori.

Fanarul era un cartier din Constantinopol, în afara zidurilor oraşului, spre golful care se numeşte Cornul de Aur. Se pare că numele de Fanar vine de la franţuzescul „fanai", adică un far care s-ar fi aflat acolo pe timpul aşa-zisului Imperiu Latin, după cruciada de la 1204. În acest cartier al Fanarului, turcii, câteva decenii după cucerirea Bizanţului, când au început să repopuleze Constantinopolul, au permis grecilor să revină. Bunăoară, au lăsat mai întâi ţăranii din jurul oraşului să vină să-şi vândă marfa, să aprovizioneze, să hrănească noua populaţie turcească de funcţionari, ostaşi, meseriaşi şi negustori. Iar ţăranii greci, când erau opriţi la porţile oraşului de vameşul turc care-i controla şi-i întreba: „Unde mergi?", răspundeau în limba lor: (Merg) „în oraş", pe greceşte: is tin polin! De unde a ieşit numele actual al Constantinopolului: Istanbul! Grecilor care cu vremea au fost consideraţi folositori bunului mers al capitalei şi al împărăţiei, li s-a îngăduit deci să se aşeze în această mahala a Fanarului, care a devenit un fel de „ghetto" grecesc la Constantinopol. Aici vin unele familii vestite pe vremea Bizanţului, cum au fost Cantacuzinii, Nottara, Ralli.

Majoritatea însă sunt familii care fac comerţ şi acum se îmbogăţesc, iar, pe de altă parte, Poarta — adică sultanul şi vizirii săi — alege dintre ei administratori ai împărăţiei. De ce? Fiindcă turcii, din cauza unei interpretări integriste a religiei lor, nu învaţă limbile creştinilor, considerate ca

„spurcate"! Au deci nevoie de aceşti greci care au învățat limbi apusene, italiana, franceza, precum şi latineşte, şi-i folosesc ca tălmaci şi „funcționari", cum am zice azi. La mijlocul secolului al XVII-lea ei înființează postul de „Mare Dragoman", adică mare interpret pe lângă sultan şi marele vizir, post care chiar de la al doilea lui titular, Alexandru Mavrocordat, capătă o importanță nebănuită, din cauza pătrunderii în mai toate secretele guvernului şi a legăturilor cu toți trimişii puterilor străine (să nu le zicem tuturor „ambasadori", în acele vremi titlul era rezervat numai pentru două-trei mari puteri).

Primii doi domni Mavrocordați au fost mai întâi mari dragomani, pentru a fi apoi numiți de Poartă voievozi în Muntenia sau Moldova — şi a devenit aproape o regulă: fanariotul ambițios, care visa să ajungă domn în Principate, ştia că trebuie să ajungă întâi mare dragoman.

În veacul al XVIII-lea — de la 1711, în Moldova, respectiv de la 1716 în Muntenia — încep vremuri foarte grele pentru țările noastre. De aceea a apărut ideea că tot răul vine de la domnii fanarioți, ceea ce în parte e nedrept. Nu ei au fost cauza răului, ci acel regim turcesc dur şi corupt, caracteristic perioadei de decadență a Imperiului Otoman. Din nevoia de a stoarce bani pe orice cale, s-a ajuns la vânzarea tronurilor de la Iaşi şi Bucureşti pe bani grei. Şi la suma „oficială" se adăugau daruri, peşcheşuri, către marele vizir sau alți demnitari care înlesniseră „târgul". Domnitorul, plin de datorii, îşi aducea creditorii cu el, îi făcea boieri la noi în țară, ca să se căpătuiască. S-a ajuns astfel la o situație şi mai grea decât în veacul al XVII-lea, cu o şi mai mare sărăcire a păturii țărăneşti, ba şi cu nemulțumirea boierilor pământeni.

Întru apărarea domnilor fanarioți, trebuie să semnalăm şi câteva aspecte pozitive — şi este meritul lui Nicolae Iorga

de a fi fost primul care a subliniat faptul.

Unii dintre aceşti domni fanarioţi au fost oameni de cultură şi s-au arătat dornici de a introduce unele reforme în administrarea ţării, în special, de pildă, Grigore II Ghica şi vărul său Constantin Mavrocordat. Acesta din urmă, om de înaltă cultură şi de netăgăduită cinste, a domnit de zece ori (în ambele principate) şi s-a preocupat de soarta poporului. El e domnitorul care a suprimat la noi serbia. Mai întâi în Muntenia, în 1746, apoi în Moldova, în 1749, după îndelungi sfătuiri cu Adunările de stări, a decretat că ţăranii care lucrau pe moşiile altora nu mai erau legaţi de glie, şi de asemeni a limitat numărul de zile de clacă la 6 pe an în Muntenia şi 12 în Moldova (trebuie subliniat că în ţările învecinate — Transilvania, Polonia, Rusia, chiar şi în Prusia orientală, numărul zilelor de clacă urca uneori la mai multe pe săptămână! De altfel, serbia în aceste ţări n-a fost desfiinţată decât în veacul următor). Trebuie însă adăugat că, prin uşurarea controlului statului, peste capul boierimii, şi concomitent cu creşterea exigenţelor băneşti ale turcilor, reforma a fost interpretată de duşmanii lui Mavrocordat ca o înăsprire a regimului fiscal, şi pesemne că la fel îl vor fi interpretat adesea şi ţăranii care fugeau de recensământ, astfel încât s-a putut crede multă vreme că populaţia ţărilor, sub Mavrocordat, scăzuse efectiv la jumătate. De fapt, fusese numai fuga de recensământ.

Constantin Mavrocordat a reformat şi cinul boieresc: conform noii sale orânduiri, nu mai erau consideraţi boieri decât dregătorii de diverse ranguri, de la Curte sau din ţară, iar dacă într-o familie nu se mai alegeau dregători două generaţii la rând, membrii acelei familii decădeau la rangul de mazili, categorie mai puţin privilegiată, între boieri şi moşneni (răzeşi). Cu acest regim, boierimea a devenit mai dependentă de domnie.

În orice caz, Constantin Mavrocordat, în cele zece domnii, nu s-a îmbogățit. Ultima oară când i se dă domnia, în Moldova, în 1769, din cauză că a început un nou război cu ruşii, iar Poarta are nevoie de un bun administrator, e atât de sărac încât sultanul îi dă mai multe pungi de bani ca să-şi poată pregăti plecarea!

Mavrocordat soseşte în Moldova, încearcă să apere cu armată turcă granița, dar nu reuşeşte, cade prizonier şi e omorât de un soldat rus care-l loveşte cu patul puştii în cap. Comandantul rus, cam ruşinat, i-a făcut totuşi o înmormântare domnească.

O generație după el, mai avem doi domni Mavrocordați, amândoi numiți Alexandru. Al doilea fuge în Rusia, în 1786, pe vremea Ecaterinei a II-a, şi cu el încetează dinastia domnilor Mavrocordați. Fanarioții au început să trădeze Poarta!

După „trădarea" Mavrocordaților, regimul fanariot mai durează vreo 35 de ani, cu domnitori din familiile Moruzi, Ipsilanti, Hangerli, Şuțu, Caragea şi Callimachi (aceştia de origine moldoveana, Călmaşul, cu numele elenizat). Opresiunea, corupția, nedreptatea sunt din ce în ce mai stridente, mai greu de suportat — şi de atunci se păstrează amintirea că toate nenorocirile țării vin de la regimul fanariot. La acreditarea acestei versiuni au contribuit în veacul următor şi boierii pământeni care încercau prin această afurisire retrospectivă să se spele de păcatul de a fi îndurat acel regim... Şi uneori de a fi profitat de el.

Totuşi, în acest răstimp se cuvine semnalată cel puțin o cârmuire mai umană în Muntenia, cea a lui Alexandru Ipsilanti (1774-l782) care, împreună cu sfetnicul său, Ienăchiță Văcărescu, mare boier dar şi mare învățat, a gospodărit bine țara în cursul unei domnii relativ lungi pentru acele vremi. De altfel, fanarioții au adus o tradiție de

evergeţi, adică de donatori pentru binele obştesc, în special pentru îngrijirea bolnavilor, în vremea lor s-au întemeiat mai multe spitale, gerate de eforii înzestrate cu întinse moşii — lucruri admirate de unii călători occidentali.

De semnalat de asemeni că în cursul a două dintre ultimele domnii fanariote, a lui Ioan Caragea în Muntenia (1812-1818) — cel vestit din cauza ciumei din zilele lui! — Şi a lui Scarlat Callimachi în Moldova (1812-1819), s-au alcătuit primele două coduri relativ moderne din țările noastre — întâiul, rămas apropiat de tradiția bizantină, al doilea, mai influențat de dreptul austriac.

Un alt aspect care trebuie subliniat este efortul în domeniul culturii. S-a constatat de curând că în epoca fanariotă s-au tipărit mai multe cărți în limba română decât în greceşte. Pe de altă parte, cele două Şcoli Domneşti, înființate dinainte la Bucureşti şi Iaşi, au devenit în epoca fanariotă instituții de învățământ superior la care au venit să studieze tineri din tot sud-estul european. Profesorii, mai toți greci, erau oameni învățați, şcoliți în universități apusene, iar unele cursuri s-au predat şi în italiană sau franceză. Una dintre realizările cu importante consecințe a fost introducerea studiului limbii franceze care devenise lingua franca — adică mijlocul general de comunicare — în Europa apuseană.

Un alt canal de penetrație a influenței franceze a fost, de la mijlocul secolului al XVIII-lea, instituția secretarilor francezi ai domnitorilor. Sub cuvânt că le trebuia în cancelaria lor un bun redactor în limba franceză, domnii fanarioți au început să aibă pe lângă ei secretari propuşi de ambasadorul Franței la Constantinopol, dintre care unii au fost oameni de distinsă cultură, care au comunicat în Apus veşti despre țările noastre; alții au rămas în țară şi s-au amestecat cu boierimea noastră. Unii au fost poate şi cei

care au introdus francmasoneria la noi — fenomen despre care vom mai vorbi.

Războaiele austro-ruso-turce

Un lucru, în sfârşit, nu trebuie uitat pentru a înțelege lunga tragedie reprezentată de veacul fanariot: acest regim a apărut guvernului turc ca o necesitate din cauza noului pericol pe care-l reprezenta pentru Imperiul Otoman subita agresivitate a puterilor creştine, în speță Austria şi Rusia. Aduceți-vă aminte: 1. pasul uriaş pe care-l fac Habsburgii între asediul Vienei în 1683, când însăşi capitala lor e în primejdie, şi pacea de la Karlowitz, când dobândesc Ungaria şi Transilvania; 2. tentativa lui Petru cel Mare, sprijinit de Dimitrie Cantemir, în 1711.

Or, în toată epoca fanariotă războaiele între aceste trei puteri s-au ținut lanț, de cele mai multe ori pe teritoriul țării noastre, aducând de fiecare dată convoiul lor de mizerii, fără să mai vorbim de rechizițiile turceşti.

Iată un „calendar" succint al războaielor austro-ruso-turce după pacea de la Karlowitz şi încercarea neizbutită a lui Petru cel Mare din 1711:

—1716-1718, război austro-turc, încheiat cu pacea de la Passarowitz (în sârbă Pozarevac). Turcii cedează banatul Timişoarei şi Oltenia. După ce au dobândit Banatul, care, ca toate fostele posesiuni otomane, era în mare parte depopulat, austriecii au purces la o intensă colonizare a ținutului în special cu germani din regiunea Suabiei, apoi cu germanofoni din Lorena (după ce au trebuit să cedeze, în 1738, acest ducat Franței — recte temporar socrului regelui Franței, Stanistaw Leszczynski). Această populație de limbă germană şi religie catolică a căpătat la noi denumirea generică de şvabi.

—1735-1739, război austro-ruso-turc. Ruşii înaintează în Ucraina către Marea Neagră; austriecii sunt mai puțin norocoşi, iar prin pacea de la Belgrad trebuie să restituie

Oltenia Țării Româneşti, în decursul a peste 20 de ani de ocupație, austriecii au introdus însă câteva reforme administrative, şi în orice caz ne-au lăsat recensăminturi prețioase, pe care nu le aveam înainte, sub dominație turcă. Românii însă nu s-au împăcat bine cu stăpânirea austriacă — în afară de câțiva boieri „colaboraționişti". A existat o temere de a fi despărțiți de frații de dincolo de Olt, iar, în cercurile bisericeşti, o teamă de presiunea catolicismului — astfel încât pacea de la Belgrad, negociată pentru partea otomană de Ioan Vodă Mavrocordat, a fost bine primită.

— 1768-l774, război ruso-turc (deja pomenit în legătură cu moartea lui Constantin Mavrocordat). Pacea se încheie la Kuciuk-Kainardji. Ruşii înaintează până la Bug şi obțin libertatea de navigație în Marea Neagră, precum şi drept de intervenție în treburile Principatelor române. Boierii români se folosesc de împrejurare ca să înainteze rapoarte politice la Sankt-Petersburg, cu o serie de revendicări care sunt precursoarele programului politic al patrioților români din veacul următor: revenirea la vechile orânduieli ale țării, domni pământeni etc.

„Răpirea"Bucovinei (1775). Pierdem prima oară Basarabia (1812)

Din nefericire, pacea de la Kuciuk-Kainardji a avut şi o urmare neprevăzută şi dramatică: Austria, ca preț al intervenției sale diplomatice, a obținut de la Poartă, în 1775, cesiunea unei porțiuni a nordului Moldovei, chipurile pentru a-i uşura trecerea către sudul Poloniei, pe care-l căpătase la o primă dezmembrare a Poloniei în 1771, porțiune ce capătă de acum numele de Bucovina (pădure de fag, în limbile slave). Domnul Moldovei era atunci Grigore al III-lea Ghica. A protestat la Poartă împotriva acestei ciuntiri a țării, contrară înțelegerii tradiționale între puterea suzerană şi țara „protejată". A fost în zadar. Nu chiar în zadar, căci marele vizir a trimis un capugiu care l-a sugrumat pe Grigore Vodă în palatul lui (1777).

Provincia Bucovina a fost bine administrată, — ca toate ținuturile guvernate de austrieci — însă fiind prea puțin populată, administrația a favorizat imigrarea rutenilor, deja prezenți, dar în număr mic, astfel încât cu vremea ponderea populației s-a schimbat în dauna românilor, cu atât mai mult cu cât tot pe acolo se va scurge, după 1830, marea migrație evreiască din Galiția şi Rusia.

Între 1787 şi 1792 are loc un nou război austro-ruso-turc. Austriecii, care înaintaseră adânc în țările noastre, s-au retras subit din cauza problemelor ivite în Occident o dată cu Revoluția Franceză (pacea de la Şiştov, august 1791). Ruşii încheie la rândul lor pacea la Iaşi (ianuarie 1792). Atunci atinge pentru prima oară Rusia țaristă granița Nistrului. Vedeți deci că nu suntem dintotdeauna vecini cu ruşii. Am fost vecini cu rutenii şi, mai la răsărit, dincolo de stepe multă vreme pustii, cu cazacii, dar ruşii moscoviți abia după Petru cel Mare au

început să se apropie de Marea Neagră, şi, în toate războaiele pe care le-am pomenit, de fiecare dată înaintează, ocupând ținuturi odinioară dependente de tătarii din Crimeea sau chiar direct de turci (Ucraina apuseană).

Aşa ajung pe rând la Nipru, la Bug, iar acum, în 1792, la Nistru. Ei ar fi vrut ca pasul următor să fie anexarea ambelor „Principate dunărene", cum ni se zice de-acum în cancelariile europene. Până atunci, din cauza ambițiilor rivale ale Austriei, ruşii nu se încumetau să râvnească şi la Muntenia. Dar iată că, o dată cu războaiele Revoluției Franceze şi ale lui Napoleon, Austria e țintuită la apus. Rusia profită de ocazie şi dezlănțuie un nou război cu turcii, ocupând ambele principate timp de şase ani (1806-1812). Negocierile de pace tărăgănează luni şi luni de zile — în cele din urmă au loc la Bucureşti în hanul lui Manuc, de curând construit de un negustor armean, figură de mare aventurier. Acum ruşii se grăbesc, căci se vădeşte că Napoleon se pregăteşte să atace Rusia. Anglia, care e sufletul rezistenței antinapoleoniene, se străduieşte din răsputeri să-i aducă pe ruşi şi pe turci la masa negocierilor. Şi atunci asistăm la o incredibilă greşeală a diplomației lui Napoleon: postul de ambasador al Franței la Constantinopol e deocamdată vacant, iar noul ambasador desemnat călătoreşte ca un crai şi soseşte când pacea e semnată (16/28 mai 1812)! Ruşii au renunțat la Muntenia, chiar şi la jumătatea apuseană a Moldovei, dar capătă Moldova dintre Prut şi Nistru, pe care o vor boteza Basarabia (nume purtat în Evul Mediu doar de extremitatea sudică a ținutului). Şase săptămâni mai târziu, „Marea Armată" a lui Napoleon intră în Rusia — dar diviziile ruseşti, care făceau față armatelor turceşti de la Dunăre, sunt de-acum în drum spre Rusia şi vor participa, pe râul

Berezina, la dezastrul armatei napoleoniene în retragere.

De aproape 200 de ani, istoricii, diplomații, oamenii politici își pun întrebarea: cum au putut face turcii o pace atât de păguboasă cu numai câteva săptămâni înainte de atacul lui Napoleon contra Rusiei? Bineînțeles, chestiunea s-a pus îndată şi la Constantinopol.

Şi s-a găsit pe loc un țap ispăşitor în persoana marelui dragoman Dimitrie Moruzi, fiu de domn fanariot şi candidat la domnie, vinovat chipurile de a fi sfătuit încheierea păcii. Lucrul e poate adevărat. Ştim însă astăzi, prin publicarea unor documente din arhivele otomane, că guvernul turc a avut atunci în mână toate elementele pentru a cântări alternativa: însărcinatul cu afaceri al Franței (locțiitorul ambasadorului) înmânase ministrului turc de externe o notă din partea guvernului napoleonian îndemnând stăruitor Poarta să nu încheie pacea, atacul împotriva Rusiei fiind iminent. Nota a fost îndelung discutată în Divan, cu sultanul, marele vizir, toți „responsabilii", şi după matură chibzuință s-a luat hotărârea de a semna îndată pacea, o eventuală victorie a Iui Napoleon apărând acelor guvernanți turci, probabil pe drept cuvânt, ca reprezentând o mai mare primejdie pentru împărăția turcă decât vecinătatea Rusiei.

Aşa a început drama Basarabiei, acum aproape 200 de ani. Să-i învinuim doar pe fanarioți?

Sunt şi astăzi istorici care susțin că grupul de familii fanariote care vreme de sute de ani au uneltit în culisele puterii otomane — plătind adesea cu capul ambiția şi îndrăzneala lor — au urzit un complot „cu bătaie lungă", în care scopul era să sape în ascuns puterea otomană până ar fi fost în măsură să reconstituie, sub conducerea lor, o împărăție creştină cu toate popoarele ortodoxe din regiune. Fapt e că grecii (toți grecii, nu numai fanarioții!), prea

mândri de trecutul lor bizantin, au avut întotdeauna un complex de superioritate față de popoarele vecine, inclusiv, bineînțeles, românii, şi era deci firesc să nu țină seama de interesele locale, regionale, deoarece numai ei (nu-i aşa?) erau chemați să conducă toate națiunile ortodoxe. La perpetuarea acestei mentalități a mai contribuit şi faptul că, la puțin timp după cucerirea Constantinopolului în 1453, sultanul Mehmet chemase pe noul patriarh Ghenadie (care se opusese Uniunii de la Florența) şi-i încredințase păstorirea tuturor creştinilor din fostul Imperiu Bizantin şi din Balcani, astfel încât, în mod paradoxal, Biserica de la Constantinopol a avut mai multă influență politică sub turci decât în perioada anterioară.

Popoarele creştine se revoltă împotriva turcilor. Eteria şi Tudor Vladimirescu (1821)

La începutul secolului XIX încep revolte de mai mare amploare printre popoarele creştine din Balcani. Imboldul a venit în parte de la Revoluția Franceză, care trezise la mai toate popoarele setea de libertate şi adusese noțiunea de egalitate socială.

Primii care se răscoală sunt sârbii, minați pe rând de doi conducători ieşiți din țărănimea chiabură de crescători şi negustori de porci — căci țara nu mai are nici aristocrație feudală, pierită o dată cu căderea statului medieval (în afară de cei ce s-au turcit sau au fugit, dintre care mulți la noi), deocamdată nici burghezie (care se va naşte în mare parte printr-o imigrare aromână). Primul, Gheorghe Petrovici, poreclit Karagheorghe (Gheorghe cel Negru), se proclamă principe al sârbilor în 1808, dar e învins şi în cele din urmă eliminat de un rival, Milos Obrenovici, mai diplomat şi mai şiret, care obține în 1817 o cvasi-independență, el devenind un fel de paşă, adică țara rămâne sub suzeranitate otomană, fără mari schimbări, plătind tribut, dar fără prezența trupelor turce. Milos capătă în fața marilor puteri titlul de principe, Serbia peste care domneşte e însă departe de a-i cuprinde pe toți sârbii. Milos duce, aparent, o viață de chiabur îmbogățit; în realitate, ca şi paşalele cărora le succedă, cam confundă vistieria statului cu caseta lui particulară şi cumpără întinse moşii în Muntenia. Urmaşii lui vor da mai mulți principi, apoi regi — dinastia Obrenovici, cu regine alese din boierimea română, Keşcu, Catargi — alternând cu descendenții Karagheorghe viei, care în 1903 vor rămâne singuri, măcelărind tot neamul

Obrenovici.

Mai importantă pentru urmările de la noi din țară a fost revolta grecilor, care începe în 1821 concomitent în Grecia propriu-zisă şi la noi, în Principate.

De ce? Din cauza domnilor fanarioți şi chiar a unor boieri români care au crezut că, aliindu-se cu grecii, vor ajunge să aibă mai multă libertate în Țara Românească şi în Moldova. Asistăm deci la o dublă acțiune împotriva turcilor: în Grecia propriu-zisă (condusă de un descendent din domnitori fanarioți, Alexandru Mavrocordat, care a devenit celebru prin apărarea orăşelului Missolonghi) şi în țările române (unde vine din Rusia alt fiu de domnitor fanariot, Alexandru Ipsilanti).

Nu numai dintre boierii români s-au înscris unii în această „Eterie" grecească, dar şi din popor sau dintre moşneni, cum a fost cazul lui Tudor Vladimirescu. Tudor Vladimirescu este un personaj excepțional. Mai întâi, ca tânăr, s-a înrolat voluntar în armata rusă. În timpul războiului din 1806-1812, care se desfăşoară pe teritoriul țărilor noastre, Tudor Vladimirescu, împreună cu alte mii de români din toate clasele sociale, luptă alături de ruşi şi chiar capătă rangul de parucic, adică locotenent, cum s-ar spune astăzi, în armata rusă. El ştie deci cum se luptă, cum se folosesc armele moderne, tunurile ş.a.m.d.

După pacea de la Bucureşti din 1812 — catastrofală pentru Principate, după cum spuneam —, începe agitația şi la noi şi printre greci, şi ne punem problema cum să scăpăm de dominația turcă. Tudor Vladimirescu este printre cei care visează la o luptă împotriva otomanilor, iar, atunci când izbucneşte revoluția grecilor în 1821, se află alături de ei cu vreo opt mii de panduri, moşneni din Oltenia care, ca şi el, fie luptaseră alături de ruşi în război, fie se înrolaseră la noi în țară. Pentru prima oară după mai multe generații,

oamenii se înrolau ca să constituie o pază împotriva incursiunilor unui fioros aventurier bosniac ajuns paşă de Vidin, Pasvantoglu, care devastase în mai multe rânduri Oltenia şi chiar trecuse o dată Oltul, stârnind panică la Bucureşti. (De pe vremea lui a rămas expresia populară: „Ca pe vremea lui Pasvante"!)

Tudor Vladimirescu porneşte din Oltenia spre Bucureşti, la îndemnul unor mari boieri favorabili Eteriei, ca Grigore Brâncoveanu, Grigore Ghica, Barbu Văcărescu, care l-au însărcinat să ridice „norodul".

Când se apropie însă de capitală, mai toți boierii fug în Transilvania, la Braşov, de teama unei răscoale țărăneşti. Dar Tudor Vladimirescu este foarte disciplinat, păstrează o ordine chiar brutală în armata lui, aşa încât pandurii sosesc la Bucureşti fără să fi provocat dezordini. La Bucureşti se întâlneşte Tudor Vladimirescu cu comandantul armatei greceşti care venea din Rusia, Alexandru Ipsilanti. Din păcate, ei nu înțeleg războiul în acelaşi fel; Ipsilanti voia o mare Grecie, care să se întindă până în țările noastre, pe când Tudor înțelegea să lupte numai pentru români. Şi aici se petrece altă dramă: Ipsilanti, care fusese aghiotant al țarului, mințise într-un fel pe români afirmând că vor intra în război din nou şi ruşii. Dar iată că țarul îl dezminte. De ce? Fiindcă puterile care-l învinseseră pe Napoleon în 1815, precum şi Franța regală, formaseră ceea ce se numea Liga Sfântă, pentru a se apăra împotriva revoluțiilor. Țarul nu mai îndrăzneşte să sprijine o revoluție grecească, chiar dacă era îndreptată contra turcilor — ar fi însemnat să nu-şi respecte cuvântul dat membrilor ligii suveranilor din Europa, care tocmai în acel moment sunt întruniți în Congres la Laibach (Ljubljana) pentru a hotărî o intervenție împotriva unei revoluții la Napoli! Țarul dezminte deci solemn că ar avea de gând să sprijine revolta grecilor.

Vestea descumpăneşte grav pe toți eteriştii. Tudor Vladimirescu îşi dă seama că revoluția este pierdută, şi intră în negocieri secrete cu turcii. Cele două armate înaintează de la Bucureşti, spre vest, în paralel (cea a lui Ipsilanti trecând pe la poalele munților, cea a lui Vladimirescu prin câmpie), neştiind cum şi când să se unească în cazul unui atac al turcilor. Dar Ipsilanti interceptează corespondența dintre comandantul turc de la Dunăre şi Tudor. Atunci grecii îl prind pe acesta în conacul de la Goleşti şi, după un simulacru de proces, îl ucid mişeleşte şi îi aruncă trupul într-un puț. Ne miră totuşi faptul că mica trupă de eterişti, care l-au luat pe Tudor de la Goleşti, n-a întâmpinat nicio împotrivire din partea pandurilor. Excesiva lui severitate cu trupa — până la cruzime — poate fi o explicație, în momentul arestării, atârnau spânzurați într-un pom, din ajun, tânărul Urdăreanu, frumos, zice-se, ca un arhanghel, şi un alt căpitan, amândoi iubiți de trupă.

Am mai putea trage şi alt învățământ din jalnicul sfârşit al lui Tudor Vladimirescu: Tudor, neam de moşnean din nord-vestul Olteniei, dintr-o regiune de plaiuri unde nu era niciun sat de clăcaşi, ci numai sate de țărani liberi, de moşneni, n-a avut alături de el în acțiunea revoluționară, totodată națională şi socială, niciun „intelectual" pământean. Nu se încropise încă în Principate o „burghezie" națională. Exista deja o pătură destul de largă de negustori şi meseriaşi (mulți dintre ei însă străini) care-şi trimiteau copiii la Şcolile Domneşti, dar ei nu aveau încă simțământul clar că formează o clasă, cu dreptul la revendicări şi, încă mai puțin, la conducere. Politica era treaba boierilor. De altfel şi Vladimirescu trebuie să fi avut convingerea că, dacă ar fi ajuns la putere, tot cu boierii trebuia să guverneze țara. Nu se ridicase oare şi el la un mic rang de boierie? Nu-şi

zidise culă şi nu se lăsase zugrăvit în biserica satului în straie boiereşti? Că a sperat să ajungă domn al Țării Româneşti mi se pare neîndoielnic. Purta işlic alb, culoare rezervată domnitorului, şi lăsa pe panduri să-i zică „Domnul Tudor". Exemplele lui Karagheorghe şi Milos Obrenovici în țara vecină l-au putut încuraja — dar, repet, n-a avut pământeni printre locotenenții lui. Dintre tovarăşii lui mai apropiați, niciunul nu-i născut „pământean"! Episcopul de Argeş, Ilarion, e născut în Bulgaria; frații Macedonski sunt probabil sârbi, în orice caz balcanici; Farmache şi Iordache Olimpiotul sunt aromâni, ca şi comandantul arnăuților, serdarul Diamandi Giuvara.

După moartea lui Tudor, pandurii, rămaşi fără comandant, se împrăştie, unii continuă războiul alături de greci, alții se întorc la căminele lor. Turcii au intrat în țară, îi înving pe greci la Drăgăşani („batalionul sacru" al „Mavroforilor" luptă eroic, până la ultimul, dar Ipsilanti fuge în Austria, unde va fi închis şi va muri în captivitate).

Iată Principatele din nou ocupate în mod crunt de către turci pentru cel puțin un an, cu răzbunări, jafuri şi crime.

Şi dacă au plecat după un an, este fiindcă puterile occidentale i-au silit să plece de la noi.

Între timp, războiul continuase în Grecia continentală şi în Peloponez, unde orăşelul Missolonghi, apărat de Alexandru Mavrocordat, opusese o lungă rezistență turcilor. Acest război din Grecia, datorită prestigiului Greciei antice, s-a bucurat în țările occidentale de un larg ecou şi de multă simpatie, atrăgând luptători voluntari din Franța, Anglia, Germania — cel mai ilustru dintre ei fiind celebrul poet englez Lord Byron, care a şi murit de friguri la Missolonghi. Văzând că nu răzbesc singuri, turcii au chemat în ajutor pe noul bei al Egiptului, Mehemet-Ali, de origine albaneză, care l-a trimis pe fiul său Ibrahim cu o flotă şi o întreagă armată.

Atunci au intervenit, pentru prima oară împreună (suntem în 1827), Rusia, Anglia şi Franța — iar flotele lor reunite au distrus, la Navarino, flota turco-egipteană. Intervenția marilor puteri a constrâns pe turci, în 1830, să acorde independență Greciei, care în 1832 a devenit regat, cu un rege din familia regală bavareză.

Aş vrea acum, în câteva cuvinte, să evoc rolul pe care şi aromânii l-au jucat în această redeşteptare a Greciei.

Soarta romanităţii sud-dunărene. Aromânii în Grecia şi în diasporă

Am spus, când am vorbit despre cotropirea de către slavi a întregii Peninsule Balcanice, începând din veacul al VI-lea, că locuitorii de limbă latină care ocupau pe vremea Imperiului Roman cam toată Iugoslavia contemporană plus Bulgaria la nord de Haemus (Munții Balcani) şi formau nuclee compacte mai la sud, în Macedonia, în special de-a lungul fostului drum strategic de la Durazzo, pe malul Adriaticii, la Constantinopol, s-au găsit din ce în ce mai strâmtorați, mai izolați, înconjurați de o mare slavă către nord, iar mai la sud amestecați cu grecii şi albanezii. Cu vremea s-au despărțit patru grupuri dialectale, cei din nordul Bulgariei şi din Serbia vorbind acelaşi dialect ca românii nord-dunăreni — lingviştii îi zic dacoromâna.

Dintre aceştia s-au ridicat cei care au pornit revolta antibizantină de la sfârşitul secolului XII în frunte cu frații Asăneşti şi au fost deci la originea renaşterii politice a taratului bulgar. Din ei n-ar mai rămâne decât câteva comune în nord-vestul Bulgariei şi în Serbia, în special în Valea Timocului.

Tot de aceeaşi origine, probabil, sunt cele câteva comune din peninsula Istria, pe coasta Adriatică, azi fiind numai câteva sute de vorbitori ai acestui dialect zis istroromân.

În împrejurimile marelui port Salonic (pe greceşte Thessaloniki) căruia pe graiul românesc de acolo i se zice Săruna (dovadă că le-a fost transmis direct din latinescul Salona, şi că de la ei, iar nu de la greci, au preluat numele şi slavii — bulgari şi macedoneni — care îi zic Solun), acolo se află un grup de localități unde se vorbeşte alt dialect românesc, denumit de lingvişti megleno-român.

În fine, gruparea cea mai compactă şi mai numeroasă s-a aflat în tot Evul Mediu în regiunile muntoase ale Pindului, ale Gramostei şi ale Olimpului. Ei sunt cunoscuți sub numele de aromâni sau mai corect armâni (cu toate că într-una din regiunile lor îşi zic şi rumâni). Tuturor acestor latinofoni vecinii slavi, iar mai apoi grecii şi albanezii, le-au zis vlahi, ca şi românilor nord-dunăreni.

A mai existat în Peninsula Balcanică şi un al cincilea grup de vlahi, de-a lungul Coastei Adriatice şi mai cu seamă la portul Dubrovnic, care a fost în tot Evul Mediu un mare centru comercial, reuşind, chiar sub dominația otomană, să păstreze o anumită autonomie. Lingviştii contemporani consideră însă că acest dialect dalmatic, al cărui ultim vorbitor, din insula Kârk, a murit pe la 1900, era mai curând un dialect al italienei decât al românei. Se vede din acest exemplu cât de înrudite sunt româna şi italiana, încât s-a putut pune întrebarea dacă un anumit dialect aparține uneia sau alteia.

Asupra aromânilor trebuie să insistăm mai mult. Mai întâi fiindcă au jucat un rol în istoria Balcanilor, apoi fiindcă mulți dintre ei au imigrat în România în ultimele două veacuri şi au dat țării personalități ale vieții culturale şi politice, în fine, fiindcă situația lor actuală şi perspectivele lor de viitor sunt, în ochii noştri, îngrijorătoare.

Acest grup etnic, din cauza prea marii sale împrăştieri şi din cauza unei lipse de voință politică, n-a prezentat niciodată o reală unitate şi un adevărat proiect politic. O singură dată, la sfârşitul secolului XIV şi începutul secolului XV, avem o familie aromână, Buia Spata, care constituie un ducat în părțile Tesaliei şi Epirului, adică în Albania şi Grecia de nord, lângă Vlahia din Balcani — de unde confuzia cu Valahia nord-dunăreană, care a dat

naştere unei lungi enigme cu privire la stema cu capete de negri, socotită ca fiind a unui „rege" de lângă Valahia, la Conciliul de la Konstanz (1414-1418), şi care a indus în eroare mulți heraldişti şi istorici români, printre ei şi genialul Bogdan Petriceicu-Hasdeu (Hâşdău), care au crezut că era una dintre stemele Basarabilor. Enigma a fost rezolvată de curând de cercetătorul Constantin Rezachevici: era stema familiei Buia Spata din Balcani.

Sub turci, aromânii s-au bucurat de o relativă autonomie. Erau împărțiți în vreo 12 „căpitănii" având în fruntea fiecăreia un „căpitan de armatori", răspunzător față de turci cu menținerea ordinii, în secolul XVII, o dată cu slăbirea autorității centrale la Constantinopol şi cu o agresivitate crescândă a musulmanilor albanezi, asistăm la un început de revoltă printre aromâni: unii căpitani de armatori se transformă în clefți — pe greceşte bandiți sau haiduci — duşmani ai puterii otomane. Documentele, dar şi cântecele bătrâneşti, şi aromâneşti şi greceşti, pomenesc pe mai mulți dintre ei, de pildă Iani Bucovală, Iani Belu, Nicolo Giuvara, Panu Meitani; numele lor s-au regăsit uneori printre familiile emigrate apoi către țările române. Paralel cu aceste îndepărtate preliminarii ale revoluției greceşti, asistăm la o remarcabilă înflorire a talentelor negustoreşti ale acestor vlahi. Un oraş în special a făcut faima lor, Moscopole, în Albania. Când acest centru prosper a fost distrus de musulmani, în special după un cumplit atac în 1789, moscopolitanii şi alți aromâni din regiune s-au împrăştiat în Macedonia, în Serbia, în Ungaria, în țările române, în Serbia au constituit sâmburele viitoarei burghezii din Belgrad şi din Serbia întreagă; la Viena şi Budapesta au dat generații de mari bancheri şi industriaşi, Şina, Dumba, Darvari, Belu, Mocioni (Mocsony), probabil şi Karajan.

În țările române aportul lor va fi şi mai însemnat. E de ajuns să pomenesc, în Ardeal, pe poeții Octavian Goga şi Ştefan Iosif, dar mai cu seamă frumoasa figură a renovatorului Bisericii ortodoxe, mitropolitul Andrei Şaguna, care era născut în Ungaria de nord din părinți aromâni stabiliți acolo de mai multe generații. Şi predecesorul lui Şaguna, episcopul Moga, fusese aromân — din familia lui se trage şi ascendența maternă a poetului şi filosofului Lucian Blaga.

În timpul războiului grec de independență, aportul aromânilor a fost masiv. Unul din marii precursori ai revoluției a fost Constantin Rhigas Phereos Velestinlis (Riga Fereu din satul aromânesc Velestin), autorul cântecului denumit „Marseillaise a grecilor". Pătruns de ideile Revoluției Franceze, el visa la un mare stat condus de greci, dar înglobând pe toți creştinii din Balcani. Predat de austrieci turcilor, a fost executat la Belgrad în 1798. Celui mai vestit dintre căpitanii acelui război, Colocotronis, i s-a zis „Regele Vlahilor", fără ca să putem dovedi că el însuşi, originar din Peloponez, era vlah. În schimb, alt general, Coletti, mai târziu şi prim-ministru, e cert că a fost aromân.

Pe măsură ce s-a dezvoltat regatul Greciei, într-o epocă de intens naționalism în toată Europa, vorbitorii de aromână s-au simțit din ce în ce mai marginalizați, dacă nu se lăsau complet elenizați, renunțând la graiul strămoşesc. E adevărat că de veacuri, şi prin biserică şi prin şcoală, cei mai răsăriți dintre ei erau de cultură greacă şi țineau la acea țară care fusese dintotdeauna a lor. Astfel, mai toți „vlahii" îmbogățiți prin străinătăți, în bănci, industrie şi comerț, ca Şina, Maruzzi, Averoff şi atâția alții au fost mari binefăcători (evergeți) ai Atenei şi Greciei în general. Pentru cei rămaşi la vatră însă, exclusivismul național grecesc a fost din ce în ce mai apăsător şi a dus, către sfârşitul veacului al XIX-lea şi

începutul veacului nostru, la grave şi sângeroase ciocniri.

Interesul pe care România l-a arătat acestor fraţi îndepărtaţi, de la Cuza Vodă încoace, cu ministrul său Dimitrie Bolintineanu (el însuşi de origine aromână), a luat probabil o cale greşită: s-au deschis şi întreţinut în regiunile locuite de aromâni — mai întâi în Turcia, apoi în ţările succesoare, Grecia, Bulgaria, Albania — zeci de şcoli şi licee, unde s-a predat însă în româna noastră, nu în dialectul local, ceea ce a produs un rezultat diametral opus celui dorit: absolvenţii şcolilor româneşti, în loc să întărească comunitatea lor, s-au dovedit inadaptabili mediului local şi deci doar buni de imigrare în România!

Azi, după două războaie balcanice şi două războaie mondiale, cu grave consecinţe în toate domeniile, situaţia aromânilor din Balcani e dramatică. Dacă nu se reuşeşte să se impună statelor din zonă, foarte curând, şcoli sau clase cu predare în aromână, limba care a rezistat pe acele meleaguri mai bine de două mii de ani se va stinge de tot, sub ochii noştri.

Capitolul 5

Românii în faza modernizării
Domniile pământene în Principate

Revolta lui Tudor Vladimirescu, în ciuda tragicului ei sfârşit, a avut totuşi consecinţe faste în Principate: turcii, nemaiavând încredere în greci, au hotărât să asculte cererea boierilor români de a li se da din nou un domn pământean. În 1822 începe deci la noi o nouă eră prin alegerea a doi domni pământeni. De fapt, la început a fost o numire de către sultan, dar o delegaţie de boieri din Muntenia şi alta din Moldova veniseră cu propuneri, iar astfel sultanul pune domn în Moldova pe Ioan Sandu Sturdza, coborâtor dintr-o veche familie de boieri moldoveni, şi în Muntenia pe Grigore IV Ghica, a cărui familie, cum am spus, era de îndepărtată origine albaneză, acum însă cu totul românizată prin înrudiri cu vechile neamuri boiereşti române, încât se găsea chiar în fruntea „partidei naţionale", începe acum era modernizării în ţările noastre.

Cu greu ne mai închipuim azi cum arătau oamenii şi locurile la începutul veacului al XIX-lea, adică spre sfârşitul epocii fanariote. Desigur viaţa la ţară, mai cu seamă la poalele munţilor, cu aşezări mai numeroase de moşneni şi răzeşi, era neschimbată de veacuri, urmând ritmul anotimpurilor şi muncilor la câmp, la vie sau la pădure. Portul ţăranilor, al bărbaţilor şi al femeilor, se păstra cu sfinţenie din tată în fiu — sau mai bine zis de la mamă la fiică —, iar călătorii străini observă toţi, cu mirare, într-o ţară atât de năpăstuită şi săracă, frumuseţea broderiilor şi curăţenia cămăşilor chiar şi la cei mai săraci. La oraş însă,

boierii, după ei şi negustorii mai avuți, apoi şi târgoveții, umblă în straie în stil oriental, după moda de la Constantinopol — Țarigrad i se spunea în graiul popular, şi aşa ne-a rămas până azi în cântecele bătrâneşti.

De aceea străinii apuseni, care poposeau mai mult la oraş, aveau la prima vedere, când veneau din Apus, impresia de a se afla deja într-o provincie a Imperiului Otoman — sau dacă veneau de la Constantinopol, de a se afla încă într-o provincie turcească.

Dar deosebirea de Occident nu stătea numai în acest aspect exterior, al costumului oriental — uneori chiar exagerat de „exotic", cum a fost un timp calpacul, ca un dovleac uriaş pe capul boierilor, pentru un ochi occidental destul de urât şi caraghios. Deosebite erau instituțiile, moravurile şi vocabularul (care nu era „internațional" decât față de lumea otomană sau de moştenirea bizantină), şi prin urmare mentalitățile. Deci când deodată au început boierii, clericii şi toți cei mai avuți şi cu carte să citească romane traduse din franțuzeşte ori nemțeşte, sau ziare venite de la Viena şi Paris, apoi când nu s-a mai putut opune turcul ca cucoanele noastre să se îmbrace după moda apuseană, după ele luându-se şi tinerii bărbați, şi când au putut unii dintre aceştia să călătorească şi să învețe în Apus, atunci s-a petrecut o adevărată revoluție cu consecințe incalculabile în toate domeniile. Trebuie insistat asupra profundei mutații care are loc la acel început de veac şi care se va prelungi în decursul mai multor generații, ca să înțelegi chiar anumite probleme ale României de azi. În general, se trece prea repede asupra acestei adânci schimbări de acum 150-200 de ani, ca şi când ar fi oarecum ruşinos să arăți că pe-atunci mai făceam parte din altă lume decât cea căreia îi aparținem acum.

Influenţa franceză dominantă

Deja în epoca fanariotă începe influența franceză la noi, fiindcă Franța avea pe-atunci un prestigiu enorm în întreaga Europă. Se vorbea franțuzeşte în sferele înalte, de la Lisabona la Sankt-Petersburg. La noi marea cotitură se petrece în timpul ocupației ruseşti de la 1806 la 1812. Convinşi de victoria finală a ruşilor împotriva turcilor, tinerii boieri — şi mai cu seamă boieroaicele! — au început să se îmbrace după moda apuseană, să danseze vals în loc să joace hora, şi să învețe toți franțuzeşte, pentru că franțuzeşte se vorbea cu ocupantul rus!

Ceea ce nu i-a împiedicat pe unii boieri bătrâni, mai iscusiți în politică, cum a fost marele vornic Constantin Filipescu (deportat în cele din urmă la capătul Rusiei), să urzească intrigi împotriva ruşilor şi în favoarea turcilor, pe care-i considerau de-acum ca o pavăză necesară contra expansionismului rusesc.

Când românii încep să călătorească în Occident, căutând sprijinul unei puteri străine împotriva ruşilor sau a austriecilor, se îndreaptă fatalmente spre francezi. Nu doar pentru că Franța părea să rămână puterea cea mai mare, cu toată căderea lui Napoleon, dar mai cu seamă pentru că limba franceză se înrudeşte cu româna, aparținând amândouă familiei limbilor romanice. Aşa începe la noi o extraordinară influență paşnică din partea unui stat străin, în aşa măsură încât limba noastră, cea pe care o vorbim în fiecare zi, cuprinde, în majoritate, cuvinte de origine franceză, unele tranzitate prin italiană, care seamănă mai mult cu româna, altele preluate direct din latină. Prin faptul că tinerii intelectuali români (chiar cei care nu învățaseră în străinătate) vorbeau limba franceză, ei ne-au furnizat aproape toate cuvintele moderne. Trebuia să schimbăm

cuvintele venite pe linie turcească sau grecească, pentru noul nostru sistem de administrație, pentru drept, politică, economie. Astfel, ispravnicul a devenit prefect, a chivernisi s-a zis de-acum a administra, zapciii au fost înlocuiți cu jandarmii (fr. medievală: gens d'armes, fr. modernă: gendarme), vistieria a devenit ministerul finanțelor etc., etc. În mod fatal trebuia să împrumutăm asemenea cuvinte dintr-o limbă străină, iar aceasta a fost franceza. Şi această influență nu s-a şters, a rămas în limbă şi este acum infiltrată în felul nostru de a gândi şi a trăi. Noi nu ne mai dăm seama cât de mare a fost influența franceză în veacul al XIX-lea şi chiar până la mijlocul veacului al XX-lea. Toată societatea românească, toți intelectualii vorbeau franțuzeşte. Boierimea vorbea franțuzeşte acasă.

Sunteți şocați? Nedumeriți? Nu e cazul. Este un fenomen universal: când o limbă se impune ca limbă de cultură, e vorbită de aristocrațiile altor țări fără complexe. Dacă citiți Război şi pace de Lev Tolstoi, veți vedea cum dialogurile intime ale acelor ruşi care-l învinseseră pe Napoleon sunt împănate cu fraze franțuzeşti. Mai surprinzător: Frederic cel Mare, geniul militar şi făuritorul puterii prusace la sfârşitul secolului XVIII, strămoşul împăraților germani de la 1870 la 1918, era atât de îndrăgostit de limba franceză, în care făcea şi versuri, încât a spus butada că el nu vorbeşte nemțeşte decât cu grăjdarii! Dar iată un exemplu şi mai revelator (şi prea puțin cunoscut): Cezar, marele Cezar al cărui nume a devenit sinonim cu împărat, el, adevăratul fondator al Imperiului Roman, când s-a prăbuşit străpuns de 23 de lovituri de pumnal, văzându-l printre ucigaşi pe Brutus, fiul soției sale, a rostit acele cuvinte care ne mai tulbură adânc, după două mii de ani: „Şi tu, fiul meu!" — dar le-a spus pe greceşte, dovadă că vorbea greceşte acasă!

Acestea fiind zise, vă mai supără ideea că elitele noastre vorbeau, până nu demult, franţuzeşte?

Aşadar, în momentul când începem să preluăm ştiinţele, filosofia, dreptul, în general cultura Occidentului, lucrurile se schimbă radical şi relativ brutal la noi în ţară, oarecum sub presiunea străinătăţii, în urma războaielor duse de austrieci şi ruşi împotriva turcilor. Am fost un teatru de război, războaiele au adus multe nenorociri la noi în ţară, dar în cele din urmă au adus şi posibilitatea de a ne dezbăra de dominaţia otomană.

Ocupaţia rusă din 1828-1834. Regulamentul Organic

Ne aflăm din nou în fața unui fenomen ciudat: ruşii, în timpul cât ocupă Principatele după încă un război (1828-1829), care se termină cu pacea de la Adrianopol (septembrie 1829), vor impune în Principate un fel de nouă constituție care se va numi Regulamentul Organic.

Iată ironia: ruşii, aflați sub un regim autocrat, fără libertăți, fără parlament la ei în țară, vor impune în Principate un regim relativ mai liberal decât al lor. Apărând şi în Rusia, pe la începutul secolului XIX, mişcări liberale, guvernatorul rus numit în Principate, generalul Pavel Kiseleff (al cărui nume îl păstrează o şosea din Bucureşti), un conte relativ liberal, împreună cu cei din jurul lui, s-a gândit să experimenteze în Principatele Române un regim ceva mai liberal decât în Rusia şi în orice caz mai liberal decât cel pe care turcii îl impuseseră Principatelor. Să ne înțelegem asupra cuvintelor. Când zic liberal, aceasta nu înseamnă că era de-acum democratic. Constituția era foarte aristocratică — în parlament nu apăreau decât boieri mari şi mai mici —, dar se inspira după unele modele europene: se ținea seama de independența justiției, iar parlamentul era separat de executiv; iată deci aplicat, pentru prima oară la noi în țară (e drept, cam şchiop), principiul lui Montesquieu din veacul al XVIII-lea: separarea puterilor; executivul, legislativul şi judiciarul trebuie să fie separați, independenți unul de altul, pentru ca o țară să poată fi cârmuită într-un mod oarecum liberal, adică ferită de despotism şi arbitrar. Acest principiu apare pentru prima oară în Regulamentul Organic.

Soarta țărănimii, în schimb, se înrăutățeşte în urma Regulamentului Organic, în 1829, prin pacea de la

Adrianopol, turcii sunt siliți să liberalizeze navigația pe Marea Neagră şi pe Dunăre, forțați bineînțeles de ruşi, dar şi de englezi, căci englezii dominau mările şi voiau să liberalizeze comerțul. De la o zi la alta, libertatea comerțului în Principatele noastre face ca boierimea, care poseda majoritatea pământurilor, să se intereseze de o exploatare mai intensivă ca să producă grâne pentru export. Până atunci țăranul putea să cultive într-o oarecare libertate pământul boierilor, boierul era silit să dea cel puțin două treimi din moşia lui țăranilor, care o cultivau cum voiau şi îi dădeau boierului o cincime, o pătrime sau o treime, dar dijma nu ajungea la jumătate din recoltă. Din momentul când boierii nu mai sunt siliți să dea grâul turcilor la preț redus, ci îl pot vinde francezilor sau englezilor, pe Dunăre, țăranii încep să fie mult mai exploatați de marii proprietari decât erau înainte de epoca Regulamentului Organic.

Iată cum progresul îşi are şi reversul lui. Prima constituție românească reprezintă embrionul unei legislații de tip occidental, dar, pe de altă parte, înrăutățeşte soarta țăranilor în aşa măsură încât, mai târziu, unii gânditori socialişti vor spune că avem de-a face cu o epocă de neoiobăgie. Degeaba era țăranul liber (nu mai exista serbie la noi de la mijlocul secolului XVIII, am pomenit mai sus despre reforma lui Constantin Mavrocordat), faptul că era silit să folosească pământul boierului şi să-i dea jumătate din munca efectuată cu mâna, cu plugul şi cu boii lui, a făcut ca situația țărănimii să se degradeze. Iar aceasta în contextul în care, datorită îmbunătățirii condițiilor de igienă şi a progreselor medicinei (vaccinul împotriva variolei — căreia i se spunea „altoi de vărsat" — se introdusese la începutul veacului), populația la sate a crescut mult în secolul al XIX-lea.

Pe plan politic, aplicarea Regulamentului Organic a

însemnat şi o intervenție permanentă în treburile țării a reprezentanților ruşi la Bucureşti (până în 1834, generalul conte Pavel Kiseleff, apoi consulii ruşi de la Bucureşti şi Iaşi), în aşa măsură încât cele două principate deveniseră practic țări aflate sub protectorat rusesc. Situația domnilor, Mihăiță Vodă Sturdza (1834-1849) în Moldova, Alexandru Ghica (1834-1842) şi Gheorghe Bibescu (1842-1848) în Muntenia, a fost extrem de grea, mereu învinuiți de liberalii dinăuntru că nu rezistă destul presiunilor ruseşti, şi de consulii ruşi că cedează prea mult opoziției dinăuntru. În Muntenia în special, Alexandru Ghica s-a confruntat în Adunarea legislativă cu o puternică opoziție, de tendință antirusă. Unul dintre şefii acestei opoziții, Ion Câmpineanu, a şi plecat în Occident pentru a trezi interesul marilor puteri în problema românească şi e de mirare cum a putut fi primit în audiență de prim-miniştri apuseni, Lord Palmerston la Londra şi Adolphe Thiers la Paris. Aparținând unei familii boiereşti de prim rang, înrudit cu Cantacuzinii şi cu Cantemireştii, el a fost introdus în cercurile occidentale de prințul Adam Czartoryski, fruntaş al emigrației poloneze şi fost consilier al țarului.

Altă explicație a relativului succes al lui Câmpineanu au fost legăturile sale cu masoneria.

Întors în țară, a fost închis un timp — ca şi tânărul Mitică Filipescu, primul nostru doctor în drept de la Paris şi care, cu toate că aparținea uneia dintre cele mai puternice familii boiereşti din Muntenia, poate fi considerat, prin proiectul său politic, ca primul om politic socializant din țara noastră. Filipescu a murit în închisoare. O dată cu el fusese închis şi tânărul Nicolae Bălcescu, care va juca un rol de frunte în revoluția de la 1848. În închisoare se îmbolnăveşte el de tuberculoza („oftica" i se zicea pe atunci) care-l va doborî de tânăr.

Mai abil şi mai iubit de ruşi, Sturdza s-a menținut mai mult pe tron. Cu toate slăbiciunile de care toți trei domnitorii au fost învinuiți, se poate spune, obiectiv, că în timpul guvernării lor ambele principate au făcut progrese mari în domeniul economic şi în domeniul cultural. S-au clădit oraşe întregi, ca Brăila (privită, o vreme, de străini, ca mai frumoasă decât Bucureştii), Alexandria (după numele lui Alexandru Ghica); s-au deschis drumuri, s-au pavat şi iluminat cele două capitale. La Iaşi, Mihăiță Vodă a inaugurat o universitate (Academia Mihăileană) şi a întreținut un teatru francez. Comerțul în ambele principate a luat avânt, ca urmare a clauzelor tratatului de la Adrianopol, care liberalizase comerțul pe Dunăre şi Marea Neagră şi suprimase monopolul turcesc pe cereale şi vite. Atunci a început să se închege cu adevărat o burghezie românească, din negustorime şi din mica boierime. O consecință neprevăzută a fost însă şi imigrarea din ce în ce mai masivă în Moldova a evreilor din Galiția, Polonia şi Rusia, atraşi de o nouă piață comercială în stare oarecum „virgină".

Revoluţia de la 1848 în Principate — avortată în Moldova, victorioasă timp de trei luni în Muntenia. Rolul francmasoneriei

Iată-ne ajunşi la revoluţia de la 1848. Trebuie spus mai întâi că în toată Europa, după căderea lui Napoleon, între 1815 şi 1848 se petrec modificări adânci în ordinea economică şi socială. Industria ia avânt la început în Anglia, iar Franța urmează, la rândul ei, modelul englez. (Deschid aici o paranteză pentru a veni în întâmpinarea celor ce se simt umiliți că facem apel la străini pentru dezvoltarea țării noastre — născându-se astfel un complex de inferioritate, în Franța, marea Franță care avea o întârziere de câteva zeci de ani față de Anglia în privința dezvoltării industriale, statisticile arată că în 1848, momentul izbucnirii revoluției, se aflau 60 000 de „cooperanți" englezi! Francezii au avut nevoie de aceşti ingineri şi muncitori englezi ca să înceapă să se industrializeze la rândul lor, să construiască uzine, căi ferate ş.a.m.d. Vedem deci că nu e o înjosire ca, pe măsură ce adopți metode şi tehnici noi, să fii pentru un timp ucenicul unui străin.) Dezvoltarea industrială creează noi probleme grave în toate statele occidentale, în 1848 se răscoală populația pariziană împotriva regelui burghez, cum i s-a zis lui Ludovic-Filip, care nu ştiuse să facă din vreme reforme mai democratice şi lăsase puterea capitaliştilor, de data asta de origine mai mult burgheză decât aristocratică.

Revoluția din 1789 din Franța avusese aspecte populare şi momente sângeroase, dar în cele din urmă a adus la putere o altă clasă, burghezia în locul aristocrației, în 1848 asistăm la o încercare de a răsturna şi burghezia de la

putere, o încercare populară. Interesant este că tinerii noştri studenți de la Paris sunt entuziasmați de această revoluție populară, cu toate că în majoritatea lor erau fii de boieri; de pildă, frații Golescu, şi mai cu seamă frații Brătianu se pare că au luat parte la luptele de stradă alături de populația răsculată a Parisului. Ei sunt ucenicii revoluției din Franța şi o importă în țările noastre, în Muntenia şi în Moldova.

Aici trebuie să spunem câteva cuvinte despre o problemă care nu prea se discută în cărțile noastre de istorie: rolul jucat de o societate secretă, francmasoneria, în aceste revoluții, atât în cea din 1789 în Franța, cât şi în cea de la 1848, la noi. Tineretul nostru, aflat în Franța sau în alte țări occidentale, nu se putea simți atras de conservatori — prea puțin preocupați de un principat considerat provincie turcă, în schimb liberalii, doritori să răspândească ideile de democrație şi libertate şi în țările din răsăritul şi sudul Europei, au captat interesul acestor tineri români. Ceea ce a făcut ca cei mai mulți dintre ei să se înscrie în lojile masonice.

Ce era masoneria? Este un lucru destul de greu de explicat, fiindcă multă vreme masoneria s-a acoperit cu un văl de mister, în Evul Mediu, cei care clădeau vestitele catedrale şi care învățau din tată în fiu, sau de la maestru la ucenic secretele construcției, au creat nişte societăți secrete pentru ca numai ei să cunoască tainele meseriei. Şi pe franțuzeşte „franc-macon" înseamnă „zidar liber". Ei formau companii care se plimbau în toată țara şi clădeau la comandă ce li se cerea, dar nu voiau să destăinuie decât după o ucenicie foarte lungă secretele meseriei lor. Acest cuvânt de francmason a fost preluat pe la începutul secolului al XVIII-lea de un pastor anglican care înființează o nouă societate secretă. Societatea nu avea drept scop nici

zidăria, nici arhitectura, ci dărâmarea unei societăți mult prea dominate de aristocrație şi de Biserica catolică. S-au născut deci, mai întâi în Anglia, apoi foarte repede s-au răspândit pe continent, societăți secrete care aveau scopul, pe de o parte, de a slăbi puterea Bisericii prea voluntare a catolicilor (care controla în mare măsură educația copiilor şi avea o influență prea puternică asupra guvernelor), iar, pe de altă parte, de a distruge monopolul aristocrației asupra guvernelor. Se pare că masoneria a jucat un rol important în izbucnirea revoluției franceze de la 1789. Este o chestiune controversată, dar cred că e multă dreptate în această teză, de n-ar fi decât o singură dovadă: toate caietele de doleanțe — cerințele de reformă adresate, din toate provinciile Franței, regelui Ludovic al XVI-lea — se asemănau ca şi când ar fi fost scrise de aceeaşi mână secretă, iar singura explicație plauzibilă este că toate au fost redactate în lojile masonice şi apoi preluate de deputații Stării a Treia, care ajung la Paris.

Acelaşi lucru se repetă la noi în 1848. Aceşti tineri români care studiaseră la Paris, aproape toți (avem dovezi acum, de când s-au deschis arhivele masoneriei) au fost recrutați pentru a intra în masonerie, şi au venit ca masoni la noi în țară. Revoluția de la 1848, ca şi Unirea Principatelor de la 1859, a fost opera tinerilor masoni.

Adevărul trebuie spus, dacă este dovedit prin documente. Ce s-a întâmplat mai târziu? Masoneria a degenerat oarecum într-o societate de sprijin reciproc şi de acaparare a puterii; extrema stingă a preluat, în mare parte, conducerea masoneriei, mai cu seamă în Franța, şi au intrat în masonerie foarte mulți evrei, dornici, pe această cale, să spargă ostracizarea ce-i lovea de veacuri. Unii dintre ei, venind la noi, au încercat să forțeze țările române să acorde imediat cetățenia română evreimii care intrase după

1830 în principatele noastre, mai cu seamă în Moldova. De-atunci s-a născut un fel de reacție negativă împotriva masoneriei, o reticență a intelectualilor români, fiindcă ei au avut impresia că se încerca să li se forțeze mâna în direcții care nu mai corespundeau intereselor naționale ale momentului, aşa cum le vedeau ei.

Când izbucneşte revoluția la Paris, în februarie 1848, unii dintre tinerii noştri, cum sunt frații Brătianu, se află la Paris. Se întorc la noi în țară unde domneau, la Bucureşti, Gheorghe Bibescu şi la Iaşi, Mihai Sturdza, şi încep să comploteze pentru a răsturna aceste guverne sau pentru a impune domnitorului reforme democratice, în martie 1848 se pregăteşte un complot în Moldova, dar este descoperit şi imediat înăbuşit de Vodă Mihăiță Sturdza. Unii sunt închişi, alții reuşesc să fugă în străinătate, astfel încât revoluția din Moldova este avortată de la început, în Muntenia în schimb, unde exista de altfel o burghezie mai dezvoltată decât în Moldova, tineretul revoluționar reuşeşte să mobilizeze populația, să meargă până şi la sate cu câțiva revoluționari ieşiți din păturile țărăneşti, cum a fost Popa Şapcă, începe o adevărată revoluție, cu proclamația de la Islaz (9 iunie 1848); se întinde apoi la Bucureşti, unde impune domnitorului Bibescu o proclamație pentru a face schimbări, pentru a organiza alegeri, cerând de asemenea suprimarea boierimii etc. Vodă Bibescu, dându-şi seama că exista riscul unei intervenții străine pentru a înăbuşi această mişcare, după două zile abdică şi pleacă în străinătate.

Timp de trei luni va rezista un guvern condus de aceşti tineri revoluționari dintre care citez câteva nume. Am pomenit deja de Ion Câmpineanu, din generația precedentă. Avem apoi pe nepotul său, Ion Ghica, frații Golescu, Nicolae Bălcescu, Christian Teii, Eliade Rădulescu, generalul

Magheru. Guvernul a încercat imediat să ia măsuri radicale. De pildă decretează libertatea țiganilor, care veacuri de-a rândul trăiseră într-o situație subalternă, jignitoare, erau maltratați, bătuți, asta explicând multe năravuri căpătate de ei. Nu este vina lor, ci a veacurilor de durere şi înjosire pe care le-au îndurat. Au fost eliberați în principiu în 1848, dar după înăbuşirea revoluției măsura n-a apucat să fie aplicată, începuseră însă câțiva boieri, cum au fost Ion Câmpineanu sau Mihăiță Vodă Sturdza, să-i elibereze pe propriii lor țigani; mânăstirile şi-au dat seama că robia nu mai corespundea cu milostenia creştină, şi i-au eliberat şi ele — aşa încât prin anii 1850 nu mai rămâneau decât vreo 5 000 de robi țigani în Muntenia şi tot atâția în Moldova, numai robi particulari, la boieri, pentru care făceau toate meseriile prin casă, erau bucătari, lemnari, fierari, potcovari, spoitori etc. Dar şi lăutari! Eliberarea lor totală n-a început decât în 1856. Pare de neînchipuit ca în veacul al XIX-lea să mai fi existat încă robi la noi, dar gândiți-vă că Statele Unite ale Americii au mai aşteptat încă 6-7 ani pentru a-i dezrobi pe negri, în domeniul acesta am fost înaintea SUA!

Au apărut atunci alte dificultăți: cum să fie țiganii inserați în viața normală a țării, să devină proprietari de pământ, să practice liber meserii. Libertatea de principiu nu rezolva toate problemele.

Să ne întoarcem la momentul 1848, când s-a decretat libertatea țiganilor. Cum guvernul nu a durat decât trei luni, planurile lui au rămas literă moartă.

De pildă, s-au dus timp de săptămâni discuții între proprietarii de pământ (să le spunem boieri — dar nu mai erau toți boieri vechi, ci şi nou îmbogățiți, târgoveți, burghezi) şi țărani, în privința împroprietăririi. Iar aici lucrurile au fost oprite. O asemenea revoluție nu putea fi

admisă de Rusia, care s-a înțeles cu Turcia, puterea suzerană, şi pentru prima oară, de comun acord, au intrat în țară, ruşii dinspre nord, turcii dinspre sud, şi au înăbuşit revoluția în septembrie-octombrie 1848. Au ocupat țara, fiecare câte o jumătate. Până şi Bucureştii au fost împărțiți în două, cum a fost Berlinul împărțit, după al doilea război mondial, între ruşi şi occidentali. Iată deci această mare speranță a noastră înăbuşită. Capii revoluției, mai toți, cei care n-au fost luați de ruşi şi deportați în Siberia, au putut fugi, unii în Turcia, dar cei mai mulți în Franța. Astfel a început o propagandă intensă care a schimbat în timp perspectiva guvernelor occidentale privind Principatele Române.

1848 în Ardeal: ungurii şi românii în tabere opuse

Trebuie să vorbim acum şi despre ce s-a întâmplat în acest răstimp în Transilvania. Acolo lucrurile au stat cu totul altfel. Revoluția începuse şi în Ungaria. Unii dintre revoluționarii din principate, mai cu seamă Nicolae Bălcescu, ar fi vrut să ne aliem cu ungurii, fiindcă duşmanul nostru, al tuturor, în gândul lui, era Rusia. Din păcate, ungurii, reprezentați mai ales de aristocrația lor, au avut alte scopuri naționale. Nobilimea maghiară, chiar de pe vremea Măriei Tereza, era foarte puternică şi forma o mare parte din armata austriacă. Aşa se explică cum a reuşit revoluția ungară să țină piept austriecilor timp de un an. S-a crezut chiar că vor forma o Ungarie liberă. Austriecii au continuat însă lupta contra lor, şi i-au chemat în ajutor pe ruşi.

Între timp, românii din Transilvania ar fi spus ungurilor: noi suntem alături de voi pentru a lupta împotriva împărăției, cu condiția să ne acordați, în Transilvania, egalitate în drepturi. Ungurii n-au acceptat, ba au mers, dimpotrivă, mai departe: au proclamat în 1848 unirea Transilvaniei cu Ungaria. Până atunci, sub dominația împăratului, cu toate că puterea era în mâna Dietei maghiare, Ardealul reprezenta o unitate aparte.

Românii n-au putut admite unirea cu Ungaria — ar fi devenit minoritari în unitatea administrativă nou creată. Degeaba s-a dus Nicolae Bălcescu să discute cu Kossuth, pentru a face legătura între Kossuth şi Avram Iancu, şeful revoluționarilor români. Nu s-a putut ajunge la o înțelegere, aşa încât țăranii români, în jurul lui Avram Iancu, au luat armele împotriva ungurilor, deci oarecum în alianță cu stăpânul de la Viena. Acelaşi lucru s-a întâmplat şi cu

croații, aşa încât două mari minorități din împărăția austriacă, croații şi românii, se aliază cu guvernul central de la Viena împotriva revoluționarilor unguri. Iar când, în fine, maghiarii înțeleg că interesul lor e să se alieze cu românii şi semnează cu Bălcescu o înțelegere conform căreia acordă românilor egalitate de drepturi în Transilvania, e prea târziu. Armata rusă intră în Ardeal condusă de generalul Paskievici, iar armata ungară este nimicită. Deşi înfrântă, revoluția maghiară din 1848-1849 a servit, în mod paradoxal, ungurilor. Austriecii nu i-au răsplătit pe croați şi pe români care îi ajutaseră împotriva ungurilor, nu le-au acordat drepturi suplimentare, în schimb, după mai puțin de 20 de ani, văzând că această împărăție nu mai poate rezista condusă doar de austrieci, au creat în 1867 o uniune austro-ungară, adică au dat ungurilor autoritate asupra jumătății de răsărit a imperiului, ceea ce a fost o nenorocire pentru minoritățile din zona ungară. S-a reconstituit într-un fel coroana Ungariei din Evul Mediu, iar ungurii, care nici măcar nu erau majoritari în teritoriul atribuit, au avut astfel autoritate asupra slovacilor, românilor, rutenilor din Ucraina subcarpatică şi asupra unei părți a croaților şi sârbilor; pe când austriecii, în partea apuseană a imperiului, păstrau, în plus față de Austria propriu-zisă, Boemia (Cehia), sud-vestul Poloniei, Bucovina şi o parte din Croația. Acesta a fost „compromisul" de la 1867, care a primit denumirea de „Dubla Monarhie", cu două capitale, Viena şi Budapesta, două parlamente, două guverne, numai Externele, armata şi câteva administrații fiind comune. Pentru românii transilvăneni a fost o nenorocire, fiindcă maghiarii deveniți stăpâni au încercat să maghiarizeze prin tot felul de mijloace populațiile minoritare.

Aici aş mai deschide o paranteză. Am spus deja că, după pacea de la Adrianopol, evreii imigrează cu zecile de mii în Moldova. Un fenomen asemănător se petrece la aceeaşi epocă în Ungaria. Reacțiile românilor şi ungurilor vor fi însă diferite. La noi nu exista o burghezie, iar reacția a fost, aşa-zicând, aceea a unei scoici care se închide. Noi vorbeam româneşte, ei vorbeau idiş, iar timp de zeci de ani românizarea lor a decurs foarte lent. Aşa se face că, la mulți dintre români, a apărut sentimentul că exista un corp străin în țara lor. Ungurii, în schimb, au avut dibăcia să-i maghiarizeze pe evrei şi să le acorde imediat cetățenia. Explicația ține de interesul lor național. La recensământ, doar adăugind populația evreiască celei maghiare, au ajuns ungurii să fie majoritari în propria lor țară. Rezultatele acestor reacții diferite se simt şi azi. Deşi în ultimul război mondial ungurii i-au predat nemților pe evreii lor, care au ajuns să fie exterminați în camerele de gazare, totuşi, în mare parte, evreimea internațională simpatizează mai curând cu Ungaria decât cu România.

Principatele între 1848 şi 1859. Preliminariile Unirii. Războiul din Crimeea (1854-1856)

Să ne întoarcem la Muntenia şi Moldova după momentul 1848. Iată amândouă ţările ocupate de ruşi şi de turci timp de câţiva ani. Guvernul revoluţionar n-a durat deci decât trei luni şi s-a instalat un regim de genul celui din epoca Regulamentului Organic, însă diaspora română de la 1848, atât la Constantinopol, cât şi la Paris, a jucat un rol decisiv, iar când, în 1854, izbucneşte un nou război în Balcani (pe care l-a declanşat Rusia, sub pretextul apărării unor drepturi ale creştinilor din Palestina), puterile occidentale, în special Anglia şi Franţa, nu mai acceptă să lase Rusia să se extindă în Balcani şi să închidă eventual strâmtorile de la Constantinopol.

Şi iată că izbucneşte războiul unei coaliţii — Anglia (regina Victoria), Franţa (Napoleon al III-lea) şi Piemontul (nucleul viitorului regat al Italiei), în alianţă cu Turcia — împotriva Rusiei. Ruşii sunt obligaţi să evacueze Principatele pe care le ocupaseră; Principatele sunt ocupate în schimb de Austria, care se declară neutră, iar războiul se poartă în Rusia, în peninsula Crimeea, unde flota franco-engleză debarcă trupe. Luptele durează doi ani (1854-1856) şi sunt foarte grele pentru aliaţi, dezavantajaţi de marea distanţă faţă de bazele lor — apoi, în afara turcilor, ostaşii coaliţiei nu prea ştiau de ce se bat atât de departe de patrie. Apar şi grave epidemii, iar sistemul sanitar e aproape inexistent. (Crucea Roşie se va naşte câţiva ani mai târziu, din iniţiativa unui tânăr elveţian, Henri Dunant, îngrozit de spectacolul văzut în cursul altui război dus de Napoleon al III-lea, în 1859, de data asta

împotriva Austriei, pentru unificarea Italiei.)

Spre norocul aliaților, între timp moare țarul Nicolae I, iar succesorul lui, Alexandru al II-lea, este mai înțelegător, îşi dă seama că n-are interes să continue războiul foarte costisitor cu aceste două mari puteri occidentale şi încheie pace la Paris, în 1856, unde, pentru prima dată, de veacuri, Rusia cedează teritorii. Puterile occidentale îi silesc pe ruşi să restituie sudul Basarabiei principatului Moldovei. Iar aceasta nu pentru a face dreptate țărilor române, ci pentru a împiedica Rusia să controleze gurile Dunării. Paradoxul face ca noi să fi căpătat numai cele trei județe din sudul Basarabiei unde românii erau minoritari, pentru că timp de veacuri otomanii aduseseră acolo turci şi tătari. Partea cu populație majoritar românească a Basarabiei, adică centrul şi nordul, rămânea Rusiei.

Unirea Principatelor (1859)

Este totuşi un moment favorabil țărilor noastre, fiindcă Rusia cedează, iar reprezentanții marilor puteri se întrunesc la Paris în 1858 şi hotărăsc să permită Principatelor Române să se unească (propaganda tineretului nostru în Occident aducea acum roade), însă cu condiția să aibă doi domnitori şi numai câteva instituții comune la Focşani; era o combinație federală destul de ciudată.

Dar noi am ştiut să profităm de această ocazie. Tot prin hotărârea occidentalilor se organizează în Muntenia şi Moldova două aşa-numite adunări ad-hoc, pentru alegerea domnitorului. Din păcate, alegerile sunt trucate în Moldova de caimacam (caimacam însemna pe turceşte locțiitor domnesc numit de sultan), Nicolae Vogoridi, un fanariot de origine bulgărească. Românii se plâng lui Napoleon al III-lea al Franței care, cu greu, o convinge pe regina Victoria a Angliei să facă presiuni asupra sultanului ca alegerile să fie anulate. Sultanul acceptă, sub presiunea militară a Franței şi Angliei, şi alegerile reîncep în Moldova, iar de data aceasta dau o majoritate covârşitoare unioniştilor.

Iată-ne în ianuarie 1859: alegeri mai întâi la Iaşi, apoi la Bucureşti. E aici un exemplu minunat de inteligență a clasei noastre politice de-atunci. Cei de la Iaşi, după multe tergiversări, aleg pe un om aproape necunoscut, colonelul Alexandru Ioan Cuza. S-a scris în anumite cărți că a fost ales fiindcă era şi el mare mason. Am consultat persoanele cele mai competente care au căutat prin documentele masoneriei de la Paris, deschise recent (s-a căutat de pildă în loja care fabrica, aşa-zicând, pe masonii români). Cuza n-a fost găsit, aşa încât îmi cer şi eu iertare pentru că, într-o carte franțuzească, am repetat acelaşi lucru pe care l-am

citit într-o carte de istorie a masoneriei. Nu s-a dovedit până acum că ar fi fost mason Cuza. Dar un lucru este cert, tinerii unionişti care i-au propus candidatura şi care l-au votat erau, mai toți, masoni. El a fost creația masonilor la început. Vom vedea mai târziu că tot masonii l-au răsturnat după şapte ani!

Iată-l pe Alexandru Ioan Cuza, domnitor al Moldovei, la 5 ianuarie 1859. Ce vor face bucureştenii? Aici, după cum am spus, încă de la 1848 exista şi o mişcare populară în mâna revoluționarilor, ca de pildă frații Brătianu, care văzuseră cum se face o revoluție la Paris şi ştiau să apeleze la mase. Poporul manifestă violent şi sileşte parlamentul la 24 ianuarie/5 februarie 1859 să-l aleagă tot pe Alexandru Ioan Cuza, domnitorul Moldovei.

Am pus astfel Europa în fața unui fapt împlinit: alegerea aceluiaşi domn în cele două principate. A fost nevoie de vreo trei ani de discuții diplomatice grele şi de ajutorul lui Napoleon al III-lea, un fel de naş la făurirea României, pentru a se admite, în fine, că avem un singur domnitor, cu condiția ca situația să dureze numai pe timpul domniei lui, de şapte ani. După vreo trei ani ni s-a permis ca această țară, care se numea la început „Principatele Unite ale Valahiei şi Moldovei", să se numească „România". Numele țării noastre este deci recent. De la numele de român am fabricat în 1862 un nume: România. De asemenea în epoca aceea, deja din 1848, se alege steagul — de fapt un amestec al unor steaguri mai vechi ale voievozilor din Muntenia şi Moldova. Albastru, galben, roşu a devenit steagul țării noastre, sper, pentru totdeauna.

Domnia lui Cuza

Deşi nu era pregătit să fie domn, iar alegerea sa a părut mai curând surprinzătoare, Cuza s-a dovedit un domnitor remarcabil. De o bunătate şi de o cinste rare, în scurta sa domnie de şapte ani a adus în România mari reforme, întâi de toate a încercat să facă un lucru la care se opunea statul rus (care în general favoriza bisericile din Orient): secularizarea bunurilor mânăstireşti. Cu veacurile, domnitorii români, şi mulți dintre boieri, credeau că se împacă de-a pururi cu Dumnezeu, înainte de moarte, făcând daruri mari bisericilor de la muntele Athos, de la Locurile Sfinte din Palestina sau de la Sfânta Ecaterina din Egipt, la Muntele Sinai. Şi încetul cu încetul s-a ajuns la situația în care o şeptime din pământul arabil al țării, sub formă de moşii ale unor mânăstiri zise „mânăstiri închinate" (Sfântului Munte, de pildă), era dedicată acestor mânăstiri străine care avuseseră cu vremea, din epoca fanariotă, dreptul să trimită un egumen de-al lor la fiecare mânăstire pentru a ține socotelile şi a veghea ca, după ce se păstrau cele de folosință traiului călugărilor locului, tot restul, venitul agricol al acestor imense întinderi de pământ, toți banii aceia să plece la Muntele Athos, în Palestina sau în Egipt.

Demult se spunea în cercurile mai înaintate şi mai liberale că e inadmisibil ca atâta parte din averea țării să plece an de an în străinătate, chiar pe motive religioase. Se încercase o primă dată oprirea acestei „hemoragii", imediat după revoluția de la 1821 (administrator al bunurilor mânăstireşti fusese atunci, în Moldova, tatăl lui Vasile Alecsandri); dar, după puțini ani, sub presiunea guvernului rus, ai noştri au trebuit să renunțe. Acum însă, sub Alexandru Ioan Cuza, cu Mihail Kogălniceanu ca

prim-ministru, se ia această hotărâre în ultimele zile ale lui decembrie 1863, profitându-se de faptul că la acel moment, ca urmare a războiului din Crimeea, Rusia nu mai este aceeaşi mare putere nestăvilită: parlamentul votează Legea secularizării bunurilor mânăstireşti — am zice astăzi „naționalizarea". Bineînțeles că mânăstirile străine, lovite de această măsură, precum şi toți grecii de la Athos şi de aiurea, au protestat, au asmuțit pe ruşi şi toate marile puteri, dar guvernul lui Cuza n-a cedat. S-au dus tratative ca să-i despăgubim în bani, punând la dispoziție o sumă de 50 de milioane de franci-aur — sumă destul de importantă la acea vreme — dar „târgul" a fost respins cu obstinație, aşa că în cele din urmă nu s-a plătit nimic. (Foştii beneficiari nu ne-au iertat nici azi. Când am fost eu însumi la Muntele Athos, mi s-a spus, din surse de toată încrederea, că şi astăzi egumenii greci mai trag nădejde că li se vor restitui bunurile „mânăstirilor închinate", pe care, chipurile, „le-am furat" acum 150 de ani!)

Secularizarea n-a lovit însă numai bunurile mânăstirilor închinate, ci toate bunurile mânăstireşti şi bisericeşti din țară, ceea ce a avut consecințe grave asupra independenței Bisericii. Preoții şi monahii de ambele sexe s-au găsit dintr-o dată salarizați de stat. Şi mai grav: s-au luat atunci măsuri guvernamentale ținând de canoanele Bisericii, ca de pildă fixarea unei vârste minime pentru intrarea în călugărie, care a fost rezervată de-atunci numai bătrânilor şi invalizilor — măsuri cu caracter vădit anti-clerical, probabil de inspirație masonică.

Secularizarea i-a permis lui Cuza să procedeze la o primă distribuire de pământuri țăranilor, nu însă înainte de a fi silit — ca să treacă Legea agrară — să dizolve parlamentul.

S-au împărțit atunci vreo 2 milioane de hectare la peste

500 000 de familii de plugari. Cum însă cu vremea s-a înmulțit populația rurală, iar lotul de pământ ce se dăduse fiecărei familii era în orice caz prea mic, situația țărănimii n-a fost ameliorată substanțial de reforma lui Cuza.

Mai importantă, din punctul de vedere al consecințelor, a fost adoptarea codurilor moderne în legislația românească. Luând ca exemplu în mare parte Franța şi Belgia, s-au elaborat coduri moderne: cod civil, cod penal, precum şi legi privind învățământul modern, alfabetul latin etc. Poate că nu toată lumea ştie că de-abia din 1863 se scrie la noi în țară cu caractere latine, înainte scriam la fel ca bulgarii, sârbii sau ruşii, cu litere chirilice, ceea ce dădea impresia în Occident că eram un popor din altă familie decât cea neo-latină. Demult se vorbea de o schimbare de alfabet, însă bătrânii nu voiau să învețe un nou alfabet. S-a procedat aşadar treptat în timpul domniilor lui Mihai Sturdza şi Grigore Ghica în Moldova, şi Alexandru Ghica, Gheorghe Bibescu şi Barbu Ştirbei în Muntenia: s-au introdus cu încetul litere latine printre literele chirilice în actele publice şi prin publicații timp de peste 20 de ani. I s-a zis mai târziu, oarecum ironic, „alfabetul de tranziție". Obiceiurile vechi nu se leapădă cu una cu două! Sub Cuza Vodă s-a luat hotărârea definitivă şi s-a adoptat alfabetul latin şi la noi — ortografia fiind schimbată de mai multe ori până azi.

O altă hotărâre de mare însemnătate s-a luat sub domnia lui Cuza: alegerea capitalei Munteniei, Bucureşti, drept capitală a Principatelor Unite, în primii trei ani după dubla alegere a lui Cuza, fuseseră două guverne deosebite, la Iaşi şi la Bucureşti. Dar când Principatele Unite s-au prefăcut în „România", cu un singur guvern, trebuia şi o singură capitală. Oamenii noştri politici de atunci, atât de înțelepți şi de îndrăzneți, n-au avut totuşi curajul — politic

şi mai cu seamă economic! — de a crea o nouă capitală în orăşelul-graniță Focşani. Şi au ales deci Bucureştii.

De ce? Mai întâi fiindcă Bucureşti era un oraş mai mare, de două-trei ori mai populat decât Iaşii; era un centru comercial mai important, între Turcia şi Austria, decât Iaşi, aflat într-o poziție excentrică, în fine, şi mai cu seamă (uitați-vă pe hartă), de când pierduserăm Moldova dintre Prut şi Nistru, laşul, care înainte se afla cam în mijlocul Moldovei, acum se afla la doar 15 kilometri de granița rusă — cum este şi astăzi față de granița cu noua „Republică Moldova". Bucureştiul era deci mai departe de Rusia, puterea de care ne temeam.

Detronarea lui Cuza

Dacă această domnie de şapte ani a lui Cuza a fost atât de înțeleaptă şi de benefică cum am spus, vă veți întreba „dar de ce a fost răsturnat?", „de ce a fost adus un domn străin?". Aici trebuie să dau câteva explicații. Mai întâi, exista totuşi în țară o partidă care găsea că reformele lui Cuza veneau prea repede, că nu eram pregătiți să acceptăm toate aceste legi în stil occidental; apoi unii mari proprietari s-au temut că va merge mai departe cu împărțirea pământurilor către țărani; pe urmă, viața privată a principelui Cuza era criticată. Dar, mai cu seamă, de multe zeci de ani intrase în mentalitatea acestor şefi politici pe care i-am avut în veacul trecut, că țara noastră nu va căpăta un statut de țară cu adevărat liberă, independentă şi de stil occidental decât în ziua când va avea un rege sau un principe dintr-o dinastie străină, pentru a înceta luptele dintre diversele familii mari de la noi, între Ghica sau Bibescu, Cantacuzino sau Mavrocordat. Şi dorința de a avea un principe străin era unul din punctele care apărea nelipsit în doleanțele pe care ai noştri le prezentau marilor puteri ca să explice care erau năzuințele poporului român.

Cuza se angajase să nu stea în scaun decât şapte ani şi să favorizeze alegerea unui domn străin. Se împlineau acum şapte ani, iar Cuza nu făcuse aparent niciun gest, niciun pas către găsirea şi alegerea unui domn străin. Acesta a fost argumentul major pentru care oameni politici din tabere diferite au făcut un fel de coaliție, lucru care a mirat pe toată lumea.

S-au apropiat conservatorii cei mai de dreapta (pentru a vorbi în termeni moderni) de liberalii cei mai de stânga (frații Brătianu şi C. A. Rosetti) şi li s-a spus, în mod peiorativ, „monstruoasa coaliție". Adevărul este că această coaliție a

fost realizată de masoni. S-a creat chiar o lojă masonică specială pentru răsturnarea lui Cuza, în care au intrat şi conservatori şi liberali, şi s-a pregătit o lovitură de stat cu complicitatea comandanților unor unități militare, în noaptea de 11/23 februarie 1866, au pătruns în palat un grup de ofițeri cu pistolul în mână şi l-au silit pe principele Cuza să-şi semneze abdicarea. Cuza s-a purtat extrem de elegant, a iscălit, a plecat a doua zi spre Austria şi niciodată n-a făcut vreo plângere sau vreo încercare de revenire, repetând mereu că şi el dorise venirea unui principe străin. A murit în exil, relativ tânăr, în 1873.

Cum s-a ales un domn străin în 1866

Guvernul provizoriu, grabnic constituit a doua zi sub preşedinția lui Ion Ghica (omul de la 1848, apoi de mai multe ori prim-ministru pentru scurtă vreme, căci nu ştia să fie om de partid; iar la bătrânețe s-a revelat, în scrisorile lui către Vasile Alecsandri, ca unul dintre marii noştri prozatori), oferă coroana României principelui Filip de Flandra, al doilea fiu al regelui Belgiei, care însă refuză. Nu-l interesa să domnească peste o țară din Răsăritul Europei, încă vasală a Turciei! Ne aflam deodată într-o situație dramatică: „puterile garante" care nu consimțiseră Unirea din 1859 decât pentru durata domniei lui Cuza, puteau profita de ocazie ca să denunțe acordul — se ştia că nici Turcia, nici Austria, nici Rusia nu vedeau cu ochi buni eventuala instalare în România a unei dinastii străine. Ion Ghica trimite atunci grabnic la Paris, ca „agent al guvernului provizoriu", pe Ion Bălăceanu pentru a-i cere lui Napoleon al III-lea un principe străin. Bălăceanu e ales fiindcă-l întâlnise odată pe împăratul Franței pe câmpul de război de la Solferino, în 1859, trimis fiind de Cuza. Iată versiunea lui Bălăceanu. (Vă povestesc aici un lucru încă inedit, pe care îl cunosc din memoriile lui Bălăceanu, care, din diverse motive, n-au fost încă publicate, iar eu am avut norocul să obțin o copie de la o nepoată a lui Bălăceanu, o baronesă franțuzoaică, decedată între timp.)

Ministrul francez de externe îl primeşte pe Bălăceanu foarte rece: „Cine-i acest agent al unui guvern revoluționar care a răsturnat pe un protejat al împăratului? Nu vrem să-l primim." Bălăceanu reuşeşte, prin manevre de culise, să fie totuşi primit de împărat, îi cere mai întâi iertare pentru răsturnarea lui Cuza, explicându-i motivele, şi îi spune apoi: „Maiestate, românii vă cer să ne dați un domn."

Napoleon al III-lea, luat prin surprindere, a cerut răgaz să se gândească. A solicitat pe doi dintre mareşalii lui, care au refuzat. Trec peste amănunte. Săptămânile se scurgeau în disperare. Bălăceanu cerea sfaturi în dreapta şi în stânga. După sugestia unui ziarist de origine italiană, Ubicini, mare simpatizant al românilor — scrisese articole şi cărți în favoarea cauzei noastre —, merge s-o vadă pe „Madame Cornu", soția unui pictor francez, fata unei foste cameriste a mamei împăratului — copilărise cu acesta, când erau în exil. Republicană fiind, era supărată acum că Napoleon al III-lea se proclamase împărat! — dar păstrase cu el legături prieteneşti, ca acelea din copilărie, care nu se sting. Doamnei Cornu, după o vreme, i-a venit ideea să-l propună pe tânărul Carol de Hohenzollern, nu fiindcă era rudă (foarte depărtată) cu regele Prusiei Wilhelm de Hohenzollern, viitor împărat al Germaniei, ci fiindcă se întâmpla a fi nepotul lui Napoleon al III-lea pe linie maternă! Cele două bunici ale lui Carol erau franțuzoaice şi rude apropiate cu familia lui Napoleon. Doamna Cornu s-a dus la Napoleon al III-lea şi i-a zis: „Maiestate, de ce nu-l propuneți pe nepotul dumneavoastră Carol de Hohenzollern, care-i locotenent în armata prusacă?" Napoleon al III-lea a primit această idee cu toate că miniştrii lui nu erau de acord să se propună un neamț, dar lui Napoleon al III-lea i-a plăcut foarte mult ideea de a propune o rudă a lui, şi l-a îndemnat pe Bălăceanu să ia legătura cu familia Hohenzollern şi cu cancelarul Prusiei, Bismarck. A venit apoi Ion Brătianu, şeful partidului liberal, şi de asemenea a insistat pe lângă familia Hohenzollern, care la început nu prea era dispusă să accepte propunerea.

Când zic familia, mă refer la tatăl principelui Carol — căci la ei domnea încă un sistem patriarhal; iar tânărul locotenent de 26 de ani stătea pe un taburet la picioarele

tatălui său când s-a dus Bălăceanu să-l vadă pe bătrânul prinț Anton de Hohenzollern. În sfârşit, acesta convine să-l trimită pe Carol în România, unde avusese loc un plebiscit pentru ca tot poporul să-l accepte. A urmat o adevărată aventură a sosirii în România, fiindcă ne găsim într-un moment de extremă tensiune între Prusia şi Austria (care nu devenise încă Austro-Ungaria). Era cât pe ce să izbucnească războiul — care a şi izbucnit câteva zile mai târziu. Carol de Hohenzollern nu îndrăznea să vină pe față în România, traversând toată împărăția austriacă, fiindcă risca să fie arestat. Atunci, sub un nume fals, a luat un paşaport elvețian şi, însoțit de un prieten şi de nepotul lui Bălăceanu (stagiar într-o şcoală militară în Franța), s-a urcat pe un vapor care călătorea pe Dunăre (pe vas se găsea şi Ion Brătianu) şi a ajuns în țară la 10 mai 1866.

Iată-ne deci cu un domnitor de origine străină, rudă îndepărtată a regelui Prusiei, rudă mai apropiată cu împăratul Franței. De-acum istoria României intră într-o nouă fază.

Ce este monarhia

Pe cei care nu înțeleg de ce e nevoie de monarhie, şi mai cu seamă de ce e nevoie de un monarh de origine străină, îi invit pur şi simplu să privească harta Europei şi să urmărească toate monarhiile care mai există astăzi: aproape niciuna nu este originară din țara unde domneşte. În Spania avem un Bourbon de origine franceză, în Anglia şi în Belgia regii sunt de origine germană, în Suedia sunt de origine franceză, în Norvegia de origine daneză; numai în Danemarca mi se pare că regii sunt de origine daneză — fără a ține seama că, la fiecare generație, prin căsătorie se înrudesc cu familii domnitoare străine. Vedeți deci că nu are importanță originea, fiindcă, o dată ce regii preiau puterea, țara devine un fel de moşie a lor şi, în scurt timp, devin mai patrioți decât autohtonii.

Pentru a da un exemplu a contrario, singura țară din Europa noastră contemporană care avea o monarhie autohtonă a fost Iugoslavia, cu un rege sârb — şi nu i-a purtat noroc. Acest rege sârb, în loc să-şi respecte cuvântul dat în 1918 când s-a creat „Regatul sârbilor, croaților şi slovenilor", l-a transformat într-un „regat al Iugoslaviei" aflat, în exclusivitate, în mâna sârbilor. Dacă ar fi fost un rege de origine străină, ar fi ştiut să țină echilibrul între sârbi, croați, sloveni, bosniaci musulmani, albanezi, într-un cuvânt, între toate popoarele conlocuitoare. Iată deci explicația pentru care era un lucru normal în veacul trecut să ai un domn de origine străină, care însă ştia să apere interesele noii sale țări ca şi cum ar fi fost țara lui de origine.

Carol I domnitor

La numai patru ani de la urcarea pe tronul României a lui Carol I, izbucneşte războiul între Prusia şi Franța. Or, el, deşi rudă cu Napoleon al III-lea, era totuşi neamț, crescut în Germania, fost ofițer prusac — şi în sufletul lui a ținut partea Germaniei. Cum românii simpatizau cu Franța, s-au ivit atunci fel de fel de mişcări ostile, a apărut o tendință foarte serioasă de răsturnare a lui Carol. Simpatia pentru împărăția germană, principele mai întâi, apoi regele Carol a purtat-o toată viața şi a împins țara noastră către o înțelegere cu Germania şi cu Austro-Ungaria.

Trebuie să constatăm că această lungă domnie de 48 de ani, cea mai lungă din istoria României, cu un an mai lungă decât a lui Ştefan cel Mare, ne-a fost benefică, în acest răstimp, țara noastră a făcut un salt înainte uimitor. Poate că, dintre toate țările moderne, numai Japonia a făcut un salt comparabil cu cel al României de la mijlocul veacului trecut şi până la primul război mondial. Din punct de vedere economic s-au făcut progrese uriaşe, dar, bineînțeles, nu se putea ca într-o singură generație să ajungem la nivelul țărilor occidentale. Mai toate căile ferate de la noi datează de pe vremea regelui Carol. S-au construit şosele, au apărut uzine, a început exploatarea petrolului; am fost a doua țară din lume, după SUA, în privința industriei extractive a petrolului.

În planul politicii interne, regele Carol a fost iscusit, a ştiut să păstreze echilibrul între cele două mari partide care s-au creat, Partidul Liberal (al Brătienilor) şi Partidul Conservator — echilibru politic asemănător celui din Anglia. Votul nu era universal, ci cenzitar — numai cei ce plăteau impozit erau admişi să aleagă — sistem care ne apare azi ca nedemocratic, dar nu trebuie uitat că acest

sistem funcționa aproape peste tot în Europa, cu deosebirea că la noi era mai restrictiv din cauza gradului de analfabetism şi a concentrării bogăției în anumite straturi ale societății. Apoi electoratul nu era încă educat, nu înțelegea că de el depindea schimbarea, aşa încât, la fiecare alegere, partidul desemnat de rege pentru a forma guvernul obținea majoritatea în alegeri. Regele Carol, după împrejurări, a reuşit să mențină alternanța: 3-4 ani un partid, 3-4 ani celălalt. O singură dată au stat liberalii la putere aproape 12 ani (1876-1888), cu Ion Brătianu ca preşedinte — în afară de o întrerupere de două luni, când s-a aflat în fruntea guvernului fratele lui, Dumitru Brătianu. Ion Brătianu, fără îndoială cel mai mare om politic al nostru din veacul al XIX-lea, a adus cele mai importante înnoiri din punct de vedere economic — sistemul bancar, sistemul industrial, toate acestea datează din vremea preşedinției lui.

Războiul de independență (1877)

În 1876 se ivesc în Peninsula Balcanică mişcări ale populațiilor creştine împotriva dominației turceşti, în Muntenegru, în Bulgaria, în Serbia, iar toate mişcările sunt reprimate în mod sălbatic de turci. Europa este indignată de aceste masacre, dar nu reacționează decât o singură țară, care avea întotdeauna interesul să intervină în Balcani luând ca pretext aceste revolte, şi anume Rusia, în primăvara lui 1877, Rusia ne dă un adevărat ultimatum: „vom trece prin țara voastră ca să atacăm Turcia".

Principele Carol, primul său ministru Ion Brătianu şi ministrul de externe Mihail Kogălniceanu se găseau într-o dilemă. S-au sfătuit şi şi-au dat seama că nu pot decât accepta această trecere a ruşilor, cerându-le în schimb, dacă ne luau ca aliați, ca noi să căpătăm independența față de Imperiul Otoman. La început, ruşii au fost disprețuitori, „n-avem nevoie de armata voastră, noi vă promitem că nu ne atingem de granițele voastre când trecem prin România". Şi a început să se scurgă marea armată rusă prin țara noastră.

Ruşii au trecut Dunărea, însă după câteva săptămâni s-au izbit de o rezistență turcă atât de dârză, mai cu seamă la cetatea Plevna (pe bulgăreşte, Pleven), apărată de un general turc de valoare, Osman Paşa, încât în cele din urmă ne-au cerut să trecem Dunărea cu mica noastră armată de 35 000 de oameni, care începuse să fie bine organizată deja de pe vremea lui Cuza de către generalul Ion Florescu, iar acum era comandată de acest domnitor, fost ofițer în armata prusacă. Şi, rețineți acest lucru, este prima oară că principatele noastre, care începând cu vremea lui Mihai Viteazul fuseseră silite să aibă doar ostaşi mercenari şi să nu mai participe direct la niciun război (în afară de aventura

lui Dimitrie Cantemir din 1711), este prima dată după sute de ani când putem să ne afirmăm prezența militară şi mândria națională. Războiul din 1877 reprezintă deci revenirea românilor pe plan european într-un război internațional. Şi s-a luptat atât de curajos armata noastră, încât independența, pe care am proclamat-o chiar în ajunul intrării noastre în război (la 9 mai 1877), a trebuit să ne fie recunoscută după ce Turcia a capitulat.

Înaintarea ruşilor către Constantinopol după căderea Plevnei este atât de rapidă, încât Turcia capitulează, iar în orăşelul Sân Stefano de pe malul Mării Marmara (azi Yeşilkoy) se semnează un prim tratat între ruşi şi turci, prin care se crea o Bulgarie mare, de la Dunăre la Marea Egee, şi se prevedea un drept al ruşilor de intervenție în toate treburile creştinilor din Imperiul Otoman. La vestea acestui tratat între turci şi ruşi, marile puteri europene s-au speriat.

Bismarck, cancelarul noului imperiu german, omul cel mai influent din Europa după ce Prusia învinsese Franța în 1870-1871, convoacă un congres internațional la Berlin, neadmițând această pace directă între Turcia şi Rusia. Şi are loc (iunie-iulie 1878) un congres internațional care încearcă să mărginească libertatea fiecărei mari puteri de a face orice, în caz de victorie, împotriva altei puteri. La acest congres de la 1878 sunt invitați şi românii, dar sunt „ținuți în anticameră". Ion Brătianu şi Kogălniceanu nu au fost admişi în sala unde s-a discutat decât o dată, ca să expună punctul de vedere al țării. La discuții au participat numai reprezentantul Rusiei, prințul Gorceakov, cel al Turciei, apoi Bismarck, inițiatorul congresului, Disraeli, primul-ministru britanic, ministrul de externe francez Waddington şi reprezentantul Austro-Ungariei, contele Andrassy (la puțini ani după ce se crease dubla monarhie

austro-ungară, ministrul de externe al acestei monarhii era un mare aristocrat ungur). Deci iată marile puteri întrunite în 1878 la Berlin ca să-i silească pe ruşi să revină, să se modifice tratatul inițial de la Sân Stefano şi să nu se creeze o mare Bulgarie până la Marea Egee (o Bulgarie „clientă" a Rusiei!). Noi, românii, ceream, bineînțeles, să ni se recunoască independența şi să nu ni se ia din nou sudul Basarabiei, cum voiau ruşii.

Dar iată că marile puteri, mai cu seamă la îndemnul cancelarului Bismarck, care era în termeni foarte buni cu un mare bancher evreu din Germania, condiționau recunoaşterea independenței de acordarea cetățeniei române tuturor evreilor din țară, în bloc. Ion Brătianu şi Kogălniceanu n-au vrut să accepte această condiție, considerând că masa de imigranți a evreilor din Moldova, relativ recent sosită, nu era încă destul de asimilată şi, în orice caz, reprezenta în gândul lor, dacă primea egalitatea de drepturi, o piedică pentru dezvoltarea burgheziei române autohtone. (Am spus mai sus cum au reacționat ungurii, şi mă întreb acum dacă n-am fi făcut mai bine să urmăm exemplul lor!) Reprezentanții noştri n-au cedat, acceptând doar ca evreii să poată fi naturalizați individual, de la caz la caz.

S-a adoptat deci un articol cam ambiguu, iar Brătianu şi Kogălniceanu s-au întors în țară fără a avea certitudinea că independența noastră va fi recunoscută. Din fericire, acelaşi Ion Bălăceanu despre care am pomenit mai sus, fiind trimisul nostru la Viena, a reuşit să obțină recunoaşterea guvernului austro-ungar, care avea interesul de a fi primul a avea legături politice şi comerciale cu România. Austro-Ungaria a fost deci întâia țară care a recunoscut independența României, şi încetul cu încetul celelalte puteri s-au văzut obligate să recunoască la rândul lor

independența, cu toate că nu îndeplineam ad Litteram condițiile pe care ni le pusese Congresul de la Berlin. Vedeți ce greu ne-am născut noi ca stat, ce lupte diplomatice a trebuit să ducem, după ce ne bătuserăm în război pentru a ne cuceri independența.

La Berlin, în 1878, nu s-a discutat numai despre acordarea independenței României, s-a vorbit, bineînțeles, şi despre granițele țării.

Ruşii au insistat să recapete sudul Basarabiei, care ne fusese acordat în urma păcii de la Paris din 1856, pentru a se afla din nou la gurile Dunării, iar în compensație ni se dădea Dobrogea, care de fapt, de sute de ani, nu mai aparținea principatului Munteniei. Brătianu şi Kogălniceanu au fost indignați de pierderea Basarabiei de sud, dar n-au avut nimic de făcut. A trebuit să cedăm în fața presiunii marilor puteri, deci în 1878 pierdem pentru a doua oară sudul Basarabiei, în schimb dobândim cele două județe din Dobrogea, cu portul Constanța, provincie unde populația românească nu se mai găsea decât pe malurile Dunării, înspre mare şi spre sud fiind majoritari turcii, tătarii şi bulgarii. A început, încetul cu încetul, repopularea Dobrogei.

Capitolul 6

România contemporană
Carol I, rege al României

Trei ani după 1878, în 1881, principele Carol ia titlul de rege — fapt acceptat de toate puterile, ceea ce ne ridica, din punct de vedere protocolar, la rang de egalitate cu celelalte monarhii din Europa. Este un moment crucial pentru statutul nostru internațional.

În ciuda imperfecțiunilor sistemului de vot cenzitar, despre care am vorbit, s-a ajuns la un regim destul de echilibrat, liberalii guvernând mai mult decât conservatorii, dar regele Carol a fost destul de iscusit pentru a şti când era momentul să-i înlocuiască pe liberali şi să dea din nou puterea conservatorilor, sau invers. Iată câteva nume de politicieni care merită reținute: printre liberali trebuie negreşit să-i cităm pe Ion C. Brătianu şi pe C. A. Rosetti care, cu toate că purta un nume ilustru, era foarte la stânga, de fapt era republican, nu îndrăznea s-o spună deschis, dar ştim din scrisorile lui şi din anumite mărturii că ar fi preferat republica. După moartea lui I. C. Brătianu, preşedinte al Partidului Liberal a fost un Sturdza, deci un om provenit din marea boierime, dintr-o familie care dăduse doi domni Moldovei, în Partidul Liberal n-au fost deci numai burghezi, cum s-a spus multă vreme, au fost şi boieri, sau boiernaşi. Dar, în general, e drept să se spună că Partidul Liberal a favorizat burghezia născândă, adică a reprezentat partidul celor care voiau să se îmbogățească făcând din România o țară mai modernă, cu industrii şi cu un comerț mai dezvoltat, pe când Partidul Conservator era susținut mai mult de marii proprietari agricoli. Printre preşedinții

Partidului Conservator trebuie să-l cităm pe Lascăr Catargi (un bulevard din Bucureşti îi poartă numele). Trebuie să recunoaştem că a fost un excelent guvernant şi că, după ce liberalii luau câteodată măsuri prea pripite de modernizare a țării, venea un guvern conservator şi, printr-o administrare mai severă, stabiliza situația.

Lascăr Catargi a rămas un model de om integru şi bun organizator. Despre el se povesteşte că regele Carol îi cere odată să ia nu ştiu ce măsură pe care Catargi nu o găsea potrivită, iar atunci, cu accentul lui moldovenesc, Catargi răspunde: „Aiasta nu se poate, maiestate!" (Aş fi vrut să i se fi spus la fel şi lui Ceauşescu, din când în când, de către oamenii care erau sub ordinele lui. Pe vremea aceea oamenii noştri politici aveau mai mult curaj.) Mai citez printre şefii conservatori pe marele moşier Gheorghe Cantacuzino, zis „Nababul", pe generalul Manu, pe Petre Carp şi, mai târziu, pe Titu Maiorescu, marele critic literar, cel care crease Junimea, în fine un conservator mai democrat, Take Ionescu, care va juca un rol însemnat în timpul primului război mondial şi imediat după; vedeți deci că exista şi atunci un amestec al intelectualilor de seamă în politică. Şi Maiorescu, şi Eminescu, şi Caragiale au fost conservatori!

în schimb, ideile socialiste îşi fac o apariție mai timidă în publicistică sau prin agitație socială, şi aproape nulă în Parlament, în afară de integrarea în Partidul Liberal a unor personalități cu opțiuni categoric socializante, într-o țară cu o industrie abia incipientă, deci cu o clasă muncitoare urbană foarte redusă, socialismul de inspirație marxistă nu putea pătrunde decât încet şi marginal, şi era de altfel în concurență cu un curent zis „poporanist", partizan mai mult al dezvoltării unei agriculturi mici şi mijlocii, în această privință, numele a doi teoreticieni şi luptători politici, ambii veniți din Rusia, sunt de reținut:

„poporanistul" Constantin Stere, mic boier basarabean — care va juca un rol politic şi după război —, şi marxistul, spirit ascuțit, Dobrogeanu-Gherea.

Disputa între partizanii unui efort axat pe dezvoltarea industriei ca imperativ absolut în vederea intrării României în rândul națiunilor moderne, şi cei care puneau accentul pe ocrotirea agricultorilor mici şi mijlocii (care a dus la formula uşor ironică: „România e o țară eminamente agricolă!") s-a dus nu numai la nivel doctrinar, dar şi, într-o oarecare măsură, la nivel parlamentar, între cele două mari partide, conservatorii favorizând mai mult latura agricolă — întâlnindu-se, paradoxal, pe acest teren cu populiştii şi viitorii țărănişti, pe când liberalii erau categoric sprijinitori ai dezvoltării industriale.

Începe înflorirea culturală a României

Fiindcă am pomenit de Titu Maiorescu, e momentul să facem un scurt popas în domeniul cultural, căci am vorbit numai despre politică, economie, războaie, schimbări în legislație, dar n-am spus nimic despre viața culturală. Or, în această a doua jumătate a veacului al XIX-lea asistăm la o bruscă înflorire a culturii româneşti.

Când adopți un nou model de cultură, cum a fost cazul românilor la începutul veacului trecut, îți trebuie în general două-trei generații ca să „mistui", să „rumegi" — pentru a vorbi popular — această nouă cultură. Iată cazul ruşilor, de pildă. Petru cel Mare decretează occidentalizarea țării prin ucaz, în 1700, dar va trebui să aşteptăm 120 de ani ca să apară prima mare creație în stil nou, poeziile lui Puşkin; şi mai bine de 150 de ani ca să apară Dostoievski şi Tolstoi şi marea muzică rusă. La noi, lucrurile au mers mult mai repede, putem spune chiar că din prima generație avem scriitori de mâna întâi, cum au fost Negruzzi sau câțiva dintre poeții de la mijlocul veacului, care sunt deja remarcabili, ca Vasile Alecsandri sau Grigore Alexandrescu. Totuşi, marea înflorire are loc în a doua jumătate a veacului, când se cristalizează cea mai frumoasă limbă românească — cu toate neologismele necesare, alese —, şi totuşi autentică, elegantă, echilibrată între tradiție şi modernism. Eminescu, bineînțeles, în rândul întâi, apoi mulți alții — poeți sau prozatori — Coşbuc, Vlahuță, Ion Creangă, Ion Ghica, Odobescu, Caragiale — apar la urmă şi romancieri, Slavici, Delavrancea, Duiliu Zamfirescu. Apoi, în generația următoare, mari poeți — Arghezi, Bacovia sau Ion Barbu. Trebuie subliniat că în a doua jumătate a veacului al XIX-lea s-au împlinit condițiile pentru înflorirea marii culturi române, începem să avem pictori de nivel

european, ca Grigorescu sau Andreescu; apar la noi sculptori şi muzicieni — pentru ca în secolul următor geniul lui Brâncuşi şi cel al lui Enescu să fie universal recunoscute.

Se vede dar că pentru asimilarea culturii occidentale a fost nevoie doar de una sau două generații ca să ne situăm la nivelul celor din Vest. Iată un fenomen care ține de miracol — şi care trebuie subliniat.

În ce priveşte rolul diverselor culturi apusene (franceză, italiană, germană, engleză) în această „aculturare" a noastră, spre sfârşitul secolului — observați coincidența cu venirea la domnie a lui Carol I! — cultura germană începe să intre în concurență cu influența franceză, mai cu seamă în poezie şi filosofie. Cel puțin trei dintre marii noştri creatori, Eminescu, Caragiale şi Maiorescu, sunt mai apropiați de cultura germană decât de cea franceză. De asemeni filosoful Vasile Conta. Şi să nu-i uităm pe marii precursori din Şcoala ardeleană, de formație aproape exclusiv germană, însă cu vii simpatii pentru „limba soră", italiana.

Elanul creator va continua viguros şi în prima jumătate a secolului nostru, atingând chiar — în perioada dintre cele două războaie mondiale — o extraordinară intensitate şi diversitate în mai toate domeniile ştiinței şi artei, în medicină, mai cu seamă, dăm câțiva savanți de reputație europeană — dar, încă o dată, trebuie să evit enumerarea, ştiind că n-aş putea să nu comit grave omisiuni. Şi vom ajunge deodată la momentul istoric când comunismul produce un fel de paralizie în evoluția noastră atât de promițătoare, o relativă stagnare a creativității națiunii noastre. Din acel moment creativitatea nu se mai poate manifesta decât în domenii limitate, mai puțin vulnerabile față de tirania dogmatismului politic, ca poezia şi muzica — sau se regăseşte la talente refugiate în străinătate, ca un

mare număr de artişti plastici sau ca scriitorii şi filosofii Mircea Eliade, Eugen Ionescu, Emil Cioran şi Ştefan Lupaşcu.

Să revenim, după această digresiune, la domnia regelui Carol I. Un alt aspect pozitiv, vizibil încă astăzi, este progresul arhitectonic şi urbanistic al capitalei.

De la Carol I avem mai tot centrul modern al Bucureştiului: Bulevardul Carol, Bulevardul Elisabeta (azi şi Kogălniceanu), Calea Victoriei, aproape tot ce vedeți e clădit pe vremea regelui Carol, cele mai frumoase monumente mari, clădiri administrative: pe Calea Victoriei Poşta Mare (azi Muzeul de Istorie), în față, Casa de Depuneri şi Consemnațiuni (azi CEC); Ministerul Agriculturii (poate cea mai frumoasă clădire), Universitatea, Palatul Justiției, pe cheiul Dâmboviței, Palatul Parlamentului în curtea Mitropoliei, în cartierul băncilor, câteva clădiri impunătoare, Banca Națională, Banca Chrissoveloni, Banca Marmoroş-Blank etc. Calea Victoriei şi Bulevardul Carol — Bulevardul Elisabeta au fost axele în jurul cărora s-a redesenat capitala țării. Apoi bogătaşii şi-au făcut case mai mult sau mai puțin arătoase şi elegante, semănând cu ce se construia pe arunci la Paris şi Viena. Mai vedeți câteva din ele pe bulevardele Lascăr Catargi şi Ana Ipătescu şi pe străzile limitrofe, pe bulevardul Dacia şi în jurul parcului Ioanid. De asemeni, câteva mici palate luxoase în sus de Calea Victoriei — toate acestea dând atunci călătorului care venea din Orient impresia (oarecum exagerată) că Bucureştiul era „Micul Paris", Oraşele de provincie sunt cam neglijate, în afară de Iaşi — care, cu mijloace proprii, avea ambiția să-şi mențină rangul de fostă capitală: clădirea Universității şi Palatul Administrativ sunt mai arătoase decât echivalentele bucureştene! (La nord de Carpați continua, ca mai înainte, stilul dominant în toată

împărăția austriacă, solemn, dar uneori greoi.)

O umbră mare în tablou: chestiunea agrară

În viu contrast, trebuie să evocăm acum fațeta cea mai sumbră a epocii Carol I: încetineala cu care s-a abordat chestiunea reformei agrare.

Populația rurală se înmulțea (aveam, înainte de al doilea război mondial, rata de natalitate cea mai înaltă din Europa... dar şi cea mai ridicată rată de mortalitate infantilă!), iar puținul pământ ce-i fusese împărțit sub Cuza era insuficient. Majoritatea trăia deci din ce lucra, în dijmă sau pe plată, la marele proprietar vecin. Chestiunea „învoielilor agricole" revenea sporadic în discuțiile Parlamentului, cu rezultate uneori cu totul nemulțumitoare pentru țărani.

Ei reprezentau încă, la începutul secolului XX, peste 80 % din populația țării — dar un milion de țărani proprietari nu-şi împărțeau decât circa 3 300 000 de hectare (şi mai erau peste o zecime din ei care nu posedau nimic), pe când alte 3 000 000 de hectare erau proprietatea a 6 500 de mari proprietari. Desigur, disproporția pare monstruoasă — dar şi printre aceşti 6 500 de mari proprietari deosebirile erau enorme, căci, dacă ar fi existat o anumită egalitate, am fi avut proprietăți medii de circa 450 hectare, ceea ce nu e încă foarte mare proprietate (latifundiu). În realitate, doar câteva sute de proprietăți se întindeau pe mii de hectare.

Dar România nu era un caz izolat. Acelaşi lucru se întâmpla în Rusia, iar acelaşi lucru va continua în Polonia şi Ungaria, în epoca în care la noi se înfăptuise deja reforma din 1918-1920. Proporțiile latifundiilor în acele țări erau mult mai mari decât la noi: dacă la noi cele mai întinse moşii aveau vreo 10 000 de hectare, în aceste trei țări vecine întinderea marilor proprietăți depăşea sute de mii de

hectare, județe întregi. (Contele Mihaly Karoly, care va fi în 1919 preşedinte provizoriu al unei republici ungare socializante, poseda peste 100 000 hectare!)

Chiar dacă acest sistem era atunci normal în toată Europa răsăriteană, rezultatul la noi, la nivel individual, era dezastruos şi s-a ajuns la o nemulțumire din ce în ce mai acută în toată țărănimea. La dezechilibrul între mica şi marea proprietate mai trebuie adăugat şi alt fenomen agravant: de când tratatul de la Adrianopol din 1829 deschisese în țările noastre marele comerț cu țările apusene, şi noi deveniserăm — aş zice: peste noapte — mari exportatori de cereale, am spus deja că relațiile între țărani şi proprietarii de latifundii se deterioraseră; aceştia din urmă nu mai lăsau mari porțiuni din proprietățile lor la libera dispoziție a plugarului, ci căutau să impună, în condiții mai avantajoase, culturi cerute la export: grâu, răpită etc. În al doilea rând, posibilitatea călătoriilor în Occident, ca şi subita proliferare a unor profesiuni liberale pe care proprietarul de pământ era ispitit să le exercite, a provocat în acelaşi timp o creştere a sistemului arendăşiei.

Până şi boierii moldoveni, care până atunci avuseseră reputația de a sta mai mult la țară decât la oraş (şi la Curte!), au devenit „absenteist!". Or, arendaşul, adesea străin de sat, şi uneori chiar de națiune, deținător al unui contract de scurtă durată şi fără garanții de stabilitate, se arăta un „patron" mult mai dur şi mai neînduplecat cu țăranul decât fusese boierul. Arendaşul a devenit cu vremea duşmanul natural al țăranului. Nu e deci de mirare că primele violențe exercitate de țăranii răsculați vor fi împotriva unor mari arendaşi.

O primă gravă revoltă are loc în 1888. Una şi mai gravă şi dramatică a izbucnit în 1907 — inspirând şi marea literatură (Rebreanu, Panait Istrati) — şi s-a întins ca focul

pe o mirişte uscată, pornind din nordul Moldovei şi ajungând până în Oltenia, încât statul s-a crezut în pericol. Conservatorii, aflați la guvernare, au cedat puterea liberalilor şi aceştia au făcut ce nu îndrăzniseră să facă conservatorii: au folosit armata şi tunurile ca să oprească marşul țăranilor asupra capitalei. A fost o tragedie. S-a vorbit de 12 000 de morți. Chiar dacă cifra e exagerată (n-a fost chip să se obțină niciodată un raport integral — şi integru!), şocul a fost adânc în toate păturile sociale. Dar s-au deschis ochii clasei politice. S-au luat imediat, şi în anul următor, câteva măsuri de protecție a țăranului şi de limitare a arendăşiei — şi, mai cu seamă, în programul Partidului Liberal la alegerile din 1913 a figurat reforma agrară, adică transferarea unei însemnate părți a marii proprietăți către țărani. Şi s-ar fi făcut poate chiar de-atunci reforma, dacă n-ar fi izbucnit în august 1914 primul război mondial, între timp au apărut însă conflicte chiar lângă noi.

Cele două războaie balcanice (1912-1913). Pacea de la Bucureşti şi anexarea Cadrilaterului

La începutul lui octombrie 1912 izbucneşte un nou război în Balcani, de astă dată între o alianță balcanică (Bulgaria, Grecia, Serbia, Muntenegru) şi Turcia. Rusia nu intervine, în 1904-1905 suferise o surprinzătoare şi umilitoare înfrângere din partea Japoniei, care cu 40 de ani înainte se trezise dintr-o lungă izolare medievală şi — după un formidabil efort de modernizare — izbutise, spre mirarea lumii întregi, să învingă pe mare şi pe uscat una dintre marile puteri europene.

Neprevăzuta înfrângere în Extremul Orient avusese grave repercusiuni interne în Rusia, în 1905, cu rebeliuni pe navele din Marea Neagră şi mişcări revoluționare în muncitorime — prevestitoare ale revoluției din 1917.

Micile țări din Balcani, de data asta nesprijinite de marea țară protectoare, se luptau singure împotriva Imperiului Otoman îmbătrânit, fiindcă niciuna dintre ele nu atinsese încă granițele pe care le considera „naturale".

Acest prim război balcanic împinge granița turcă foarte aproape de Constantinopol, dar abia terminat războiul — care, spre mirarea Europei întregi, e câştigat de aceste mici țări împotriva Turciei —, se iveşte imediat zâzania între cei patru învingători. Bulgarii, cel mai bine organizați din punct de vedere militar, un popor foarte ordonat, foarte disciplinat, având instructori germani, s-au crezut în măsură să reclame grecilor şi sârbilor regiuni pe care aceştia le râvneau. De pildă, bulgarii voiau o ieşire la Marea Egee, lângă Salonic, sau chiar Salonicul, ţinuturi pe care grecii le considerau moştenire istorică, pe lângă faptul că

visau de-acum să redobândească şi Constantinopolul, şi, dacă ar fi dat Bulgariei acces la Marea Egee, drumul către Constantinopol le-ar fi fost tăiat. Bulgaria ar mai fi vrut şi toată Macedonia, sub cuvânt că limba macedoneană este mult mai apropiată de limba bulgară decât de limba sârbă, ceea ce este adevărat. Şi astfel izbucneşte al doilea război balcanic în 1913, iar dintr-o dată mica Bulgarie îi învinge şi pe sârbi şi pe greci. Atunci România intervine ca un fel de a patra putere care să restabilească echilibrul, alături de greci şi sârbi împotriva bulgarilor. Intervenția noastră în 1913 a fost o simplă plimbare militară, bulgarii fiind luați prin surprindere. Nu a existat nicio rezistență, românii nu au avut de dat lupte împotriva bulgarilor, iar aceştia capitulează în fața atacului tripartit al grecilor, sârbilor şi românilor. Pacea se încheie la Bucureşti, Titu Maiorescu fiind preşedintele Consiliului de miniştri.

E un moment când României i se pare că devenise o putere importantă care joacă rolul de arbitru în Balcani.

Mă adresez tinerilor de astăzi, cu o libertate de spirit care în general nu se găseşte în cărțile de istorie. Ni se spune că tot ce s-a făcut în trecut a fost bine. Şi e impresionant să notăm astăzi că, atunci, aproape unanimitatea clasei politice a aprobat acea acțiune a guvernului român — reiese din discursurile epocii, din memorii şi din alte documente că singurul regret al liberalilor era „că nu erau ei la putere" ca această „glorie" să se răsfrângă asupra lor! Eu cred că s-a făcut rău în 1913 când nu ne-am mulțumit numai să îi împiedicăm pe bulgari de a obține hegemonia în Balcani, dar le-am cerut şi o porțiune de teritoriu în Dobrogea, unde de altfel nu erau majoritari nici bulgarii, nici românii, ci turcii şi tătarii. Pentru România nu era indispensabilă această mărire a Dobrogei, pentru Bulgaria era vitală din punct de vedere

agricol şi fiindcă țara era mai mică. Ne-am făcut prin aceasta duşmani din oameni care au fost întotdeauna alături de noi în cursul istoriei. Eu cred că preluarea Cadrilaterului de la bulgari în 1913 a fost o greşeală politică. Am plătit-o foarte scump în 1916, când i-am avut pe bulgari împotriva noastră, şi chiar până astăzi au rămas urme dureroase. Totuşi, trebuie să adaug că era prevăzută o contraparte. Obținerea Cadrilaterului era legată de ideea de a-i aduce acolo pe vorbitorii de limbă română, pe aromâni şi pe meglenoromâni, cei vorbind dialecte româneşti şi aflați în Balcani. Era însă un proiect prost înjghebat şi, după părerea mea, chiar imoral, fiindcă noi am fi luat nişte aromâni din Grecia sau din Albania pentru a-i aşeza într-o parte a Bulgariei, sau într-o regiune ce s-ar fi cuvenit Bulgariei. De fapt, proiectul nu s-a putut realiza decât la o scară foarte redusă, câteva mii de familii, iar tragedia pe care am trăit-o în 1940 ne-a silit să retrocedăm Cadrilaterul şi să mutăm grabnic pe imigrați în alte zone ale țării. Să fim cinstiți: aducerea unui număr de aromâni în Cadrilater a fost un eşec politic grav — nici aromânii n-au fost mulțumiți, întrucât noi, în schimbul acestui „târg", am renunțat să-i forțăm pe ceilalți semnatari ai tratatului de la Bucureşti să accepte un articol asigurând ocrotirea vorbitorilor de dialect românesc acolo unde se aflau.

Poate fi „obiectiv" istoricul contemporaneității?

Constat deodată că nu m-am ținut de cuvânt, nu mi-am respectat angajamentul, luat implicit în scurta prefață, de a fi nepărtinitor; nu m-am putut împiedica de a „lua poziție", de a exprima o părere critică asupra unei decizii politice din trecutul nostru recent. Să vă cer iertare? Nu. Fiindcă ştiu că voi mai „recidiva" de câteva ori până vom ajunge la epoca prezentă. Atunci să încerc să mă justific.

Când te apropii de perioada cu adevărat contemporană, adică de cea trăită de oameni dintre care unii mai sunt în viață, perspectiva se schimbă, închipuiți-vă că în 1913 când se petreceau aceste evenimente, tatăl celui care vă vorbeşte era om matur şi a fost mobilizat. De asemeni în 1916, şi a murit sub uniformă în 1918. Eu însumi, copil în brațele mamei, am străbătut Rusia în toamna lui 1917, în plină revoluție bolşevică. Atunci evenimentele parcă ar prinde altă coloratură, altă dimensiune. Te simți direct implicat. Nu mai poți doar povesti, eşti tentat să şi judeci. Pasiunea istoricului de a reînvia trecutul şi de a-l explica se împleteşte cu preocuparea politică a omului implicat în viața țării şi îngrijorat de viitorul ei. În contemporaneitate, istoricul nu se poate abține — orice ar zice — de a fi şi om politic, adică cetățean preocupat de soarta cetății, căci asta înseamnă în greaca antică politika, anume ştiința şi arta de a guverna cetatea (polis). Şi, de când a apărut scrierea istorică, curiozitatea de a cunoaşte şi înțelege trecutul s-a născut din dorința de a şti mai bine cum să te călăuzeşti în prezent, cum să-ți alegi viitorul. Mă veți ierta deci dacă uneori, evocând momente de grea cumpănă când se putea alege o cale sau alta, nu mă voi putea împiedica de a depăşi narațiunea pentru a exprima şi o judecată de valoare (căci

voi avea simțământul de a mă afla eu însumi în situația celui ce trebuie să ia hotărârea).

Consideraţii asupra întregii perioade 1914-1991: „Războiul de 77 de ani"

Ajungem la marea încleştare mondială care începe în 1914. Şi aici veți fi iarăşi mirați pentru că voi spune lucruri care nu se găsesc în cărți, adică păreri ale mele, personale. Vi s-a vorbit despre primul război mondial (1914-1918) şi despre al doilea război mondial (1939-1945), cam cu aceiaşi participanți, doar configurația este alta, ca şi cum ai juca şah şi ai pune piesele ba într-o parte, ba în alta. Pe urmă vi s-a vorbit despre războiul rece, de după 1945. Ei bine, eu cred că în veacul viitor istoricii vor numi perioada care începe la 1914 şi se termină cu prăbuşirea imperiului sovietic, în 1991, „războiul de 77 de ani", aşa cum se vorbeşte despre războiul de 100 de ani între Franța şi Anglia, în Evul Mediu, de războiul de 30 de ani, războiul religios din Germania, în secolul XVII, sau de războiul din Peloponez, în antichitatea greacă. Şi aici, n-a fost decât un război. Ultimul dintr-o lungă serie. Un război între marile puteri europene la origine, pe urmă adăugându-se America şi Japonia, dar şi ele fac parte de acum din civilizația occidentală. Vedeți deci, dacă priviți istoria în lungă durată, de îndată ce a înflorit civilizația occidentală, prin epoca Renaşterii, s-a născut în acelaşi timp, pe rând, ambiția fiecărui mare popor de a fi el acela care domină Europa. A început Carol Quintul, care era, ca rege al Spaniei, bogat prin aurul şi argintul din America de curând descoperită, şi era, în acelaşi timp, împărat în Germania; dar s-a izbit de Franța, pe-atunci țara cea mai bogată şi cea mai populată din Europa, şi n-a putut înfăptui „Europa unită", după cum a vrut. Astfel, acest război de hegemonie asupra Europei a început pe la 1520; Spaniei îi va lua locul Franța, de la Ludovic al XIV-lea până la Napoleon, care încearcă să facă

din Europa o Europă franceză. Din veacul al XIX-lea, germanii încearcă, la rândul lor — începând cu Bismarck (victoria împotriva Franței în 1870) şi până la căderea lui Hitler —, să obțină hegemonia asupra Europei. Această ultimă încleştare a marilor puteri pentru dominația asupra civilizației noastre pare să se termine în 1945, o dată cu prăbuşirea Germaniei, dar suntem doar la jumătatea drumului.

Toate puterile mari din trecut, Spania, Franța, Anglia, Germania, Italia, Austro-Ungaria, sunt la pământ. În picioare au rămas cele două mari puteri exterioare, cele mai periferice: Rusia pe de o parte, SUA pe de alta. A fost un moment pe care cineva mai vârstnic, cum sunt eu, l-a trăit cu înfrigurare din 1945 până în 1989: care din aceşti doi uriaşi va fi învingătorul, cine va domina civilizația noastră? Din fericire, au învins americanii, acea construcție artificială care era imperiul sovietic prăbuşindu-se de la sine. Şi-avem acum, de la 1991, o singură mare putere mondială (în orice caz hegemonică asupra civilizației occidentale) care sunt SUA. Iată cum văd eu, în perspectivă largă, ce s-a petrecut de la 1914 încoace.

Primul război mondial (1914-1918)

Marile puteri din Europa se grupaseră de câțiva ani, simțind că trebuie să izbucnească ceva, mai cu seamă din cauza dorinței Germaniei de a fi hegemonică în Europa. Se formaseră două mari blocuri: în centrul Europei, Germania şi Austro-Ungaria (li se zicea „Puterile Centrale"), cărora li se alăturaseră prin tratate Italia şi România.

În vest, Franța şi Anglia se apropiaseră, după lungi dispute datorate rivalităților coloniale, şi formau aşa-zisa „înțelegere cordială" (Entente cordiale). Anglia (să-i zicem de-acum Marea Britanic) deținea supremația absolută asupra mărilor, în schimb avea o armată puțin numeroasă, formată exclusiv din voluntari. Apoi, pentru a avea cât de cât şanse împotriva Puterilor Centrale, alianța cu Rusia era indispensabilă, pentru a le prinde „în cleşte". Dar apropierea între Rusia țaristă, cu regimul cel mai despotic din Europa, şi Franța, singura țară mare din Europa cu regim republican, era dificilă. De asemeni între Marea Britanie şi Rusia erau serioase rivalități de influență în Asia: în Afghanistan, India, China, Japonia (flota japoneză care a scufundat flota rusească la Tsushima în 1905 fusese construită şi instruită de englezi!). Aşadar în 1914 „Aliații" nu erau încă uniți.

Şi iată că în iunie 1914 se întâmplă un accident: un patriot sârb omoară la Sarajevo pe principele moştenitor al Austro-Ungariei, Franz-Ferdinand. De ce la Sarajevo? Fiindcă austriecii, la pacea din 1878, de la Berlin, luaseră Bosnia de la turci. Austria căuta ca, înaintând încetul cu încetul, să-şi întindă dominația asupra tuturor sârbilor. Iredentiştii sârbi de la Belgrad susțineau, dimpotrivă, dorința sârbilor din celelalte părți ale Austriei, Ungariei şi Bosniei de a se uni cu Serbia. Aşa se explică mişcarea

patriotică, secretă, care îl ucide pe Franz-Ferdinand la Sarajevo, în 1914. Această dramă, acest atentat politic ar fi putut rămâne minor dacă s-ar fi ajuns la o înțelegere, dacă ar fi putut fi prinşi şi condamnați vinovații. Fapt este însă că sârbii n-au acceptat unul din punctele unui ultimatum pe care l-a adresat guvernul austro-ungar, anume n-au acceptat ca ancheta asupra ucigaşilor să fie condusă de polițişti austrieci în Serbia. Ei aveau impresia că prin aceasta se ştirbeşte independența țării. Fiind susținuți de ruşi, cu care aveau un tratat, au rămas fermi pe poziție. Rusia le-a promis că-i ajută, Germania a declarat că sprijină Austro-Ungaria şi astfel ruşii procedează la o mobilizare generală (la ei, din cauza întinderii imperiului şi rețelei limitate de căi ferate, mobilizarea dura mai multe zile). O dată pornită mobilizarea generală a Rusiei, ordonă mobilizare generală şi Germania, aşa încât trece la mobilizare şi Franța — şi iată cum, printr-o înlănțuire fatală, la începutul lui august 1914 izbucneşte cel mai mare război de până atunci.

Germanii, convinşi de superioritatea lor militară, au crezut că vor câştiga în câteva săptămâni, în Franța mai întâi, şi că se vor întoarce apoi contra Rusiei. Spre surpriza lor însă, s-au izbit de o rezistență neaşteptată în Franța, ajutată de Anglia, un război pe care credeau că-l câştiga în patru săptămâni a durat mai bine de patru ani şi s-a terminat cu prăbuşirea Germaniei.

Pentru a înțelege rostul nostru în acest război, trebuie să ne amintim de momentul 1877-1878, când ruşii, pasămite aliați cu noi, ne fură o provincie. Din teamă față de Rusia, am făcut din alianța cu Austro-Ungaria şi Germania, la îndemnul regelui Carol, dar şi cu complicitatea lui Brătianu, un fel de axă a politicii noastre externe.

Am semnat un tratat cu Austro-Ungaria, la care pe

urmă s-au aliat Germania şi Italia, şi am încheiat un acord, care a rămas însă secret la noi în țară. Doar, de fiecare dată când se schimba un guvern, primul-ministru era pus la curent de rege cu acest tratat pe care-l ținea în seiful său. Marele public n-a ştiut că eram legați de Austro-Ungaria şi Germania pentru ca, în caz de război, să luăm partea lor. De ce s-a ținut secret? Fiindcă regele Carol nu putea ignora solidaritatea care exista la noi față de românii din Transilvania şi că cea mai mare dorință a noastră era să se-ntregească țara cu Transilvania. Bineînțeles, era şi problema Basarabiei, legată de ruşi, dar parcă în inima românului atârna mai puțin greu decât problema transilvană. A doua zi după izbucnirea războiului din 1914, regele Carol îşi adună guvernul şi un Consiliu de Coroană — organism excepțional de consultare, alcătuit de foşti prim-miniştri şi câteva personalități civile şi militare — şi scoate tratatul: noi trebuie să intrăm în război alături de Puterile Centrale. Fiul lui Ion Brătianu, Ionel Brătianu, care era de-acum şeful Partidului Liberal şi prim-ministru, şi majoritatea membrilor guvernului şi ai Consiliului de Coroană (în afară de fostul prim-ministru conservator Petre Carp) se opun categoric intrării în război alături de Puterile Centrale şi împotriva Rusiei. Regele Carol, cu durere în suflet, acceptă neutralitatea României. A fost adânc afectat de faptul că nu şi-a putut ține cuvântul față de împăratul Austriei şi împăratul Germaniei, iar după câteva săptămâni a şi murit, în septembrie 1914. Lui Carol I îi succedă un nepot al lui (Carol I nu avusese decât o fată, care murise la o vârstă fragedă, iar regina Elisabeta — Carmen Sylva, după numele ei de poetă — n-a mai putut avea copii). Carol adoptase pe fiul unui frate mai mare al lui, îl adusese în țară la o vârstă matură, iar acesta învățase româneşte. El va fi regele Ferdinand I, cel mai bun rege pe care l-am avut. Se

urcă deci pe tron în 1914. Este căsătorit cu o prințesă pe jumătate engleză, pe jumătate rusoaică, viitoarea regină Măria, nepoată de fiu a reginei Victoria a Angliei şi nepoată de fiică a țarului Alexandru al II-lea.

Femeie cu mult cap politic şi foarte energică, în mare parte sub influența ei, dar şi fiindcă îşi dă seama care este adevăratul interes al poporului român, regele Ferdinand îşi calcă pe inimă, el, născut şi crescut în Germania, devine mai român decât mulți români şi hotărăşte, în august 1916, să intre în război împotriva propriei sale patrii de origine.

România în război

După lungi negocieri, în august 1916, Ionel Brătianu încheie cu francezii, englezii şi ruşii un tratat deocamdată secret în care ni se promit Transilvania, Banatul şi Bucovina (luată de austrieci în 1775). O dată acceptat acest plan de către aliați, românii intră în război la 28 august (15 august pe stil vechi) 1916. Trecem munții, intrăm în Transilvania, la început, cum nu era apărată, pătrundem destul de adânc, suntem primiți cu flori şi urale de românii din Transilvania, însă nemții aduc imediat divizii de pe alte fronturi, cu doi dintre mareşalii lor cei mai de vază, Mackensen pe de o parte, Falkenheim pe de alta, iar mica noastră armată, prost pregătită, prost înarmată, este de la început respinsă peste Carpați, în Muntenia; pe frontul de sud, la Turtucaia, suferim din partea armatelor bulgare şi germane o teribilă înfrângere. Încetul cu încetul, pierdem toată Muntenia într-un adevărat dezastru militar, cu toată rezistența pe văile Jiului şi Prahovei, până ce suntem respinşi, la sfârşitul anului 1916, la granița dintre Muntenia şi Moldova. Dar în acel moment se petrece o schimbare. Mai întâi vine iarna, francezii reuşesc să ne trimită prin Rusia armament şi instructori, iar în timpul iernii armata română se reface, astfel încât în primăvara şi în vara lui 1917 putem rezista în mod victorios pe linia Focşani-Nămoloasa-Galați. Uitați-vă pe hartă! Veți vedea că între Muntenia şi Moldova, adică de la cotul Dunării şi până la cotul Carpaților, este o regiune destul de strimtă, deluroasă, unde s-au săpat şanțuri şi se poate organiza apărarea. Şi când, în iunie 1917, nemții încearcă ori să vină din Transilvania prin pasul Oituz, ori să atace de la sud, la Mărăşti şi Mărăşeşti, sunt opriți de armata română şi de bruma de armată rusă de pe acel front.

Sunt victorii frumoase ale armatei noastre. Din păcate, vor fi oarecum fără viitor.

În Rusia se întâmplau, de mai multe luni, evenimente extrem de grave. Deja mişcarea revoluționară, căreia i se va zice bolşevică, a minat imperiul rus după aproape trei ani şi jumătate de război, un război foarte dur, al cărui scop ostaşii nu-l înțeleg şi care face milioane de victime. Comunismul, cu un şef genial, Lenin, adus de nemți, într-un vagon camuflat, din Elveția în Finlanda, în 1917, reuşeşte să infiltreze spiritul de revoltă în toată armata, în muncitorimea rusă. Marele imperiu țarist începe să fie şubrezit. Chiar ostaşii care se luptă la Mărăşeşti, alături de români, de multe ori fug, lasă arma şi îi îmbie şi pe români să dezerteze, fiindcă n-are rost să se bată, zic ei, pentru capitalişti. Cu toate că am oprit pe germani pe linia Focşani-Nămoloasa-Galați, iată-ne, în toamna anului 1917, în fața unei Rusii aproape complet dărâmate, şi cu riscul de a ne regăsi între două focuri.

Deja în martie abdicase țarul. Cu un guvern socialist în frunte cu Kerenski, se spera un fel de regim democratic, dar nu s-a putut opri descompunerea. Bolşevicii, deşi minoritari, reuşesc să ia puterea în Rusia la 7 noiembrie 1917 (25 octombrie pe stil vechi, de unde expresia „Revoluția din Octombrie"). Şi încep imediat negocieri între guvernul bolşevic din Rusia şi Germania. Situația micii Românii, care se reducea deocamdată la Moldova, cu tot guvernul refugiat la Iaşi, aflată între puterea germană şi cea austro-ungară la apus şi revoluția bolşevică la răsărit, devenise disperată, în momentul acela Ionel Brătianu îşi dă seama, sau crede, că am pierdut războiul, cedează locul celor care sunt dispuşi să facă pace cu Germania, mai întâi mareşalului Averescu, unul dintre eroii războiului, dar care consideră, pe plan militar, că războiul ar fi pierdut şi că,

deci, la fel ca ruşii, trebuie să facem pace cu Germania. Am semnat armistițiul la 9 decembrie 1917 (ruşii semnaseră armistițiul la Brest-Litovsk cu patru zile înainte).

Apoi, după mai multe luni de negocieri, preşedinte al guvernului fiind conservatorul Alexandru Marghiloman, am semnat pacea la Bucureşti, la 7 mai 1918.

Voi vorbi iarăşi în nume personal, în toate cărțile noastre de istorie scrie că eram absolut siliți să încheiem pacea de la Bucureşti, o pace foarte dureroasă pentru români: pierdeam Dobrogea, în favoarea Bulgariei, şi o întreagă zonă de munte în favoarea Austro-Ungariei; tratatul cuprindea şi alte clauze extrem de dure pentru țara noastră, făcând din ea o adevărată colonie economică a Puterilor Centrale. Or, exista o mică minoritate printre oamenii noştri politici (dau numai două nume: regina Măria şi Take Ionescu) care erau de părere să nu cedăm şi, dacă tot trebuie să ne retragem, atunci să ne retragem în Rusia cu mica noastră armată care era încă întreagă, se luptase bine. Nu era un plan nebunesc, poate că am fi influențat chiar viitorul război civil dintre albi şi roşii, din Rusia, în favoarea albilor. Pe de altă parte, în momentul când noi semnam pacea de la Bucureşti, americanii intrau deja în război şi, numai după câteva săptămâni de la semnarea păcii noastre, soarta războiului se va întoarce în favoarea aliaților occidentali. Am semnat deci o pace în 1918, la doar câteva săptămâni înainte ca balanța să se încline de partea aliaților. Din iulie 1918, pe frontul de vest mai întâi, apoi pe frontul de sud, la Salonic, unde era o armată internațională sub comandă franceză, începe dărâmarea celor două imperii centrale; Imperiul Austro-Ungar capitulează la 3 noiembrie 1918, iar Germania la 11 noiembrie, în momentul când armata franceză înaintează de la sud, cu viitorul mareşal Franchet d'Esperey, reluăm şi noi armele,

la începutul lui noiembrie 1918, aşa încât ne-am găsit din nou alături de aliați abia la sfârşitul războiului.

Dificile negocieri de pace la Versailles

Pacea de la Bucureşti din 7 mai 1918 ne-a îngreunat foarte mult sarcina la negocierile generale de pace care vor începe la castelul Versailles de lângă Paris.

Aici iarăşi manualele noastre de istorie prezintă lucrurile de cele mai multe ori inexact: se insinuează că Franța şi Marea Britanie n-au mai vrut să respecte semnătura dată în august 1916, înainte de intrarea în război. E oarecum adevărat, dar uităm să precizăm motivul: din punct de vedere juridic ni se aducea învinuirea că noi nu respectaserăm înțelegerea din august 1916, care prevedea clar interzicerea de a încheia o pace separată, ceea ce noi am făcut. Condițiile dramatice în care ne aflaserăm în noiembrie 1917 nu au fost considerate un motiv suficient ca să justifice capitularea noastră. Aliații puneau în paralel atitudinea Serbiei care, ocupată integral în 1915, nu făcuse totuşi pace, ci îşi retrăsese armata prin Albania până la Adriatică, unde fusese îmbarcată pe nave engleze şi franceze pentru a fi din nou trimisă pe front, la Salonic. Delegația noastră la tratativele de pace s-a găsit deci într-o situație foarte dificilă pentru a convinge pe Aliați să respecte clauzele acordului din 1916. La care s-a adăugat şi o dispută privitor la granița dintre noi şi sârbi în Banat, preferința fiind dată exigențelor sârbeşti. În fine, românii erau foarte reticenți în a accepta formulele propuse pentru garantarea drepturilor minorităților. Ionel Brătianu a părăsit conferința, lăsând altor partide sarcina de a isprăvi negocierile.

Marea Unire din 1918

Dar pe teren, lucruri mari se împliniseră. A existat în acel moment istoric o împrejurare extraordinară, anume că de-o parte, din cauza revoluției bolşevice, Basarabia a putut mai întâi să se desprindă de ansamblul rusesc, iar apoi Sfatul Țării de la Chişinău să voteze, la 27 martie (9 aprilie) 1918, unirea cu România; de cealaltă parte, după prăbuşirea Dublei Monarhii, Marea Adunare Națională a Românilor din Transilvania, Banat şi Crişana să voteze la 18 noiembrie (l decembrie) unirea cu România. Consiliul Național din Bucovina făcuse acelaşi lucru cu trei zile în urmă. Astfel, în chip aproape miraculos, se întregise țara şi spre răsărit şi spre apus.

În timpul lungilor negocieri de la Versailles (1919-1920), a intervenit încă un eveniment neprevăzut: în Ungaria, în martie 1919, preia puterea un guvern comunist în frunte cu Bela Kun. Prăbuşirea țării era desigur dramatică, dezastru militar, teritoriu redus la mai puțin de jumătate, astfel încât Ungaria devenise terenul ideal ca să prindă comunismul răspândit în lumea întreagă de Moscova, după victoria revoluției în Rusia.

Guvernul Bela Kun nu se mulțumeşte să ia pe plan intern toate măsurile pentru instalarea comunismului, dar în iulie 1919 îndrăzneşte să lanseze armata ungară într-un atac pentru a încerca să reia Transilvania de la români şi, după unele surse, să facă joncțiunea cu trupele bolşevice de pe Nistru. Atunci armata română intră în Ungaria şi, cu toate că franco-englezii ne interzic să înaintăm mai departe, pentru o dată nu ascultăm de marile puteri şi mergem să ocupăm Budapesta (4 august 1919). Ungurii oneşti recunosc şi azi că ne datorează salvarea de comunism în 1919, şi că datorită şederii noastre timp de trei luni la

Budapesta s-a putut instala un guvern ungar relativ democratic, cu amiralul Horthy în fruntea statului, ca regent, adică şef provizoriu al statului în lipsa regelui (fiindcă românii, slovacii, sârbii şi croații nu permiseseră acestei Ungarii să redevină regat sub coroana fostului împărat Carol, care succedase în 1916 unchiului său, Franz-Joseph). Ocupăm deci Budapesta şi împiedicăm în acest fel apariția comunismului în centrul Europei timp de douăzeci şi ceva de ani. E un lucru pe care trebuie să îl ținem minte, o realizare a guvernului de atunci al lui Ionel Brătianu.

Înfăptuirea României Mari, dintr-o dată, în decembrie 1918, reprezintă un vis secular al românilor de a se afla împreună din Banat până la Nistru. Această Românie Mare e o țară care se naşte cu dificultăți uriaşe — trebuiau să se adune şi să se gospodărească împreună oameni care nu s-au aflat niciodată sub aceeaşi cârmuire. Ceea ce-i uneşte pe toți românii este faptul de a vorbi aceeaşi limbă. Am mai spus că suntem poate singura țară din Europa, în afară de micile țări, al cărei sentiment național este exclusiv întemeiat pe faptul că vorbim aceeaşi limbă „de la Nistru până la Tisa".

Lucru care nu se-ntâmplă în alte țări unde sentimentul național s-a clădit de veacuri, încetul cu încetul, în jurul unei istorii comune. La noi, cimentul este limba. Iar părerea mea este că această unire pe care am făcut-o în 1918 a fost excepțional de bine reuşită. Văzând ce greutăți au avut cehii şi slovacii ca să păstreze o singură țară sau drama celor din fosta Iugoslavie (nu numai acum, ci în întreaga perioadă interbelică), atunci trebuie să recunoaştem că această unire a românilor, prima din istoria lor, s-a realizat în mod miraculos. Un singur exemplu: Ionel Brătianu avea un prestigiu imens şi se bucura şi de deplina încredere a

regelui Ferdinand (cei treisprezece ani cât au fost împreună la putere au reprezentat unul din marile momente de împlinire ale istoriei noastre). Înțelegând Ionel Brătianu că era nevoie de un ardelean ca să cimenteze unirea şi ca să ne reprezinte la Paris când ni se făceau dificultăți din cauza păcii de la Bucureşti, a acceptat un prim-ministru ardelean, pe Vaida-Voievod. La tratatul de la Trianon s-a dus deci să negocieze un ardelean, nu un om de la Bucureşti. Prin urmare, am fost extrem de liberali în sensul acesta, am reuşit să unim în mod foarte concret cele patru-cinci provincii care fuseseră înainte despărțite.

Pacea cu Ungaria nu s-a semnat la Versailles, în marele palat al „Regelui Soare", cum i s-a zis lui Ludovic al XIV-lea, ci în palatul Trianon, din acelaşi parc, abia la 4 iunie 1920, din cauza nesfârşitelor discuții care au avut loc privitor la graniță, la asigurarea drepturilor minorităților etc. În decembrie 1919 semnaserăm pacea cu Austria (Bucovina) şi cu Bulgaria (Dobrogea), la Saint-Germain şi, respectiv, la Neuilly (tot în apropierea Parisului).

Situaţia internă la începuturile României Mari. Reforma agrară

Țara aceasta, dublată ca întindere, cu provincii care nu mai fuseseră împreună în trecut — „Vechiul Regat", Banatul, Transilvania, Crişana, Maramureşul, Bucovina, Basarabia —, cu minorități naționale reprezentând 28 % din populație, punea probleme extraordinar de grele.

Problema minorităților, adică a garanțiilor pe care trebuiau să le dea minorităților noile state create sau reconstituite, precum Cehoslovacia ori Polonia, sau considerabil mărite, ca România ori viitoarea Iugoslavie, fusese una dintre cele care au prelungit cel mai mult negocierile de la Versailles.

A urmat dificultatea punerii în practică a angajamentelor luate, problemă care continuă să fie actuală după 80 de ani. Să nu uităm situația din 1918: după întregirea țării şi către nord şi către vest şi către est, dacă-i adunăm pe toți minoritarii rămaşi înăuntrul granițelor țării, unguri, germani, ucraineni, găgăuzi, bulgari etc., de asemeni dacă adăugăm pe aceia dintre evrei, armeni sau țigani care doreau să aibă o reprezentare proprie în Parlament, atunci un cetățean din patru nu era de origine etnică română. Să nu uităm gravitatea acestei probleme cu care s-a găsit deodată confruntată România Mare.

Reforma agrară se afla în programul Partidului Liberal chiar dinaintea izbucnirii războiului, în plin război, în aprilie 1917, regele Ferdinand, pentru a încuraja pe ostaşii țărani, făcuse o proclamație conform căreia, după ce războiul va fi fost câştigat, se vor împărți pământurile marilor moşii, aşa încât guvernele postbelice erau absolut obligate să pună în practică reforma făgăduită solemn de însuşi regele țării. Aici trebuie subliniat că această reformă

agrară, începută în 1918 şi încheiată în 1922, este cea mai mare reformă agrară făcută vreodată în lume de un guvern burghez sau, în orice caz, de înşişi proprietarii terenurilor agricole, în toată istoria universală pe care am cercetat-o, am găsit un singur precedent, în China, în veacul al X-lea, dar aici am avut de-a face cu o revoluție, iar efectele au fost de scurtă durată. Dacă privim istoria Europei, întâlnim, bineînțeles, confiscarea bunurilor în timpul revoluției ruse, însă aceasta nu s-a făcut pentru a împroprietări pe țărani, ci pentru a înființa colhozuri.

O revoluție de împărțire a pământului în mod paşnic, cum am făcut-o noi, într-un parlament în care aproape toți cei care au votat această lege erau proprietari de pământ, este un lucru unic în istorie.

S-a ajuns deci ca țara noastră, între cele două războaie, să aibă o distribuție a proprietăților asemănătoare cu cea care exista în Franța sau în Suedia, adică circa 20% din pământuri să aparțină celor care au peste 50 de hectare, iar restul să aparțină unor proprietari mici sau foarte mici. Se poate reproşa că rezultatele, din punct de vedere economic, n-au fost bune. E drept, n-a fost destul timp pentru a apărea efectele benefice ale reformei; dimpotrivă, primele rezultate au fost proaste: dacă pe marile proprietăți se putuse cultiva grâu pe suprafețe întinse, cu munca relativ forțată a țăranului, România rămânând un mare exportator de cereale, după război am devenit o țară care abia mai putea exporta. Din punct de vedere cantitativ, producția a scăzut, în parte şi din cauza lipsei de mijloace a micilor proprietari şi a ignorării tehnologiei agricole moderne. Pe de altă parte, cum eram o națiune prolifică, loturile de pământ împărțindu-se între copii de la prima generație, putem spune că, în preajma celui de-al doilea război mondial, situația micilor agricultori nu era prosperă. Trebuie

adăugat însă că „la jumătatea drumului", între 1929 şi 1931, s-a produs cea mai mare criză economică mondială înregistrată de la începuturile erei industriale, începută în Statele Unite sub forma unei crize bursiere (provocată, paradoxal!, de supraproducție), s-a propagat vertiginos pe toată planeta — dovadă că de pe atunci economia era mondială. Prețurile agricole, şi la noi, au scăzut brutal la mai puțin de jumătate (copil fiind, am trăit momentul!), astfel încât producătorul nu s-a mai putut ridica peste nevoile sale strict alimentare. Niciuna dintre reformele plănuite de liberali sau de Partidul Național-Țărănesc (realizarea unui sistem de cooperative țărăneşti sau ajutorarea bancară pentru modernizare) nu s-a putut înjgheba la vreme înainte de izbucnirea celui de-al doilea război mondial.

Viața politică în perioada interbelică. Partide vechi şi noi

După primul război mondial au apărut noi partide, iar Partidul Conservator a dispărut din scena politică, în mare parte pentru că regimul liberal al lui Ionel Brătianu a luat acele importante hotărâri — sufragiul universal şi împărțirea pământului —, reforme democratice care schimbau componența parlamentului. Partidul Conservator dispare, o parte dintre oamenii săi politici fiind recuperați de noul partid averescan, partidul format în jurul mareşalului Averescu, unul dintre eroii noştri în timpul războiului. A intrat în politică pe la sfârşitul războiului şi s-ar putea spune că rămăşițele Partidului Conservator trec în partidul acesta averescan, care însă n-a izbutit niciodată să aibă un impact important în țară — n-a guvernat decât arunci când a binevoit Ionel Brătianu să-i lase locul! în primii ani de după război, cei mai puternici sunt liberalii şi averescanii; nu peste mult timp însă, Partidul Național transilvănean, condus de Iuliu Maniu, se asociază cu noul Partid Țărănesc, condus de Ion Mihalache, din Muntenia. Aşa s-a născut Partidul Național-Țărănesc. „Național" semnifica faptul că provenea din Partidul Național din Transilvania, care luptase, împotriva ungurilor, pentru emanciparea românilor, iar acum se alia cu un partid țărănesc care se afla pe eşichierul politic mai la stânga — voia o şi mai radicală reformă agrară, şi în orice caz punea accentul pe aspectele sociale. Această uniune național-țărănistă a devenit încetul cu încetul cel mai mare partid din toată România, întrecând Partidul Liberal. Alternanța, care înainte de 1914 se făcea între conservatori şi liberali, se va face de-acum între Partidul Liberal şi Partidul-Național-Țărănesc. Iată cum Partidul Liberal

devine un fel de partid conservator față de Partidul Național-Țărănesc!

O dramă se întâmplă în 1927, când în acelaşi an mor regele Ferdinand şi Ionel Brătianu, cel mai mare cap politic al României în veacul acesta.

De-acum încep nenorocirile țării. Regele Ferdinand, îndemnat pare-se de Ionel Brătianu, dezmoştenise pe fiul său, moştenitorul normal al tronului, principele Carol, fiindcă amândoi aveau impresia că nu era vrednic să devină conducătorul țării. Carol făcuse un lucru inadmisibil: în 1918 părăsise țara ca să se căsătorească morganatic în Rusia, la Odessa, cu iubita lui, Zizi Lambrino, aparținând unei familii de boieri din Moldova. Această acțiune nesăbuită îi păruse lui Ionel Brătianu (şi avea dreptate!) un foarte prost semn privitor la maturitatea sa. În 1927, când moare regele Ferdinand, principele Carol este deci, în mod legal, dezmoştenit, tronul trecând direct la fiul său, Mihai, care nu are decât 6 ani. Moartea neprevăzută şi tragică a regelui Ferdinand pune țara într-o foarte grea situație: un rege minor şi o regență formată din trei persoane nepregătite politic, anume Patriarhul țării Miron Cristea — aveam Patriarhie din 1925 —, preşedintele Curții de Casație şi principele Nicolae, frate mezin al lui Carol. Dar în 1930, date fiind dificultățile economice şi politice în care se zbate țara, apare o tendință din ce în ce mai vădită la marele public şi chiar în sânul partidelor politice: „să-l rechemăm pe principele Carol". Iar principele Carol dă, împreună cu câțiva complici, o lovitură: vine în țară pe neaşteptate, cu avionul, la 6 iunie 1930, într-un moment când Iuliu Maniu este preşedintele guvernului. Maniu are slăbiciunea de a demisiona pentru a lăsa Parlamentul să hotărască, iar Carol este recunoscut de Parlament ca rege al țării. Micul rege trebuie să cedeze locul tatălui său, şi iată-ne în 1930

cu începutul domniei regelui Carol al II-lea, Maniu revenind la putere după câteva zile.

Ne este acum foarte greu, mai cu seamă pentru oameni de vârsta mea, care am trăit acele vremuri, să fim total nepărtinitori şi să ştim să deosebim ce-a fost bun de ce-a fost rău în domnia regelui Carol al II-lea. Omul era inteligent şi cult, iar opțiunile lui de politică externă s-au dovedit mai târziu corecte, în schimb, era lipsit de moralitate şi de capacitatea de a-şi înfrâna pasiunile, aşa încât s-a lăsat înconjurat curând de un grup de profitori şi afacerişti căruia opinia publică i-a dat numele (provenit din istoria Spaniei) de „camarilla" regală.

Ca să înțelegeți însă mai bine drama pe care a trăit-o țara în timpul domniei regelui Carol al II-lea, trebuie să încerc mai întâi să descriu pe scurt situația politică la noi şi în Europa.

Situaţia politică în Europa anilor '30. Ascensiunea partidelor de extremă dreaptă

Aspectul cel mai stringent era la acea epocă ascensiunea mişcărilor de extremă dreapta în mai toată Europa. Aceste mişcări apăreau, pe de o parte ca reacție împotriva bolşevismului, pe de alta datorită discreditării în care căzuse în multe țări regimul parlamentar, privit ca ros de corupție şi incapabil să pună capăt crizei economice. Riscul de a vedea ivindu-se în toate țările ceva asemănător experienței Bela Kun din Ungaria, sau ceva în genul situației din Germania, Spania (unde exista un puternic partid comunist) sau Italia de la începutul anilor '20, a făcut să se nască mai peste tot mişcări de coloratură naționalistă promovând suprimarea regimului parlamentar multipartid şi guvernarea unui partid unic, anticomunist. Primul exemplu îl avem din 1922 în Italia, cu venirea la putere a lui Benito Mussolini, fondatorul mişcării fasciste (nume provenind de la „fasciile" din istoria Romei antice). Vom vedea apoi apărând regimuri autoritare în țări mai aproape de noi: în 1926 în Polonia, dictatura mareşalului Pitsudski (se pronunță Piusudski); în 1927 preluarea puterii de către regele Alexandru în „Regatul sârbilor, croaților şi slovenilor", pe care el îl va boteza „Iugoslavia" în 1929.

În 1933 — eveniment cu urmări mult mai grave — preia puterea în Germania Adolf Hitler în fruntea Partidului Național Socialist, pe nemțeşte Nazional Sozialismus, de unde prescurtarea Nazi care a dat termenul „nazism". (Nu e lipsit de interes să precizez că Hitler a fost învestit cancelar de preşedintele Republicii Germane de atunci, mareşalul Hindenburg, după ce partidul său obținuse majoritatea

relativă în alegerile parlamentare.)

În 1936 se instaurează dictatura generalului Metaxa în Grecia. Tot în 1936 începe un lung şi sângeros război civil în Spania, care va ține trei ani, între guvernul de Front popular socialist-comunist şi naționaliştii generalului Franco, în cele din urmă învingător — aflându-se în fruntea statului ca dictator până la moartea sa în 1975. Aşadar, să nu-l acuzăm pe regele Carol al II-lea că a impus o dictatură în 1938 — suntem totuşi ultima țară din această parte a Europei care trece la un regim dictatorial şi am avut în perioada interbelică un regim relativ mai democratic decât oricare dintre vecinii noştri. Chiar şi în Europa apuseană, într-o țară cu tradiție democratică precum Franța, în ajunul războiului, vreo două-trei mişcări de extremă dreapta căpătaseră o pondere politică neaşteptată.

Mişcarea legionară (Legiunea Arhanghelului Mihail, Garda de Fier).

La noi, cel mai simptomatic dintre partidele de extremă dreaptă a fost mişcarea legionară. Dat fiind că şi astăzi ideologia acestei mişcări mai atrage simpatii, trebuie să încerc să spun ce a fost mişcarea legionară. Şi e foarte greu de explicat. Mai întâi, să nu credeți, cum spun adversarii mişcării legionare, că a fost o copie a nazismului sau a fascismului. Mişcarea legionară a fost o mişcare autohtonă, născută din grupări studenţeşti anticomuniste, între care una era condusă de Corneliu Zelea Codreanu. La un moment dat însă, se întâmplă un lucru grav în cariera lui Corneliu Codreanu: într-un proces în care era acuzat de un prefect ce se purtase într-adevăr foarte urât cu studenții pe care-i arestase (bătăi, procedee cu totul detestabile şi condamnabile — asemenea comportament exista şi înaintea epocii comuniste, dar la o scară infinit mai mică), Corneliu Codreanu scoate revolverul şi-l ucide pe-acest prefect. De la uciderea, pe vremea lui Cuza, a şefului conservatorilor, Barbu Catargiu (nu s-a lămurit nici până astăzi cine a fost asasinul, dar e evident că oamenii care erau de partea lui Cuza-Vodă l-au omorât pe cel ce se opunea reformelor domnitorului), de la 1863 şi până la acest asasinat nu s-a petrecut în țara noastră nicio crimă politică — ceea ce contrasta cu „obiceiurile" din Balcani.

Asta este marea învinuire care se aduce legionarilor: au introdus în moravurile politice româneşti ceva ce nu făcea parte din tradiția noastră.

Atunci au început să fie prigoniți într-adevăr aceşti tineri care voiau schimbări adânci în țară şi în moravurile politice ale țării. Codreanu — achitat de un juriu popular după uciderea prefectului — creează împreună cu câțiva

apropiați, într-o atmosferă mistic-religioasă. Legiunea Arhanghelului Mihail, care se va numi mai apoi şi Garda de Fier. Ce voiau ei? Ziceau că vor să curețe țara de moravurile politice murdare, să înlăture influența pernicioasă şi cosmopolită a evreilor şi a masonilor; se voia întoarcerea la un trecut popular, mitic, folosind uneori expresii care ni se par acum de o mare naivitate („Să facem o țară ca soarele sfânt de pe cer" etc.). Codreanu, numit de partizanii săi doar „Căpitanul", umbla prin sate în port național, uneori călare pe un cal alb, ca în basme. Era, în toată purtarea lor, un parfum arhaic — dar în acele momente de mare criză economică şi de nedumerire politică, cu un foarte ridicat procent de şomaj printre tinerii intelectuali, entuziasmul lor oarecum copilăresc a fost atât de contagios încât după puțin timp se poate spune că o mare parte a tineretului studențesc, dar şi preoți, meseriaşi, muncitori se leagă de această mişcare legionară.

Lumea de astăzi, mai cu seamă sincerii democrați, nu mai înțelege cum oameni de calitatea intelectuală a filosofului Nae Ionescu, de calitatea lui Mircea Eliade, a lui Emil Cioran, şi a atâtor altora de mare valoare intelectuală şi morală, s-au putut lăsa entuziasmați de această mişcare. Din punct de vedere social, chiar dacă inițiatorii proveneau din straturi apropiate de popor, recrutarea ulterioară a atins toate straturile sociale, şi s-au găsit printre militanții de frunte ai mişcării un număr impresionant de persoane purtând nume „istorice": Cantacuzino, Ghica, Sturdza, Manu etc.

A existat un fel de orbire colectivă. Numai târziu — mult mai târziu, după experiența războiului — ne-am dat noi seama că orice mişcare presupunând un partid unic duce în mod fatal la crimă. Cu atât mai mult, în contextul lumii de azi, reînvierea mişcării legionare apare ca o anacronică şi

primejdioasă aberație, în 1933, după victoria lui Hitler în alegerile din Germania, legionarii s-au pregătit de alegerile din țară cu un program atât de violent fascist, antisemit şi antioccidental, încât liberalul I.G. Duca, însărcinat de regele Carol să organizeze alegerile, a crezut de cuviință să interzică participarea la alegeri a Gărzii de Fier. Trei săptămâni mai târziu era asasinat în gara Sinaia de trei legionari. Un asasinat şi mai greu de justificat va avea loc în 1936, când o echipă de zece legionari (studenți în teologie!) împuşcă, pe patul său de spital, pe disidentul legionar Mihai Stelescu, ciopârțindu-i apoi trupul cu topoarele şi dănțuind în jurul cadavrului (unii etnologi au văzut în această scenă abia credibilă o reminiscență a ritului antic al Cabirilor!). Totuşi, succesul Legiunii sporeşte, mai cu seamă când o grupă de voluntari din Legiune merge în Spania să lupte în rândurile „franchiştilor", iar doi dintre ei, Moța şi Marin, mor în luptă, înmormântarea lor solemnă, la Bucureşti, în ianuarie 1937, revelă lumii amploarea luată de mişcare. Apoi, în alegerile din decembrie 1937, primul-ministru desemnat de regele Carol, liberalul Gheorghe Tătărescu, în mod cu totul excepțional, nu reuşeşte să câştige alegerile (obținând doar 36 % din voturi în loc de cele 40 de procente necesare -— după lege — pentru a deține majoritatea în Parlament).

Instaurarea dictaturii regale.

Acest insucces electoral se datora în parte unui „pact de neagresiune electorală" între național-țărăniştii lui Iuliu Maniu şi partidul „Totul pentru țară" (eticheta electorală a Legiunii). Rezultatul a fost că regele a adus la guvern doi lideri de mici partide de extremă dreaptă (dar nu din Legiune): poetul Octavian Goga şi profesorul A. C. Cuza, şeful unui partid axat exclusiv pe antisemitism.

S-ar zice că regele Carol i-a adus la putere numai ca să compromită extrema dreaptă, şi cu prilejul unei noi crize (economico-financiare, plus presiune externă), să dizolve Parlamentul şi să instaureze dictatura regală (februarie 1938), inventând apoi, la sfârşitul anului, un partid unic, cu totul artificial, „Frontul Renaşterii Naționale".

Față de toate dictaturile pe care le-am cunoscut mai târziu, s-ar părea azi că dictatura regală a fost mai puțin dură decât cele ce vor urma: scurta experiență legionară, dictatura generalului Antonescu, apoi, mai cu seamă, cei 45 de ani de regim comunist. De altfel, Carol al II-lea, un an-doi după venirea pe tron, a avut norocul de a profita de o restabilire a situației economice mondiale, care a avut repercusiuni favorabile şi asupra țării noastre, astfel încât anii domniei lui au fost o epocă de relativ progres economic şi o perioadă de mari construcții în Bucureşti; se fac de asemeni primele drumuri asfaltate din țară. Din păcate, acest „boom" economic a fost umbrit de suspiciunea în legătură cu profiturile ilicite obținute de anturajul regal, profituri ilicite de care era acuzată şi amanta regelui, foarte impopulară, Elena Lupescu, pentru care regele divorțase de regina Elena (din familia regală a Greciei).

Să revenim la soarta legionarilor în timpul dictaturii regale. Aici a făcut regele Carol un lucru absolut inadmisibil

pentru un suveran — şi chiar pentru orice guvernant —: s-a „dezbărat" de persoana „charismatică" a lui Codreanu prin asasinat. S-a montat (pe când regele era în vizită oficială la Hitler, în noiembrie 1938) o pretinsă evadare din închisoarea unde Codreanu fusese închis după un proces politic, şi a fost sugrumat împreună cu toți cei care-i executaseră pe I. G. Duca şi pe Stelescu. Suprimarea „Căpitanului" şi arestarea principalilor fruntaşi ai mişcării au dus la dezorganizarea Legiunii şi la propulsarea la rangul întâi a unui mediocru complotist, Horia Sima. Zece luni după asasinarea lui Codreanu, la câteva săptămâni de la izbucnirea celui de-al doilea război mondial (septembrie 1939), are loc răzbunarea legionarilor: asasinarea primului-ministru Armând Călinescu; după care oamenii regelui Carol au reacționat cu metode cvasimedievale: atentatorii executați pe loc şi lăsați cu zilele să putrezească în stradă, sute de execuții oarecum la întâmplare, în provincie. Se porneşte cu furie „spirala" violenței.

Pactul Ribbentrop-Molotov (23 august 1939). Izbucneşte al doilea război mondial.

O dată cu instaurarea dictaturii regale, ne apropiam de izbucnirea celui de-al doilea război mondial, pe care omenirea îl vedea apropiindu-se din an în an de la venirea lui Hitler la putere, în 1933. În 1936 reocupase Renania, provincie germană de graniță, pe care tratatul de la Versailles o decretase „demilitarizată"; în martie 1938 ocupase Austria (Anschluss), considerând-o germană; la 29 septembrie în acelaşi an, după o încordată criză politică între Axa Berlin-Roma pe de o parte şi francezi şi britanici pe de alta, aceştia din urmă acceptaseră, prin acordul de la Munchen, dezmembrarea Cehoslovaciei, considerându-se încă nepregătiți pentru o confruntare militară (Germania anexează cam o treime din teritoriul Cehiei, zis al Munților Sudeți, cu densă populație germană, Ungaria primeşte sudul Slovaciei, iar Polonia regiunea Teschen); la 15 martie 1939, Hitler invadase şi restul Cehoslovaciei. Cehia devenea protectorat german, iar Slovacia, amputată de partea ei de sud şi de Rutenia subcarpatică, cedate Ungariei, devenea (teoretic) independentă. Nici de data asta anglo-francezii nu reacționează.

Mica înțelegere (Cehoslovacia - România - Iugoslavia), care de la înființarea ei în 1920 nu ajunsese să fie niciodată o reală putere militară, era de-acum un vis al trecutului, iar țara noastră, în fața acestei înaintări nestăvilite a celui de-al III-lea Reich (titlul pe care îl luase Germania hitleristă, adică „al treilea imperiu"), se văzuse silită să semneze un tratat comercial care făcea din noi un client cvasiexclusiv al Germaniei.

La 23 august 1939 lumea află cu stupefacție că Germania şi Uniunea Sovietică, pe care toți le credeau duşmani de moarte, semnaseră un pact de neagresiune. (Se va afla mai târziu că prevedea împărțirea Poloniei şi autorizarea dată de germani Uniunii Sovietice de a reocupa Basarabia.) A rămas cunoscut sub numele celor doi miniştri de externe: Pactul Ribbentrop-Molotov. Nu va trece decât o săptămână, şi Germania, la 1 septembrie 1939, invadează fără preaviz Polonia, cu un aparat militar formidabil. Pretextul era recuperarea portului Danzig (Gdansk), majoritar german, şi a coridorului care-l despărțea de Germania. Franța şi Marea Britanie, respectând tratatul de garanție ce le lega de Polonia, declară război Germaniei la 3 septembrie 1939. Aşa a început al doilea război mondial, care va ține mai mult decât primul şi va face zeci de milioane de victime.

Francezii şi britanicii nu sunt însă în măsură să atace imediat Germania, din cauza inferiorității lor aeriene şi a existenței unor fortificații betonate de-a lungul întregii granițe germane (Linia Siegfried). Germania poate duce un război-fulger în Polonia care, după o rezistență eroică, atacată şi de la răsărit de sovietici, e împărțită la 28 septembrie între cei doi agresori.

Germania apare deodată ca o putere de neînvins. Ce ar fi trebuit să facem noi, românii, în această configurație politică? Primiserăm şi noi garanții din partea Franței şi a Marii Britanii, dar ce valoare mai aveau?

La 10 mai 1940 porneşte atacul Germaniei împotriva franco-britanicilor, ocolind fortificațiile franceze (Linia Maginot) prin violarea neutralității olandeze şi traversarea Belgiei de la nord spre sud. Oarecum neprevăzut, Franța se prăbuşeşte în câteva săptămâni.

Ultimatumul sovietic (26 iunie 1940). „Diktat"-ul de la Viena (30 august 1940)

Consecințele pentru noi sunt imediate. La numai o săptămână după armistițiul francez din 17 iunie 1940, România primeşte o notă ultimativă din partea URSS: ni se cerea să cedăm imediat Basarabia şi Bucovina de nord. A fost un moment extraordinar de dramatic. Regele Carol al II-lea nemaiavând parlament, este silit să-şi adune cel puțin un Consiliu de Coroană — instituție veche pe care o scoate din nou la lumină. Consiliul de Coroană adună în grabă 21 de membri.

Avem 36 de ore ca să răspundem acestui ultimatum. Cum putem apăra 650 de kilometri de graniță împotriva unei puteri de 20 de ori mai mare decât România? S-a telefonat imediat ministrului de externe german pentru a interveni pe lângă ruşi ca să începem negocieri. Dar în acel moment germanii şi ruşii sunt aliați. Hitler ne spune să cedăm imediat. Atunci, la o a doua întrunire a Consiliului de Coroană, câteva ore mai târziu, din 21 de membri numai şase au mai fost de părere să rezistăm orice ar fi, printre ei Nicolae Iorga şi un basarabean, istoricul Ştefan Ciobanu!

Şi acum mă întreb, după atâtea zeci de ani, acum când cunoaştem ce a urmat, şi de asemeni care a fost clauza secretă din Pactul Ribbentrop-Molotov (care cuprindea acordul dat sovieticilor de a înainta până la Prut), mă întreb dacă nu aceşti şase oameni au fost cei care au avut dreptate. Oare n-ar fi fost mai bine în ziua aceea să spunem că rezistăm? Pierdeam războiul în 8 zile, mureau câteva zeci de mii de oameni, dar nemții ar fi intrat în țara noastră, pentru că n-ar fi admis — e un calcul pe care îl puteau face şi oamenii politici de atunci — să-i lase pe ruşi să pună mâna pe petrolul de la Ploieşti, din moment ce pregăteau un

război împotriva URSS. Lucrul acesta se ştia, îl scrisese Hitler în cartea lui, Mein Kampf, cu ani în urmă. E clar deci că, dacă noi îi lăsam pe nemți să ne ocupe restul țării, am fi avut exact aceeaşi situație ca Polonia, adică în tot timpul războiului am fi fost ocupați de cele două mari puteri agresoare, dar rămâneam cu onoarea nepătată. Există un principiu de la care n-aveam voie să ne abatem: nu cedezi un petic de pământ fără să tragi un foc de armă. Aceasta a fost, după părerea mea, marea eroare politică pe care am făcut-o în ultimii 50 de ani. Noi trebuia să ne batem în 1940 împotriva ruşilor, chiar de n-ar fi durat decât opt zile. Căci, după ce am cedat Basarabia şi nordul Bucovinei ruşilor, a trebuit să cedăm şi nordul Transilvaniei. Au bătut cu pumnul în masă nemții, iar noi am cedat jumătate din Transilvania ungurilor (Diktat-ul de la Viena) şi Cadrilaterul bulgarilor, prin urmare am pierdut în câteva luni o treime din țară fără să tragem un foc de armă!

Repet convingerea mea: trebuia să ne batem, mai întâi fiindcă trebuia să ne batem; apoi fiindcă, judecind aposteriori, putem estima că, în ipoteza în care ne-am fi apărat, urmările ar fi fost mai puțin catastrofale pentru țară. Am fi pierdut infinit mai puțini oameni decât am pierdut apoi în două campanii, una în Rusia până în Caucaz şi la Stalingrad, cealaltă în Apus până la Fraga, dar mai cu seamă am fi dat lumii o imagine mult mai nobilă, ceea ce e de importanță vitală pentru tine însuți. Din clipa cedării noastre la 27 iunie 1940, s-ar zice că toate ne-au ieşit rău şi că am dat tuturor prilej de a ne judeca rău: sârbii şi grecii, vechii noştri prieteni şi aliați, ne pot învinui că am autorizat pe nemți să folosească teritoriul nostru pentru a-i ataca pe la spate; aliații noştri occidentali tradiționali nu ne iartă că ne-am aliat apoi cu Germania pentru a recuceri Basarabia şi Bucovina; ruşii nu ne iartă că noi, mică putere, am

îndrăznit să pătrundem în „Sfânta Rusie" până pe malurile Volgăi; nemții pot nutri un adânc resentiment pentru „trădarea" noastră de la 23 august 1944! Cu alte cuvinte, facem figură proastă în ochii tuturor din cauza unei singure greşeli fatale săvârşite în ziua de 27 iunie 1940.

Mi se răspunde întotdeauna că asemenea argumentări n-au nicio valoare. Nu poți rescrie istoria, nu poți „ghici" ce ar fi fost „dacă"... E drept. Dar istoricul n-are la îndemână alt mijloc de a judeca valoarea unei hotărâri trecute decât imaginând în chipul cel mai rațional cu putință ce s-ar fi întâmplat în ipoteza luării unei hotărâri diferite. (Această operațiune mentală se numeşte în filosofia anglo-saxonă „închipuire a unor condiții contrare faptelor întâmplate" — counterfactual conditions.)

Generalul Antonescu şi „Statul Naţional-Legionar"

Să revenim la fapte: după această triplă şi umilitoare ciuntire a țării, regele Carol a trebuit să abdice şi să fugă în străinătate, şi a venit la putere generalul Antonescu.

Om dur, dârz, cinstit, dar care nu putea face guvern decât cu Legiunea, cu ce rămăsese din ea — ceea ce a condus, în 1940, la „Statul Național Legionar", cu generalul Antonescu în fruntea guvernului, iar jumătate din guvern format din legionari.

A trebuit bineînțeles să ne aliem cu germanii, chiar să le îngăduim să aducă trupe în România, chipurile pentru a ne instrui armata — de fapt, mai cu seamă, ca să pregătească de la noi invazia Balcanilor şi războiul împotriva ruşilor. Iar după foarte puține luni, generalul Antonescu nu s-a mai putut înțelege cu legionarii, care s-au comportat inadmisibil, creând o poliție politică paralelă; s-au dezlănțuit cu violență împotriva evreilor şi, sub pretextul românizării, au preluat averile lor şi le-au împărțit între ei. Au omorât o serie întreagă de foşti miniştri (60 de foşti miniştri şi demnitari ucişi la Jilava, în noiembrie 1940). Cel mai mult a impresionat uciderea marelui istoric Nicolae Iorga (noiembrie 1940), iar din clipa aceea a fost clar că generalul Antonescu a hotărât să se despartă de legionari. La sfârşitul lui ianuarie '41 are loc un fel de război civil care durează două zile, în care armata, de partea lui Antonescu, îi învinge pe legionari. Aceasta o dată ce Antonescu se asigurase de neutralitatea nemților — care, după câteva luni de observare a situației interne de la noi, ajunseseră la concluzia că în ajunul declanşării unui război în Rusia le era mai de folos disciplina militarului Antonescu decât haosul legionar. Unii legionari fug în Germania, restul sunt

ori internați în lagăre, ori închişi, ori fişați pentru a fi, într-un fel sau altul, îndepărtați mai târziu, de pildă prin trimiterea în linia întâi pe front, când vom intra în război, ceea ce se va şi întâmpla. Este sfârşitul dominației legionare la noi.

Dictatura lui Antonescu s-a arătat şi mai nemiloasă față de alte categorii politice, sociale sau etnice. După începerea războiului împotriva Uniunii Sovietice, sub cuvânt că evreimea din Basarabia şi Bucovina de nord se arătase în general favorabilă ocupației sovietice şi avuseseră loc chiar acțiuni criminale împotriva armatei române, Antonescu a luat hotărârea să deporteze toată populația evreiască din Basarabia şi Bucovina dincolo de Nistru.

La care s-au adăugat, fără explicații, unele grupuri de evrei din restul țării şi un număr însemnat — care nu-i bine lămurit nici azi — de țigani, în total, această deportare în masă e evaluată la circa 150 000 de oameni, aruncați literalmente în pustiu, fără structuri de primire prevăzute. Fiind zonă de război şi cunoscând purtarea brutală a armatei germane în înaintarea ei, evaluarea definitivă a numărului morților şi dispăruților e cvasi-imposibilă. Această teribilă măsură e astăzi imputată ca o crimă nu numai lui Antonescu şi guvernului să u, d întregii noastre națiuni. Eu unul pot mărturisi că n-am avut pe atunci nici cea mai mică cunoştință despre această tragedie.

Trebuie adăugat că, în anii următori, mareşalul şi-a modificat atitudinea față de minoritatea evreiască, în anii 1942-1943, cu toate insistențele repetate ale guvernului german de a-i preda pe evreii noştri, a refuzat permanent, ba a şi favorizat salvarea unor evrei din Occident sau din Transilvania de nord ocupată de unguri. Guvernul ungar, în schimb, în primăvara 1943, a cedat cererilor naziste, predând pe toți evreii din Transilvania de Nord, iarăşi circa

150 000, dintre care puțini au supraviețuit. Gestul lui Antonescu din 1943 e însă puțin cunoscut în Occident, şi, chiar când e cunoscut, nu şterge fapta din 1941.

Războiul din răsărit (iunie 1941)

Germania a atacat Rusia la 22 iunie 1941, iar noi ne-am aflat alături de nemți. Şi eu am fost pe linia frontului din prima zi. Eram toți tinerii, plini de avânt la gândul de a şterge ruşinea din anul precedent şi de a redobândi Basarabia şi Bucovina. Noi am crezut că, alături de armata germană, va fi un război uşor de câştigat; a fost, dimpotrivă, un război dramatic, căci Antonescu (avansat mareşal la începutul ostilităților) nu s-a mulțumit să redobândească Basarabia şi Bucovina de nord şi să se oprească la granițele țării, cum au făcut finlandezii; el a vrut să meargă mai departe alături de nemți, în speranța că, dacă câştigă războiul, fiind aliații lor fideli, ni s-ar fi retrocedat cel puțin o parte din Transilvania de nord.

Cu această greşeală politică, simplu rămăşag, am mers înainte şi am ajuns cu trupele noastre până la Stalingrad, pe Volga şi în Munții Caucaz. Iar când s-a întors soarta armelor, când la Stalingrad a avut loc acea dramatică încercuire a armatelor germane (inclusiv a diviziilor române), am suferit cea mai mare înfrângere militară din toată istoria noastră. Am pierdut sute de mii de oameni, morți, răniți, degerați, prizonieri. O tragedie națională care n-a mai fost niciodată răscumpărată. Nemții au considerat că din cauza noastră a fost încercuit Stalingradul, noi nu aveam mijloace proprii de a ne retrage de-acolo. Încetul cu încetul, devenise clar că Germania pierdea lupta şi că noi trebuia să ieşim din război.

Oamenii politici clarvăzători au înțeles cu toții că Germania nu mai putea câştigă războiul. Cei mai lucizi înțeleseseră aceasta chiar cu un an înainte, din momentul când Statele Unite, provocate de Japonia, intraseră în război. Intrarea în joc alături de Marea Britanic şi de URSS

a primei puteri industriale din lume însemna în mod fatal începutul sfârşitului pentru ambițiile lui Hitler. Dar dictatorii sunt, prin esență, orbi. Formidabilul potențial industrial american, transformat peste noapte în formidabil potențial militar, a hotărât soarta războiului. Miile de camioane care au transportat armata sovietică la Stalingrad erau americane. Zecile de mii de avioane care au prefăcut oraşele germane în maldăre de ruine au fost americane. (Țin minte că eu însumi, când am auzit, pe la începutul intervenției americane, că preşedintele Roosevelt se lăuda că vor fabrica l 000 de avioane pe săptămână, am crezut că era pură lăudăroşenie. După un an, Statele Unite produceau 52 000 de avioane pe an, şi câte un vapor de transport — Liberty Ship — la fiecare 10 zile!)

După căderea Stalingradului (februarie 1943) au început tatonări, mai întâi pe lângă Aliați, apoi şi pe lângă sovietici, atât din partea guvernului Antonescu cât şi din partea opoziției condusă de Iuliu Maniu şi sprijinită în secret de regele Mihai.

Prin aprilie-mai 1944 ne aflam în posesia ultimelor condiții puse de sovietici pentru capitularea noastră. Mareşalul Antonescu nu s-a putut însă hotărî, nici chiar când, Moldova fiind pe jumătate ocupată, frontul româno-german a fost adânc străpuns, la 20 august 1944. Pe de o parte nu voia să-şi calce cuvântul de militar dat lui Hitler, pe de alta, tot spera într-un moment strategic mai favorabil pentru a face pasul. Opoziția, dimpotrivă, se temea că orice nouă păsuire ne anula şi ultimele şanse ca Aliații şi Uniunea Sovietică să ne restituie Transilvania de nord la încheierea păcii.

23 august 1944 — arestarea lui Antonescu şi „răsturnarea alianţelor"

Regele Mihai, sprijinindu-se pe un Bloc Național Democratic de curând constituit (național-țărăniştii reprezentați de Maniu, liberalii de Dinu Brătianu, social-democrații de Titel Petrescu şi comuniştii de Lucrețiu Pătrăşcanu), procedează, în după-amiaza lui 23 august 1944, la un fel de lovitură de palat. Antonescu refuzând să încheie imediat un armistițiu cu sovieticii, regele l-a demis din funcția de prim-ministru şi l-a arestat, a ordonat armatei să înceteze lupta împotriva ruşilor şi a cerut germanilor să părăsească țara. Germanii neacceptând să plece, şi atacând capitala cu unitățile antiaeriene de la Ploieşti, a trebuit să întoarcem armele împotriva foştilor noştri aliați. Lucru dureros pentru armată, dar, la ordinul regelui, executat fără ezitare. Şi de-acum a început un război către apus, în care am pierdut alte câteva sute de mii de oameni, dar am recucerit Transilvania. Am intrat în Ungaria, am ajuns până în Cehoslovacia. Am fost deci aliații sovieticilor şi ai occidentalilor, fără să ni se recunoască însă statutul de cobeligeranți, ceea ce ne-ar fi dat anumite drepturi în faza negocierilor de pace. În acelaşi timp, eram ocupați de imensa armată sovietică, care a crezut că poate face la noi ce voia. A început o nouă eră a istoriei noastre: prin faptul că am pierdut războiul în fața sovieticilor, eram de-acum siliți — cu toate promisiunile aliaților că ne vor apăra — să adoptăm un regim impus de Moscova.

Situaţia internaţională după 1945. Acordul de la Yalta (februarie 1945)

Ca să înțelegem ce s-a întâmplat în ultimii 50 de ani la noi în țară, trebuie să aruncăm din nou o privire asupra situației internaționale. Războiul se sfârşeşte în august 1945, o dată cu lansarea bombei atomice la Hiroshima şi Nagasaki. În 1945, Germania, cumplit distrusă după trei ani de bombardamente ale aviației aliate, este ocupată acum în jumătatea de Răsărit de ruşi, iar în jumătatea de Apus de aliații americani, englezi şi francezi. Dar, o dată cu Germania de răsărit, e ocupată de ruşi şi toată Europa de est, adică Polonia, Ungaria, România şi Bulgaria, înțelegerea semnată în februarie 1945 la Yalta, în Crimeea, de către cei trei mari, Roosevelt, Churchill şi Stalin, prevedea că se vor organiza alegeri libere în țările eliberate de hegemonia germană. Cum au înțeles sovieticii aceste alegeri libere e cunoscut, încetul cu încetul, au creat mişcări politice artificiale. La noi, în momentul când au sosit ruşii, Partidul Comunist n-avea decât 900 de membri. Se poate obiecta că erau 900 de membri pentru că partidul se afla în ilegalitate. Dar fusese interzis fiindcă era în solda unei puteri străine care voia să ne răpească Basarabia, părea deci logic ca guvernele interbelice să nu permită existența unui partid care depinde de o mare țară vecină şi care vrea să alieneze o provincie a țării. Asta explică de ce, fiind în clandestinitate, numărul membrilor partidului era atât de mic. Dar de îndată ce s-a instalat puterea sovietică la noi în țară, au ieşit ca din pământ mii şi mii de comunişti. Poate că erau simpatizanți dinainte, dar în mare parte au devenit comunişti numai pentru a fi de partea învingătorului, de partea celui care deține puterea. S-au inventat mişcări populare, s-a ieşit în stradă, s-a cerut

demisia guvernului — şi astfel, doar pentru foarte puțin timp după 23 august '44, am crezut că putem relua o viață parlamentară normală.

La 6 martie 1945, regele Mihai a fost silit să schimbe guvernul. Prim-ministru era un general anti-antonescian, generalul Rădescu. A venit ministrul adjunct de externe sovietic, Andrei Vâşinski (de origine poloneză!), a izbit cu pumnul în masă, a înconjurat palatul cu tancuri, iar regele a fost silit să accepte ca prim-ministru pe cel pe care ruşii îl desemnaseră: Petru Groza. Groza era un burghez, un bancher transilvănean, simpatizant al comuniştilor, aparent om cumsecade, de fapt, iertați-mi cuvântul, un prost care a fost manipulat de comunişti. El este cel care i-a ajutat pe comunişti să preia puterea între martie '45 şi sfârşitul anului '47. În aceşti aproape trei ani, în zadar a încercat regele, cu ajutorul teoretic al anglo-americanilor, să reziste presiunilor sovietice. Guvernul se afla din ce în ce mai mult în mâna comuniştilor, prin hotărâri unilaterale, confiscarea pământurilor, crearea unor cooperative agricole, confiscarea industriilor etc.

Îmi veți spune: „ne-au vândut anglo-americanii la Yalta", de ce nu ne-au apărat? Aici trebuie să vă prezint un punct de vedere oarecum deosebit de ceea ce se vehiculează în presă şi în literatura politică, de ani de zile: să nu uităm că, în democrațiile mari din Apus, cum sunt SUA, Marea Britanic, Franța, nu conduce un dictator, nici chiar un guvern cu putere absolută. Există parlament, există opinie publică, în 1945, ideea de a începe un război împotriva fostului tău aliat, chiar dacă acesta comite abuzuri în Europa, nici nu putea să treacă prin gând unui englez sau unui american, după cinci ani de război în Europa, Africa şi Extremul Orient. Pe de altă parte, occidentalii credeau că semnaseră la Yalta un acord pentru organizarea de alegeri

libere. Chiar dacă aceste alegeri, care au avut loc la noi în 1946, au fost falsificate, ei nu puteau găsi aici un motiv pentru declanşarea războiului.

Oamenii noştri politici de atunci, în frunte cu Iuliu Maniu, şi de asemeni regele, au fost mai întâi surprinşi, apoi consternați de slăbiciunea reacțiilor Aliaților față de încălcările din ce în ce mai grave, din ce în ce mai neruşinate ale ocupanților sovietici în raport cu angajamentele lor internaționale.

S-au comportat în România — pe când ostaşii noştri luptau alături de ei pe frontul de Vest — ca într-o țară definitiv cucerită. Au deportat zeci de mii de români din Basarabia şi Bucovina, au deportat zeci de mii de saşi şi şvabi din Transilvania şi Banat, au exploatat minele noastre până la secătuire (în special uraniul necesar fabricării bombei atomice), au condus din umbră, ani de-a rândul, guvernul comunist român prin consilierii lor instalați în toate centrele vitale de conducere, învinovățirea cea mai evidentă pe care o putem aduce anglo-americanilor e că n-au avut măcar curajul să prevină atunci cinstit pe Maniu şi opoziția română de neputința lor şi de hotărârea calculată, categorică, de a nu interveni, ținând cont de riscuri, în acea fază. Poate că am fi evitat în acest caz sacrificii zadarnice.

Convinşi că marea putere americană, ajutată de ceilalți occidentali, se va dovedi superioară Rusiei, speram că salvarea noastră va veni în 4-5 ani. Şi a venit după 45 de ani! Aşa este istoria. Lucrează în lungă durată, iar destinele individuale sunt strivite fără milă. URSS s-a prăbuşit din interior, din cauza imposibilității comunismului de a construi o economie viabilă.

Instalarea forţată a sistemului comunist

Perioada care începe cu ocupația sovietică a răsturnat toate valorile societății româneşti. Mare parte din elita noastră intelectuală şi politică a fost fie suprimată în închisori sau la canalul Dunăre-Marea Neagră, fie obligată să se exileze. S-a instaurat o teroare pe care cei ce n-au trăit-o nu sunt în stare să şi-o închipuie. Lumea gândea un lucru, dar spunea altceva. A existat un fel de schizofrenie, ca să ne exprimăm în termeni psihiatrici, iar aceasta a durat vreme de 45 de ani.

Regimul, desigur, a avut realizările lui: a redus considerabil analfabetismul; dar când pui învățământul în slujba exclusivă a unei ideologii străine şi mincinoase, şi suprimi cu sălbatică brutalitate orice libertate de gândire, nu anulezi oare tot câştigul alfabetizării?

S-a întins rețeaua şoselelor asfaltate (de calitate submediocră), s-au dublat liniile de cale ferată, mai cu seamă s-au construit multe uzine, accelerând forțat industrializarea țării, ceea ce a dus în mod fatal la o urbanizare precipitată şi de calitatea cea mai proastă, într-un cuvânt, totul s-a făcut prost. Afirmația că realizările din această perioadă n-ar fi fost posibile fără regimul comunist e ridicolă. De pildă, pentru reconstrucția Europei de Vest după cumplitele distrugeri ale războiului, americanii au promovat faimosul „Plan Marshall" (după numele generalului, fost Şef de Stat-Major, apoi Secretar de Stat — adică ministru de externe). Acest plan de ajutorare economică, eşalonat pe mai mulți ani, a permis revenirea la normalitate a jumătății apusene a Europei. Când unele state din zona comunistă, de pildă Cehoslovacia, au vrut şi ele să beneficieze de acest program, Uniunea Sovietică s-a opus categoric, închipuiți-vă ce ar fi devenit țara noastră

dacă ar fi putut profita şi ea de această mană cerească! în schimb, sovieticii ne-au stors cât au putut cu celebrele lor SOVROM-uri şi ne-au silit să avem o economie de tip sovietic, cu o industrie nesănătoasă.

Culmea aberațiilor economice a fost atinsă sub Ceauşescu, succesorul lui Gheorghiu-Dej la conducerea partidului şi a țării. La început mai puțin brutal decât predecesorul său — căci în vremea lui Gheorghiu-Dej a avut loc distrugerea sistematică, conform tezelor lui Lenin, a tuturor păturilor sociale mai răsărite, nu numai la nivelul straturilor sociale mai înalte, ci şi la sate, morți cu miile, cu zecile de mii, în închisori, la canalul Dunăre-Marea Neagră, în deportări etc., cu vremea însă, Ceauşescu şi-a pierdut orice simț al măsurii. Incult, dar şiret şi ambițios, a avut o reală dibăcie politică, nu numai pe plan intern spre a-şi consolida puterea dictatorială, ci şi pe plan extern pentru a da unor mari oameni politici din Occident, ca generalul de Gaulle sau preşedintele Nixon, impresia că el încerca să desprindă România din cleştele sovietic, în aceste încercări n-a mers însă niciodată atât de departe încât să-i îngrijoreze pe stăpânii Kremlinului.

Ba probabil că, având asentimentul lor, România a fost veriga din lanțul de state satelite ale Uniunii Sovietice care păstra legătura cu țări devenite inamice, ca Israelul, Albania sau China, în acelaşi timp, la adăpostul reputației de pretinsă independență, Ceauşescu lăsa serviciile sale „speciale" să dea în Occident lovituri spectaculoase care, vădit, nu puteau folosi decât serviciilor secrete ale URSS. Ceauşescu a fost însoțit şi încurajat de oportunişti nepregătiți şi fără scrupule, care i-au inspirat planuri de dezvoltare cu totul absurde — de pildă, hotărârea creării unor uriaşe oțelării într-o țară lipsită de cele două materii prime necesare, fier şi cărbune, precum şi de suficientă

energie, iar aceasta tocmai în conjunctura în care cererea de oțel pe piața mondială era în descreştere din cauza unei adevărate revoluții tehnologice. Şi, pe lângă o seamă de alte erori majore în planificarea economică, a început lucrări faraonice în capitala țării, după modelul altor demenți ai lumii comuniste, ca Mao Tse Dun sau Kim Ir Sen. Câte şcoli, spitale, şosele s-ar fi putut clădi cu miliardele cheltuite pentru dărâmarea (cu o nemaipomenită lipsă de omenie) a unui întreg cartier al Bucureştilor şi ridicarea acelei monstruoase clădiri numite „Casa Poporului", precum şi a acelui bulevard luxos, mai lung şi mai larg decât Champs-Elysees de la Paris! Propaganda comunistă a făcut caz de toate aceste „realizări", însă o creştere economică sănătoasă, cum a fost cea din anii interbelici, ne-ar fi adus azi mai departe.

În ochii mei însă, aceste erori majore în opțiunile economice, care sunt la originea crizei dramatice prin care trecem acum, nu sunt moştenirea cea mai tragică a regimului comunist. Moştenirea cea mai tragică constă în faptul că acea jumătate de secol ne-a stricat sufletul.

Un regim în care minciuna a fost ridicată la rangul de metodă de guvernare, în care teroarea a dezvoltat laşitatea la cei mai mulți şi eroismul imprudent la câțiva, în care delațiunea a fost considerată virtute, în care furtul, nu numai din bunul statului dar şi din cel al vecinului, a sfârşit prin a apărea legitim din cauza privațiunilor permanente şi a exemplului de înşelăciune venit de sus, un asemenea regim nu putea să nu lase urme profunde în mentalități şi comportamente.

Ele sunt astăzi piedica majoră în integrarea noastră într-o lume nouă. Răul mi se pare atât de adânc şi de generalizat încât nu ştiu dacă generația celor care acum sunt tineri îl va mai putea stârpi. Moralitatea batjocorită se

repară mai greu decât uzinele învechite. Poate doar generațiile următoare să reuşească a regăsi echilibrul, dacă ar şti, cu hotărâre, să impună cultul cinstei, al respectului pentru cuvântul dat şi pentru semeni.

Pe plan politic, îmi pun nădejdea în dezvoltarea unui regim parlamentar civilizat. Mi se va răspunde că au presă proastă Parlamentul, „politicienii" etc. Vă amintesc butada lui Winston Churchill: sistemul parlamentar e detestabil... dar e cel mai puțin rău din câte cunoaştem. Apoi îmi pun nădejdea în integrarea noastră în marea comunitate europeană, în marea familie a Europei unite, în care țările care au aderat acum 15-20 de ani au făcut un salt înainte fenomenal. Am văzut cu ochii mei: Grecia de azi față de Grecia de acum 20 de ani e de nerecunoscut. Până şi țări mari şi bogate ca Franța au fost transfigurate din punct de vedere economic de când au inițiat (cu multe reticențe interne) această Uniune acum 50 de ani. Acolo e şi viitorul țării noastre.

Nu înseamnă să idealizăm naiv Occidentul. Dar geniul fiecărui popor stă în a şti să adapteze propriei sale moşteniri integrarea într-un ansamblu mai larg. Eu cred că abilitatea noastră politică ne va ajuta nu numai să intrăm în acest mare ansamblu continental, dar şi să jucăm în sânul lui un rol de frunte. Este crezul meu. Rămâne ca generațiile viitoare să-l împlinească!